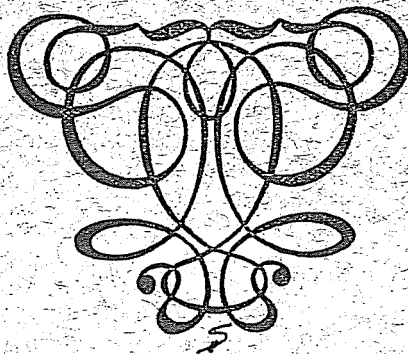

TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI
NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 52

1949

HÄFT. 1

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3.—

kommer att under år 1949 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMÆNIUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 12 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiro nr 279565, (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1949.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

GRÖNLUND, OTTO, Pehr Elvius och befolkningsstatistiken åren 1744—1749. Ett tvåhundraårsminne	1
HERZ, ULRICH, Liberalistisk eskatologi	17

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE:

Den danske riksdags öppning. Av SIGISMUND NIELSEN	35
Om tillkomsten av de riddarhuskonservernas representationsförslag 1865. Av RAGNAR ANDERSSON	47
Statistiska Centralbyråns bibliotek (St. CB) — fakta och önskemål. Av PAUL DAHN	49
Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg. Av MAJA KJELLIN	59
Statsvetenskapliga föreningen i Lund. Av GUSTAF VIDHÖG	59
Stockholms högskolas statsvetenskapliga förening. Av ARNE LUNDMARK	60
Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. Av GUNNAR GERDNER	60

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Nils Nilsson-Stjernquist, Ständerna, statsregleringen och förvaltningen. Anm. av GUSTAF VIDHÖG	62
Berit Borell, De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet. Anm. av GERT HORNWALL	73
F. D. Weldon, Stat och moral. Anm. av HELGE GRANFELT	80
Några påpekanden i anledning av en recension. Av GUNNAR HESSLÉN	83
Replik. Av OLLE NYMAN	85
Tidskriftsöversikt. Av H. MEIJER	86

BERÄTTELSE över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1948	90
--	----

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

FEMTIOANDRA ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD 31:STA ÅRG.)

1949

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:

ERIK FAHLBECK

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 4 9

INNEHÅLL

UPPSATSER

	Sid.
GEIGER, THEODOR, Om ejendomsret, socialisering och Burnham's managerial revolution	139
GRANFELT, HELGE, Neutralitet och försvarsallianser	151
GRÖNLUND, OTTO, Pehr Elvius och befolkningsstatistiken 1744—1749. Ett tvåhundraårsminne	1
— —, Ärkebiskop Erik Benzelius d. y. och den svenska befolkningsstatistikens uppkomst	215
HERZ, ULRICH, Liberalistisk eskatologi	17
HYRENIUS, HANNES, Användning av sampling-metodik i den svenska statistiken	105
LAUN, RUDOLF, Naturrätt, demokrati och folkrätt	291
LÖFSTRÖM, KARL, Regeringsformen § 39	95
PETERSSON, H. F., Tvåperiodstraditionen och presidentvalet i Förenta Staterna 1940	222
QUENSEL, CARL-ERIK, Studenternas sociala rekrytering	309
WELINDER, CARSTEN, Finansvetenskap och planhushållning	323

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

ANDERSSON, RAGNAR, Om tillkomsten av de riddarhuskonservativas representationsförslag 1865	47
ANDRÉN, NILS, Riksdagen och utrikespolitiken 1948	162
BESKOW, IVAR, Konstitutionella och kommunala förslag framlagda för 1949 års riksdag	113
VON BONSDORFF, GÖRAN, Borgerligt finskt partiväsen	122
DAHNS, PAUL, Statistiska Centralbyråns bibliotek (St. CB) — fakta och önskemål	49
GERDNER, GUNNAR, Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala	60
KJELLIN, MAJA, Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg	59
LUNDMARK, ARNE, Stockholms högskolas statsvetenskapliga förening	60
LUNDVIK, ULF, Konstitutionella och kommunala frågor vid vårsessionen av 1949 års riksdag	335
LÖFSTRÖM, KARL, »Regeringsformen § 39». Replik	257
NIELSEN, SIGISMUND, Den danske rigsdags åbning	35
ROHTLIEB, CURT, Norrlandsfrågan	258
SCHMIDT, FOLKE, Syndikalismålen inför arbetsdomstolen	346
THERMÆNIUS, EDVARD, S. A. Hedin i Svenska Akademiens minnesteckningar ..	173

	Sid.
WALLER, STURE M., »Regeringsformen § 39»	245
WALLIN, HARALD, Valet av förvaltningsutskott i Västmanlands läns landsting. Några valtekniska funderingar	349
WESTERSTÅHL, JÖRGEN, Västtysklands författning	351
WETTERBERG, ÖRJAN, »Regeringsformen § 39»	249
VIDHÖG, GUSTAF, Statsvetenskapliga föreningen i Lund	59

LITTERATURGRANSKNINGAR

BORELL, BERIT, De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet. Anm. av <i>Gert Hornwall</i>	73
CÄSTBERG, FREDÉ, Norsk livssyn och samfunnsliv. Anm. av <i>Hans Cavalli</i>	284
Den danske Rigsdag 1849—1949. Bind I o. Bind IV. Anm. av <i>F. S.</i>	374
GROTH, SVERKER, Återfall i brott åren 1921—1940, en statistisk undersökning. Anm. av <i>Sven Moberg</i>	204
HERLITZ, NILS, Den offentliga förvaltningens organisation. Anm. av <i>Stig Jägerskiöld</i>	132
HILDEBRAND, KARL, Gustaf V som människa och regent. Del. II. Anm. av <i>Gunnar Unger</i>	366
HIMMELSTRUP, JENS, Den provisoriske Lovgivning i Danmark. Anm. av <i>Nils Nilsson-Stjernquist</i>	275
HIRSCH, WOLFGANG, Vilfredo Pareto. Ein Versuch über sein soziologisches Werk. Anm. av <i>Bertil Pfanzenstill</i>	211
LANGE, BERNDT, Christoffer Isak Heurlin som politiker. Anm. av <i>Nils Nilsson-Stjernquist</i>	128
Litteratur om det brittiska parlamentet. Anm. av <i>Nils Andrén</i>	264
MALMGREN, ROBERT, Sveriges författning. En lärobok i svensk statsrätt. I: 2. Andra upplagan. Anm. av <i>Hans Cavalli</i>	134
Nordisk demokrati. Red. HAL KOCH och ALF ROSS. Anm. av <i>Carl Arvid Hessler</i>	363
Några påpekanden i anledning av recension. Av <i>Gunnar Hesslén</i>	83
Replik. Av <i>Olle Nyman</i>	85
STJERNQUIST, NILS NILSSON-, Ständerna, statsregleringen och förvaltningen. Anm. av <i>Gustaf Vidhög</i>	62
SUNDBERG, HALVAR G. F., Kyrkorätt. Anm. av <i>Sven Kjällerström</i>	199
WELDON, F. D., Stat och moral. Anm. av <i>Helge Granfelt</i>	80
Tidskriftsöversikt. Av <i>H. Meijer</i> och <i>M. B-r</i>	86, 136, 212, 287, 377
Berättelse över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1948	90
Ansökningar om understöd från J. H. Palmes fond	381

PEHR ELVIUS OCH BEFOLKNINGS- STATISTIKEN ÅREN 1744—1749

ETT TVÅHUNDRAÅRSMINNE

Av Byråchefen OTTO GRÖNLUND, Stockholm

Biografiska uppgifter om Pehr Elvius. Pehr Elvius var född år 1710 och son till en berömd professor i astronomi i Uppsala, Pehr Elvius, och hans hustru Anna Maria Spole, dotter till professorn i astronomi där Anders Spole. Pehr Elvius d. y. blev faderlös redan vid åtta års ålder, då hans fader, professor Elvius, avled år 1718, varefter hans uppfostran tills vidare skedde under överinseende av hans moder. Han visade tidigt stort intresse särskilt för matematik och fick till lärare i detta ämne bl. a. sin kusin, den bekante professorn i astronomi i Uppsala Anders Celsius. Bland Elvius lärare må vidare nämnas Märten Triewald, en av vetenskapsakademiens stiftare, vars föreläsningar i fysik och matematik i Stockholm Elvius åhörde. I Stockholm lärde han sig även geodesi och företog flitiga mätningar utom staden. Elvius var även lärjunge till professorn i matematik i Uppsala Samuel Klingenstierna, som blivit kallad Sveriges förste moderne matematiker. Han uppsökte även Christoffer Polhem, som invigde honom i mekanikens hemligheter.

Med sådana lärare utvecklade sig Elvius snart till en självständig vetenskapsman och gjorde betydande egna vetenskapliga insatser. Han blev känd som en skarpsinnig matematiker men företrädde även andra vetenskapsgrenar, såsom mekanik och geodesi. Redan vid vetenskapsakademiens stiftande år 1739 kallades Elvius till ledamot av akademien och år 1744 blev han dess ständige sekreterare. Åren 1746 och 1747 höll han som stipendiat de s. k. Thamiska föreläsningarna¹ på riddarhuset. De flesta av dessa föreläsningar

¹ Föreläsningar i fysik, anordnade av vetenskapsakademien och bestridda med avkastningen av den Thamiska fonden, som år 1727 av kommerserådet Sebastian Tham donerats till riddarhusdirektionen.

blevo senare tryckta i vetenskapsakademiens handlingar. Från 1747 tjänstgjorde han som sekreterare i den första direktionen över Trollhätte kanalverk. Han gjorde år 1748 en astronomisk Ortsbestämning för Göteborg och påföljande år utförde han mätningar och polhöjdsbestämningar i Skåne. Han väckte även förslag om att upprätta ett eget astronomiskt observatorium för vetenskapsakademien i Stockholm. Av hans avhandlingar blevo några införda i Uppsala vetenskaps societets handlingar och ett större antal i vetenskapsakademiens handlingar. Med stöd av sistnämnda akademi utgav han år 1742 i en särskild bok en »matematisk traktat om effekter av vattendriften». Han avled redan vid 39 års ålder den 27 sept. 1749. Vetenskapsakademien lät över honom slå en minnesmedalj, på vilken återfinnas orden: »Cujus vita brevis, memoria perennis.»

Elvius och befolkningsstatistiken. I denna framställning skola endast behandlas Elvius insatser under åren 1744—1749 vid den svenska befolkningsstatistikens uppbyggande, vilka av eftervärlden icke alltid blivit tillbörligt beaktade. Hans kortvariga men betydelsefulla gärning i detta avseende har tidvis råkat i glömska eller undanskymts av hans efterföljares insatser, vilka blivit mera uppmärksammade. Det förunnades Pehr Wargentins, som man därvid i första rummet kommer att tänka på, att under mer än tre årtionden fortsätta det av Elvius påbörjade arbetet för den svenska befolkningsstatistiken. Innan Elvius korta bana slöts, hade han emellertid fått vara med om att lägga den fasta grunden till det svenska tabellverkets organisation.

Tvenne minnestal må här omnämnas, som hållits över Elvius. Det första hölls kort tid efter hans frånfalle i oktober 1749 i Uppsala av dåvarande professorn i historia, senare biskopen Olof Celsius d. y. († 1794), en kusin till Anders Celsius.² I detta erinrade Celsius bl. a. om den avlidnes befattnings med den svenska befolkningsstatistiken och yttrade:

»Icke desto mindre, när vi icke jämföra en person, eller en släkt med den andra, utan hela städer, landskaper och riken; synes därav, att i det mänskliga släktets årliga avgång och tillväxt en ständig och oombytlig jämhets emot invånarens antal av själva naturen så ofta iakttages, som allmänna landsplågor härutinnan icke göra någon ändring. ... Icke så,

² »Åminnelsetal över sekreteraren vid Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm, Herr Pehr Elvius, hållet den 13 okt. 1749 i den Carolinska akademien i Uppsala.» Av Olof O. Celsius, Stockholm, 1750 (sidd. 22—23).

som skulle i en stad eller ett land samma antal av folk alla år födas och dö; men att olikheten, ifrån det ena året till det andra, är så ringa, att den icke hindrar, när flera år tagas tillsammans, det man ju kan av föddas och dödas årliga antal göra ett välgrundat slut av invånarnes myckenhet.

Sådana anmärkningar, mina herrar, äro redan ifrån flera år tillbaka gjorda i Breslau och London, samt sedermera på flera orter i England; av vilka många både artiga och för allmänheten nyttiga slut av åtskilliga *matematicis* blivit dragna, så väl vad de nu varande invånarnes antal angår, som även deras årliga tillväxt och förmodade myckenhet i framtiden. ... Men som det är troligt, att de rön, vilka i detta mål blivit gjorda på en ort i världen, ej äro lämpliga till alla, emedan klimatens och levnadsarternas olikheter däruti måste göra en märklig skillnad; ty företog sig Elvius, att här i vårt fädernesland samla sådana anteckningar.»

Det andra minnestelet över Elvius hölls år 1750, året efter Elvius död, i vetenskapsakademien i Stockholm av den kände författaren och historikern, dåvarande bibliotekarien, senare rikshistoriografen Olof Dalin (adlad von Dalin; † 1763).³ I åtskilliga avseenden synes Dalin ha haft Celsius då sannolikt tryckta tal till källa för sitt anförande. Liksom Celsius erinrade han bl. a. om Elvius förtjänster om den svenska befolkningsstatistiken. Genom följande yttrande visar sig Dalin dela sin tids merkantilistiska uppfattning i näringspolitiskt och befolkningspolitiskt avseende:

»Det förnämsta man i ett samfund har att påtänka, är dess ledamöters sällhet. I folkets högre eller mindre antal, i dess väl- eller ofärd består all regerings styrka och svaghet. En furste, som styrer två millioner undersåtar, är dubbelt så mäktig som den där allenast har en million, fastän i ett dubbelt vidsträcktare land; ty det är icke efter landets vidd, det är efter människorna man bör räkna ett rike: ju folkrikare en ort är; ju bättre har han efter födan och alla nödtorfter, då var och en får anledning till näringsmedel.»

De åsikter, Dalin här gjorde sig till tolk för, delades säkerligen av Elvius och även av Wargentin. För Wargentins del framgår detta tydligt av hans yttrande i en av de båda uppsatser han år 1754 publicerade i vetenskapsakademiens handlingar. Ett lands välfärd ansågs i stor utsträckning bero på storleken och tätheten av dess befolkning. Man förfäktade den uppfattningen, att ju fler

³ »Åminnelsetal över Kungl. Vetenskapsakademiens medlem och sekreterare, Herr Pehr Elvius, efter Kungl. Vetenskapsakademiens befallning, hållet på stora riddarhussalen d. 27 apr. 1750 av dess ledamot Bibliotekarien vid K. Biblioteket Olof Dalin.» Stockholm 1750 (sidd. 13, 16—18).

människorna voro, desto kraftigare kunde näringarna utvecklas och därmed landets rikedom förkovras. Andra tider skulle längre fram föra med sig andra åskådningar i nämnda avseende.

I sitt tal gav Dalin, som förut nämnts, en antydan om Elvius andel i det befolkningsstatistiska arbetet med följande ord:

»Korteligen, ymnighet på folk och följaktligen på arbete är ett samhälles största rikedom. Huru angeläget är då icke för en rådande makt, att år från år hålla riktig räkning på sitt lands invånare, deras tillkomst och avgång? Då ser hon vad dem gagnar eller skadar, ökar eller minskar. Då kan hon uppmuntra det förra och taga mått mot det senare! Det är icke, att med David av högmod räkna folket, det är med en huld herde strax sakna ett av sina får, när han ej finner mer än nio och nittio. Detta betraktade vår Elvius. Han företog sig att samla de anteckningar, varigenom ett visst årligt antal på alla själar i Sverige kan erhållas. Han begynte med Upsala stad och lät ett prov därav införas i våra handlingar.»

Om tabellverkets tillkomst år 1749 gör Dalin en antydan i nedanstående passus i sitt tal:

»Kungl. Akademien stannade ej därvid, utan erhöll från högre ort de befallningar till alla landsorter, varigenom vi förmoda, att denna nyttiga sak främjas, om hon faller i lika skickliga händer och under lika nit för det allmänna bästa; för hennes början hava vi åtminstone vår Elvius att tacka.»⁴

På ett annat ställe i talet berörde Dalin Elvius intresse för sannolikhetsberäkningar, en fråga, som har stor betydelse för den moderna statistiken. Detta problem hade av Elvius behandlats i en avhandling på latin i Uppsala vetenskaps societets akter för år 1737: »Solutio problematis ad doctrinam combinationum pertinentis.» Dalin yttrade:

»Han ingav jämväl ... ett annat (problem) att uträkna sannolikheter, ett av de svåraste som någonsin i den arten är föreställt, vilket han upplöst på ett ganska sinnrikt sätt: Konsten att veta, huruvida man kan döma i sannolika omständigheter och liksom utmäta för ögat, vad höjd av visshet man äger i ovissa tillkommande händelser, är oförläpelig för mänskliga tänkekraftens uppövning, och ett av de stora, fastän fåfänga, tillbud hon gjort, att slita sig ur sitt mörker. I nästförra seculo blev denna konst uppodlad av Pascal och Huygens: I vår tid är hon än högre bragt av

⁴ Jfr Celsius åminnelsetal, sid. 23—24.

Bernoullierna, Montmort och Moivre; men Elvius har den förökt med ett nytt uppfinningssätt, som kan tjäna vid flera dylika frågors utredning.»⁵

Sedan Elvius, som förut nämnts, år 1744 blivit vetenskapsakademins ständige sekreterare, kom han att i denna egenskap ägna sitt intresse jämväl åt befolkningsstatistiken. Redan hans båda företrädare som sekreterare i akademien, Anders Johan von Höpken och Jacob Faggot, hade icke varit alldeles främmande för denna fråga. Det första försöket till en riksorganisation av befolkningsstatistiken i Sverige hade gjorts redan år 1736. Detta försök har dock åt eftervärlden endast lämnat ett jämförelsevis torftigt material. Nyssnämnda år föreskrefs genom ett kungl. brev, att det skulle åligga samtliga konsistorier i riket att till Kungl. Maj:t insända uppgifter om alla i vart och ett stift årligen födda och döda, dels för åren fr. o. m. 1721 t. o. m. 1735, dels därefter årligen. Att märka är, att dessa uppgifter icke avsågo folkmängden vid vissa tidpunkter och ej heller vigda par. Inom kort ändrades föreskrifterna såtillvida, att uppgifterna från konsistorierna skulle insändas till landshövdingarna för sammanställning länsvis. Fr. o. m. de senare åren av 1730-talet hade av landshövdingarna avgivits förteckningar på födda och döda inom varje län. Under loppet av 1740-talet lät vetenskapsakademien införskaffa dylikt befolkningsstatistiskt material ur födelse- och dödslistorna i riket. Elvius företog sig nu att söka bearbeta det befolkningsstatistiska materialet och offentliggjorde år 1744 — eller samma år han blivit akademins sekreterare — i dess handlingar den första vetenskapliga uppsatsen i svensk befolkningsstatistik.

Elvius skrift: Förteckning uppå barnens årliga antal, som äro födda uti U... stad under de sistförflutna 50 åren. Jämte anledning till anmärkning däröver. Materialet till ovannämnda undersökning, omfattande antalet födda barn i Uppsala åren 1694—1743, hade Elvius själv förskaffat sig ur stadens kyrkoböcker. Han förklarade sig vara väl medveten om, att detta material vore för litet, men ville göra undersökningen såsom ett prov på vad man kunde få ut ur kyrkoböckerna. Han hoppades, att undersökningen skulle giva andra anledning att uppgöra liknande förteckningar, vilka sedan borde insändas till vetenskapsakademien. Anmärkningsvärt är, att

⁵ Jfr Celsius åminnelsetal, sid. 19—21. — I citaten ur åminnelsetalen m. fl. skrifter från 1700-talet har stavningen moderniserats.

i denna tryckta avhandling av Elvius fick stadens namn ej utsättas utan betecknades det endast med bokstaven U..., vilket avsåg Uppsala. Man fruktade, att utlänningar genom anonymitetens röjande skulle få en allt för ofördelaktig föreställning om landets befolkningsförhållanden.

Elvius ansåg önskvärt, att förteckningar över födda och döda uppgjordes ur kyrkoböckerna i hela riket. Man skulle därav kunna sluta sig till den naturliga befolkningstillväxten i riket, eller, om minskning inträtt i folkmängden, kunna angiva de yttre orsakerna härtill, såsom krig, sjukdomar, hungersnöd m. m. Av antalet barn, som årligen föddes i hela riket, skulle man något så när kunna avgöra, huru folkrikt landet vore. Åtminstone skulle man kunna jämföra olika städers och orters folkrikhet inbördes.

Den ifrågavarande stadens folkmängd borde ha visat en jämn tillväxt, i proportion till ökningen i de föddas antal. Så hade dock ej varit fallet under vissa av de undersökta åren. På grund av krig, brand och pest hade under de båda första årtiondena av 1700-talet de födda barnens antal förminskats. »Men om U... stad hade så fått föröka sig på dessa 50 förflutna åren som naturen ämnat, så visar räkningen att där varit över 800 barn mera födda på denna tiden än det nu verkliga är, och till följd härav hade staden kanske varit över 400 inbyggare starkare.» Det kunde dock tänkas, att invånarnas antal ej varit större än nu är fallet, av brist på tillräckliga näringsmedel och därav föranledd bortflyttning av ungdomen från staden.

När Elvius därefter söker beräkna folkmängden i staden, nödgas han utgå från den kända proportionen i London mellan å ena sidan antalet årligen födda barn i staden och å andra sidan invånareantalet där. Dessa uppgifter stodo honom till buds i en uppsats i årgång 1738 av den i London utgivna vetenskapliga tidskriften »Philosophical transactions of the royal society».⁶ Denna uppsats var författad av William Maitland, som tidigare utgivit ett arbete om Londons historia. Maitland kritiserade här vissa folkmängdsuppgifter rörande Paris och London, som förekommit i holländaren W. Kersebooms samma år utgivna skrift, där han bl. a. sökt beräkna folkmängden i Holland och Westfriesland.⁷ Elvius var emellertid fullt medveten om, att proportionen mellan antalet födda och

⁶ Philosophical transactions, Vol. 40, n:r 450. London.

⁷ I »Verhandeling tot — — — de probable menigte des Volks in de Provincie van Hollandt en Westfrieslandt», Haag 1738.

invånareantalet var olika på olika orter. Han yttrade: »Jag har därför velat sluta, huru denna proportion vore här i Sverige utav förteckningar uppå de dödas årliga antal, där deras åldrar varit utsatta, vilka jag velat utdraga ur kyrkoböckerna.» Här synes ligga en antydning om den metod Elvius senare använde för att beräkna folkmängden i hela Sverige med utgångspunkt från antalet döda, fördelade efter ålder, varom mera längre fram.

Av föreliggande uppgifter om antalet födda barn i London under en följd av år framginge, att det varje år blivit födda fler gossar än flickor, i medeltal 18 gossar mot 17 flickor.⁸ I den av Elvius undersökta svenska staden hade även totalantalet födda gossar varit något större än totalantalet födda flickor, om hänsyn tagits till alla årsklasser tillsammans. Med ledning av kyrkoböckerna undersökte Elvius även de utomäktenskapliga barnens antal i staden under vissa år. Han fann, att av 114 årligen födda barn under de senaste åren 6 à 7 voro födda utom äktenskapet, d. v. s. man kunde räkna ett barn utom äktenskapet ibland 16 födda.

Elvius och den politiska aritmetiken. Ehuru den svenska befolkningsstatistiken var av inhemskt ursprung, saknades icke förebilder till densamma i andra länder. Den s. k. politiska aritmetiken, vars hemland var England, var en föregångare till den senare sig utvecklande befolkningsstatistiken. En köpman i London, John Graunt († 1674), gjorde under många år systematiska siffermässiga iakttagelser med ledning av de i staden förda födelse- och dödslistorna. I nära samarbete med honom stod en annan engelsman, William Petty († 1687), vilken fortsatte Graunts arbete. Båda sökte göra beräkningar angående folkmängden i London, ehuru exakta uppgifter därom genom folkräkningar helt och hållet saknades.

Till den politiska aritmetikens utöfvare hörde även den engelske astronomen Edmund Halley (1656—1742), som år 1693 i »*Philosophical transactions of the royal society, London*» offentliggjort vissa uppmärksammade befolkningsstatistiska beräkningar. Han hade till sitt förfogande noggranna tabeller över födelser och dödsfall i staden Breslau i Schlesien, varvid de avlidna voro fördelade efter kön och ålder. Ehuru han saknade exakta uppgifter om hela folkmängdens i staden storlek och fördelning å olika åldrar, gjorde han ett försök att beräkna dessa tal med ledning allenast av de föreliggande upp-

⁸ Jfr ett annat referat av Kerssebooms ovan nämnda arbete i samma häfte av »*Philosophical transactions*» som Maitlands förut nämnda uppsats.

gifterna om födda och döda. Han sammanställde därvid jämväl en dödlighetstabell, utvisande dödssannolikheterna inom olika åldrar.

Holländaren W. Kersseboom († 1771) gjorde iakttagelser rörande livräntetagares livslängd i Holland, och sökte i sitt förut omnämnda år 1738 utgivna arbete beräkna folkmängden i Holland och Westfriesland, varvid han tillämpade en metod, som påminde om den Halley använt, då han sökte beräkna folkmängden i Breslau.

Pehr Wargentín, Elvius efterträdare som sekreterare i vetenskapsakademien och fullföljare av hans påbörjade statistiska verk, har ett tiotal år senare i en av sina första befolkningsstatistiska uppsatser i vetenskapsakademiens handlingar⁹ åberopat sig på statistiska skrifter av bl. a. nu nämnda fyra utländska forskare. Elvius nämner ej deras namn, men har säkerligen haft kännedom om åtminstone vissa av dessa skrifter. År 1744 har han bevisligen haft i sin hand årg. 1738 av »Philosophical transactions», varuti, såsom förut nämnts, ingingo referat av Kerssebooms då nyutkomna arbete. Troligen har han då fått idén att söka beräkna Sveriges folkmängd på liknande sätt som Kersseboom tidigare beräknat Hollands. Men han har troligen även haft tillgång till Halley's förutnämnda avhandling, ty denna hade en gång publicerats i samma vetenskapliga tidskrift (årg. 1693), vilken högst sannolikt redan då liksom nu fanns tillgänglig i svenska vetenskapsakademiens bibliotek.

När Elvius nu grep sig an med att söka fastställa folkmängden i Sverige, följde han, liksom tidigare holländaren Kersseboom och senare till en början även Wargentín, i åtskilliga avseenden i Halley's spår.¹⁰ Då exakta uppgifter om antalet invånare i hela riket saknades, sökte han med utgångspunkt från föreliggande uppgifter om antalet födelser och dödsfall fastställa det sannolika antalet därav. År 1746 författade han på uppdrag av vetenskapsakademien ett betänkande om »Menighetens talrikhet i Sverige». Hans beräkningar ha icke kunnat med absolut noggrannhet rekonstrueras. Vid beräkningen sade han sig ha tillämpat »en särdeles metod», vilken han dock icke närmare förklarade. Detta uppgavs skola längre fram ske i vetenskapsakademiens handlingar, vilket dock aldrig kom att äga rum.

I huvudsak anses Elvius härvid ha följt Halley's metod, då denne

⁹ Uppsatsen »Anmärkningar om nyttan av årliga förteckningar på födda och döda i ett land», i Vetenskapsakademiens handlingar år 1754.

¹⁰ Jfr H. Westergaard, Contributions to the history of statistics, London 1932, s. 55.

sökte beräkna antalet invånare i staden Breslau. Liksom Halley utgick han från antagandet av en stationär befolkning, d. v. s. en sådan, där antalet födda och inflyttade å ena sidan i stort sett uppväger antalet döda och utflyttade å den andra. Såväl Elvius som före honom Kersseboom insågo bristfälligheten i denna metod, och företogo talrika korrektioner i densamma, vilket i hög grad försvårar kontrollräkningen av resultatet. Elvius beräknade hela invånareantalet av alla åldrar i det dåvarande svenska riket (alltså inberäknat de finska länen) till 2.097.000, ett resultat vilket icke mycket skilde sig från det antal, som några år senare vid direkt räkning av folkmängden befanns vara det riktiga. Elvius betraktade emellertid detta resultat såsom endast ett preliminärt försök att fastställa folkmängden i riket och var själv en förkämpe för ett mera regelbundet system av officiell befolkningsstatistik.

Svenska vetenskapsakademiens av Elvius år 1746 författade betänkande angående folkmängden i Sverige (inberäknat de finska länen).

Av innehållet i detta betänkande må anföras följande.¹¹

I Europas folkrikaste städer och orter hade man börjat göra upp förteckningar över antalet årligen födda och döda, för att därigenom kunna göra sig en föreställning om orternas folkrikhet och befolkningstillväxten. »Våra få och magra näringsfång å den ena sidan och våra långvariga krig å den andra» hade icke här i riket medgivit ett invånareantal, som svarade mot rikets vidd, eller en jämn befolkningstillväxt. De undersökningar, som här blivit gjorda i detta ämne, vore av beskaffenhet, att de borde vara regeringen allena förbehållna, och ville akademien härigenom »överlämna det angelägnaste därav till riksens höglovliga ständers sekreta utskott».

Akademien har låtit göra utdrag av de förteckningar över de årligen föddas antal, som för varje län sammanställts och av landshövdingarna under de senaste åren insänts till Kungl. Maj:t. Man har tagit ett medeltal av dessa åren och funnit, att antalet födda barn i hela riket utgjort 69.100 eller i runt tal 70.000. Av förstnämnda antal kommo på Svea rike 15.400, på Finland 17.100 och på Göta rike 36.600 födda barn. Härav framginge, att Göta rike måste vara folkrikare än Svea rike och Finland tillsammans, men

¹¹ Jfr Aug. Hjelt, »Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet», Helsingfors 1900. I detta arbete finnes ifrågavarande betänkande tryckt in extenso sid. 70—77.

Finland folkrikare än Svea rike. Ingen skillnad hade här gjorts mellan könen. Man kan, säger Elvius, räkna det ena ungefär lika talrikt som det andra, 35.000 av vardera. De inhämtade uppgifterna från städerna Uppsala och Falun, ävensom erfarenheten från London, visade dock, säger Elvius, på någon övertalighet för mankönnet över kvinnokönet.

Förteckningarna över de dödas antal hade varit alltför ofullständiga. Man hade därför ej kunnat jämföra de dödas antal med de föddas i hela riket. I några av de sydligaste länen vore emellertid uppgifterna mera fullständiga jämväl för de döda. Inom dessa län hade vid jämförelse mellan de föddas och dödas årliga antal ett överskott visat sig för de förstnämnda, som styrkte satsen om invånarnas tillväxt. Elvius antog emellertid, att i hela riket 70.000 personer årligen avled o eller lika många som årligen föddes. Man torde kunna antaga, att »folket naturligen ernår samma ålder på den ena orten som på den andra, så framt inga utvärtes orsaker förkorta deras livstid». De årligen döda i hela riket torde fördela sig på olika åldersklasser sålunda:

Under 10 års ålder dö årligen	29.300
Över 10 men under 20	2.400
» 20 » » 30	3.000
» 30 » » 40	6.100
» 40 » » 50	8.100
» 50 » » 60	9.100
» 60 » » 70	7.800
» 70 » » 80	3.500
» 80	700
	<hr/>
	Summa 70.000

Vid uppdelning av de döda i flera åldersklasser hade man funnit, att tredjedelen av de levande födda barnen dog i åldern 1—3 år, den andra tredjedelen under 47 års ålder och den sista tredjedelen fördenskull i högre åldrar. Sedan barnen genomgått de klenaste barndomsåren, vore de vid 20 års ålder minst underkastade dödsfall. Om man undantog den spädate barndomsåldern, inträffade de flesta dödsfallen i åldern mellan 50 och 60 år, eller $\frac{1}{8}$ av alla som dog. »Uppå denna grund är nu antalet av hela rikets menighet uträknad, efter en särdeles metod, som akademien framdeles lär görä allmän ibland dess handlingar, som tillika givit detta antal i följande klasser efter åldrarna.»

Under 10 års ålder	.....	491.000
Över 10 men under 20	.....	392.000
» 20 » 30	.....	365.000
» 30 » 40	.....	322.000
» 40 » 50	.....	252.000
» 50 » 60	.....	166.000
» 60 » 70	.....	82.000
» 70 » 80	.....	24.000
» 80	.....	3.000
	<u>Summa</u>	<u>2.097.000</u>

Hela rikets folkmängd torde sålunda föga överskrida 2 miljoner, varav c:a en miljon av vartdera könet, konstaterar Elvius. Av barn och ungdom under 15 år finnes ett antal av 700.000 personer och av gammalt folk över 60 år något över 100.000 personer. I de arbetsföra åldrarna, mellan 15 och 60 år, kunde antalet således beräknas till 1.300.000 personer.

Antalet årligen födda eller döda befundes vid jämförelse med hela folkmängden i riket utgöra $\frac{1}{30}$ därav. För varje län kunde folkmängden beräknas sålunda:

Svea rike:

Uppsala stift med		
Stockholms stad	213.000	
Södermanland	51.000	
Västmanland	57.000	
Dalarne	66.000	
Västernorrland	45.000	
Västerbotten	30.000	462.000

Finland:

Åbo län	135.000	
Viborgs län	129.000	
Nyland	150.000	
Österbotten	99.000	513.000
		<u>975.000</u>

Göta rike:

Skaraborgs län	93.000
Älvsborgs »	90.000
Göteborgs »	75.000
Närke o. Värmland	210.000
Halland	54.000
Kristianstad	87.000
Malmö	105.000
Blekinge	30.000
Kalmar län	87.000
Kronobergs län	60.000
Jönköpings »	60.000
Östergötland	126.000
Gotland	21.000
	<u>1.098.000</u>

Denna beräkning gäve ej rikets folkmängd så noggrant som en verklig mantalsskrivning i hela riket skulle göra. Men den kunde vara tillräckligt noggrann för att vara till nytta för regeringen i vissa fall. Genom insamlande av flera och fullständigare förteckningar över födda och döda torde beräkningen kunna förbättras. Så slutar Elvius det av honom på vetenskapsakademiens befallning uppsatta betänkanget ang. »menighetens talrikhet i Sveriges rike».

De av Elvius beräknade siffrorna voro mycket ungefärliga, men pekade dock i huvudsak i rätt riktning. Han brydde sig icke alltid om att kontrollera detaljsiffrorna. Sålunda gav hans beräkning av rikets folkmängd, länsvis, en totalsiffra för de svenska och finska länen av endast 2.073.000 personer eller 24.000 färre än den egentliga totalsiffran, 2.097.000 personer. Han inlät sig icke på någon närmare förklaring därav. Den av Elvius år 1746 beräknade folkmängden för hela riket utgick sannolikt från befolkningsförhållandena under några år av förra hälften av 1740-talet. I nedanstående tablå sammanställes därmed till jämförelse tabellverkets direkta folkmängdsuppgifter från några senare år.

Folkmängdssiffror i hela riket.

	Elvius beräkning	Tabellverkets uppgifter		
	år 1746	år 1749	år 1751	år 1772
Antal invånare	2.097.000	2.155.335 ¹²	2.215.639	2.584.261
Index	97,3	100,0	102,8	119,9

För riket i dess helhet synes Elvius beräkning ganska väl överensstämma med siffrorna för de följande åren, som utvisa en fortgående men ganska jämn befolkningstillväxt. För folkmängden i de olika landsdelarna och länen voro Elvius här ovan anförda detaljsiffror däremot betydligt mera osäkra. Särskilt gällde detta för de finska länen, vilkas befolkningssiffror i hög grad överstego de verkliga:

Folkmängdssiffror i de finska länen.

	Elvius beräkning	Tabellverkets uppgifter		
	år 1746	år 1749	år 1751	år 1772
Antal invånare	513.000	408.886 ¹²	429.912	578.145
Index	125,5	100,0	105,1	141,4

För hela riket hade förhållandet mellan antalet årligen födda och hela folkmängden ansetts utgöra $\frac{1}{30}$. För de särskilda länen hade folkmängden därefter av Elvius beräknats så, att antalet årligen födda multiplicerats med trettio. Då födelsetalet i de finska länen emellertid varit vida högre än för riket i genomsnitt, ledde detta till att folkmängden där blivit alldeles för högt beräknad.¹³

¹² Jfr Hjelt, a. a., s. 25, not 2.

¹³ Enligt beräkningar, som några tiotal år senare verkställdes av Wargentín,

Den av Elvius beräknade åldersfördelningen av hela befolkningen i riket överensstämde i sina huvuddrag något så när med den faktiska åldersfördelningen, vilket torde belysas genom nedanstående siffror:

Åldersklasser	Elvius beräkning år 1746		Tabellverkets uppgifter			
	Folkmängd	%	år 1749 Folkmängd	%	åren 1757 och 1760 i medeltal Folkmängd	%
0—10 år	491.000	23,4	518.627	24,0	586.405	25,3
10—20 »	392.000	18,7	419.704	19,5	432.221	18,4
20—40 »	687.000	32,8	625.095	29,0	701.071	29,9
40—60 »	418.000	19,9	376.990	17,5	418.180	17,8
60—	109.000	5,2	214.919	10,0	207.521	8,9
	2.097.000	100,0	2.155.335 ¹⁴	100,0	2.345.398	100,0

Den procentuella fördelningen på hela folkmängden visar, som synes, för åldersklasserna 0—20 år en ganska god överensstämmelse enligt Elvius beräkning år 1746 och tabellverkets uppgifter år 1749 och senare. För de högre åldersklasserna var däremot överensstämmelsen mindre god. Särskilt bristfällig synes Elvius beräkning ha varit för de äldsta årsklasserna, 60 år och över. Att den lägsta åldersklassen, 0—10 år, under de i tablån angivna åren procentuellt varit i stigande, torde kunna förklaras därav, att dessa år i allmänhet bildade en i ekonomiskt avseende lycklig period, som utmärktes av goda skördar, varav följde hög giftermålsfrekvens och höjt födelsetal.

Elvius hypotes om en stationär befolkning var endast en nödfallsvägg för beräkning av folkmängden i riket. Då han fastställde hela antalet döda personer till samma antal som hela antalet födda eller 70.000, torde han knappast ha trott, att detta motsvarade verkliga förhållandet. Tabellverkets senare offentliggjorda siffror bestyrkte ej heller den ovan nämnda hypotesen. I hela det dåvarande svenska riket (inberäknat de finska länen) utgjorde antalet födda och döda personer under här nedan nämnda år följande:

hade rikets folkmängd på de 21 åren mellan 1751 och 1772 tillvuxit i proportionen 1000 : 1166, medan de finska länen folkmängd under samma tid tillvuxit i proportionen 1000 : 1345, i sistnämnda fall sålunda med mer än $\frac{1}{3}$. Wargentin ansåg detta framför allt bero på den ökade möjligheten till giftermål i sistnämnda län.

¹⁴ Korrigerad åldersfördelning.

	År 1749	År 1750	Åren 1751—55 i medeltal
Antal födda ¹⁵	76.286	81.940	87.762
» döda ¹⁵	61.171	58.845	60.602

Under förra hälften av 1740-talet voro förhållandena mindre gynnsamma för befolkningsrörelsen än under ovan anförda år. Det av Elvius beräknade totalantalet födelser per år synes därför ganska antagligt. Dödligheten var under krigsåren 1741—1743 hög, men förbättrades snabbt efter krigets slut. Under normala år var antalet döda vida lägre än antalet födda, såsom framgår av siffrorna.

Tabellverkets uppkomst. Den 8 nov. 1746 föredrogs Elvius betänkande i vetenskapsakademien, varefter det översändes till sekreta utskottet. Ungefär samtidigt hade en enskild motionär, generalen, senare överståthållaren i Stockholm, J. A. von Lantingshausen († 1769) till ständerna avlämnat ett memorial om inrättande av ett ordnat tabellverk för hela riket. Han föreslog, att enhetliga formulär skulle utarbetas för avgivande av uppgifter: å antalet födda, fördelade efter kön, äkta eller oäkta härkomst samt enkla eller flerbörder, månadsvis; å antalet äktenskap, såväl bestående som under året ingångna; å antalet döda, fördelade efter kön och ålder i vissa åldersklasser, månadsvis, med anteckning tillika om de sjukdomar, som mest bidragit till dödligheten; samt slutligen å den bestående folkmängden, fördelad dels efter kön och samma åldersklasser som de avlidna, dels även efter civilstånd m. m.¹⁶

Med ledning av de båda föreliggande förslagen, nämligen dels vetenskapsakademiens av Elvius författade betänkande, dels även von Lantingshausens memorial utarbetades inom en av sekreta utskottets deputationer, under samverkan med vederbörande i vetenskapsakademien, ett förslag till tabellverk, som senare antogs av ständerna. von Lantingshausens förslag till tabellformulär ha uppenbarligen varit av stor betydelse för tabellverksformulärens konkreta utformande. Särskilt fäster man sig vid hans förslag att jämväl genom formulären söka inhämta direkta uppgifter om den bestående folkmängden och dess fördelning efter kön, åldersklasser m. m. Härigenom togs ett djärvt steg, som skulle bli av stor betydelse för den rangställning, som den svenska befolkningsstatistiken redan

¹⁵ Jfr Hjelt, a. a., s. 22, not 1.

¹⁶ Ib., s. 30 f., 78—86.

vid 1700-talets mitt kom att intaga. Men man vet även säkert, att vetenskapsakademiens medverkan vid utformandet av det definitiva beslutet om det svenska tabellverkets organisation varit av stor betydelse.¹⁷ Den andel, Elvius såsom akademiens sekreterare och sakkunnig i befolkningsfrågan hade i detta arbete, torde säkerligen icke böra underskattas. Förslaget till det svenska tabellverket blev av Konungen gillat och stadfäst den 3 februari 1748 och trädde i kraft den 1 jan. 1749.

Grundvalen för den svenska officiella befolkningsstatistiken utgjordes av de av prästerskapet, i överensstämmelse med stadgandena i 1686 års kyrkolag, sedan långt tillbaka förda kyrkoböckerna. Dessa innehöllo dels förteckningar över alla medlemmar i församlingen, dels även listor över giftermål, födelser och dödsfall samt över personer, som flyttat in i eller ut ur församlingen. Enligt den fastställda planen skulle prästerskapet årligen å tre särskilda tabeller (av vilka de två första å gemensam blankett) avgiva sammandrag, ej blott av befolkningsrörelsen utan även av folkmängden. De förra uppgifterna fingo årligen meddelas vetenskapsakademien och collegium medicum för fritt begagnande, de sistnämnda skulle däremot hållas strängt hemliga. Generaltabeller för hela riket skulle uppgöras av kanslikollegium.¹⁸

Formulär för de årliga sammandragstabellerna rörande folkmängden och befolkningsrörelsen i församlingar, prosterier, län och stift uppgjordes för en tid av 25 år. Tabellformulären för hela 25-års perioden inbundos i böcker för utdelning till vederbörande myndigheter. Sedan vederbörande årstabeller för församlingarna av kyrkoherdarna eller kaplanerna (magistraterna) upprättats, insändes tabellboken i början av påföljande år till vederbörande prost för att av honom efter begagnandet återställas; de av prostarna för prosterierna med ledning härav upprättade tabellerna insändes, efter i prosteritabellboken införd avskrift, till konsistorierna, vilka dels uppgjorde sammandrag för varje till stiftet hörande länsdel, äf till vederbörande landshövdingar insändas, dels uppgjorde sammandrag för hela stiftet, att i biskopens tabellbok förvaras; för de olika hövdingedömena uppgjordes av vederbörande generalguvernörer, överståthållaren och landshövdingar därefter sammandrag, vilka, efter i hövdingedömenas tabellböcker tagna avskrifter, i mars

¹⁷ Jfr Hjelt, a. a., s. 37 ff.

¹⁸ Exemplar av tabellformulären I—III finnas avtryckta i O. Grönlund, Pehr Wargentin och den svenska befolkningsstatistiken under 1700-talet, Stockholm 1946, s. 14—16, 19.

månad insändes till kanslikollegium, som därav upprättade general-tabeller för riket. I tabellböckerna funnos slutligen även formulär för en översikt över hela 25-års perioden, vilka voro avsedda att, i samband med sammandragens uppgörande för det sista året i perioden, slutligen ifyllas.

Den sålunda genomförda organisationen av den svenska befolkningsstatistiken bar redan från början prägeln av att vara ett genomtänkt och moget verk. Av stor betydelse för vår befolkningsstatistikens enhetlighet under den första tiden var det ovan omnämnda förfarandet att på en gång upprätta tabellböcker för 25 år framåt. Åtskilliga olägenheter voro emellertid förknippade med systemet bl. a. genom den utpräglade decentralisationen. Det svenska prästerskapet ålades en besvärlig arbetsbörda och sökte senare gång efter annan få lättnad härutinnan.

*

Pehr Elvius, den främste tillskyndaren vid förberedandet av nyssnämnda märkliga organisation, fick ej njuta frukterna av sitt arbete för den svenska befolkningsstatistiken utan borttrycktes av döden samma år som tabellverkets uppgifter för första gången insamlades, eller år 1749. Av sin samtid åtnjöt han, trots sin ungdom, högt anseende som skarpsinnig vetenskapsman, framförallt inom matematikens och mekanikens men även inom flera närgränsande vetenskapers områden. Hans bana som vetenskapsakademiens sekreterare varade endast fem år och längre torde han ej, vid sidan av så många andra vetenskapliga och praktiska problem, ha haft tillfälle att sysselsätta sig med de befolkningsstatistiska frågorna. Han hann dock ådagalägga sin »förmåga att ur ett högeligen bristfälligt siffermaterial med överraskande säkerhet härleda slutsatser av allmän betydelse».¹⁹ Eftervärlden har allt skäl att minnas honom som en av de första banbrytarna för den svenska befolkningsstatistiken, särskilt nu, då vi stå inför tvåhundraårsminnet av tabellverkets uppkomst. Vi kunna därvid instämma i följande ord av hans efterträdare som vetenskapsakademiens sekreterare och fullföljaren av hans verk i så många avseenden Pehr Wargentín, då han ifråga om tabellverkets grundande yttrade: »Framlidne sekreteraren Elvii därpå använda flit bör aldrig förgätas.»²⁰

¹⁹ Hjelt, a. a., s. 26.

²⁰ Vetenskapsakademiens handlingar år 1754, s. 166.

LIBERALISTISK ESKATOLOGI

Av Fil. lic. ULRICH HERZ, UPPSALA

Idéhistoriens metodologi har under innevarande århundrade fått flera betydelsefulla impulser från närbesläktade vetenskaper. I förlängningen av tankegångar, som framlagts av Marx och hans efterföljare, har *den vetenskapssociologiska skolan* med Karl Mannheim i spetsen närmare utvecklat tesen om tänkandets »konstitutiva beroende» av den tänkande individens position i den reala världen och därmed understrukt nödvändigheten av att sätta idéhistorien i kausalrelation till samhällsutvecklingen. Nyare psykologisk forskning — främst *djuppsykologien* å ena sidan och *socialpsykologien* å den andra — har vidgat idéhistoriens frågeställning genom att påvisa åsiktsbildningens komplicerade mekanism. »Idéerna» kunna således icke betraktas som produkter av någon isolerad elementär »själsförmögenhet», t. ex. tankeverksamheten, utan måste ses som resultat av samspelet mellan ett flertal psykiska funktioner, varvid drivkrafterna — motiven — kunna vara mer eller mindre medvetna. Till de mest verkningsfulla (och i regel minst medvetna) motivationsfaktorerna räknas därvidlag den sociala suggestion, som utgår från de konventionella föreställningarna och deras språkliga symboler (»ordets makt över tanken» o. dyl.). Slutligen ha vissa riktningar inom den nyare filosofien — exempelvis *den hägerströmska värdeteorin*, *den logiska empirismen* och *semantiken* — närmare analyserat själva de språkliga utsagor, som utgöra idéhistoriens »stoff». Denna språklogiska granskning har gett vid handen, att utsagor av t. ex. religiöst, moraliskt, politiskt osv. innehåll i regel innefatta logiskt disparata — t. ex. verifierbara och icke-verifierbara — element samt att »nyckelorden» i dylika utsagor icke sällan rymma en — medveten eller omedveten — mångtydighet (»ambiguity»), för så vitt de icke visa sig vara antingen innehållslösa eller självmotsägande. Fastställandet av idéhistoriska påverknings- och beroendeförhållanden liksom även tolkningen av konkreta ideologiers »innebörd» måste därför i regel föregås av en omsorgsfull ord-betydelse- och stilanalys.

De specialvetenskapliga forskningsrön,¹ som vi här i korthet refererat till, torde kunna bli särskilt fruktbara inom den gren av idéhistorien, som sysslar med samhällstänkandets utveckling. Här befinner man sig liksom i knutpunkten av de antydda frågeställningarna. Det är ju även från detta område, som den materialistiska historieuppfattningen, vilken främst tillkommer förtjänsten att ha utlöst metoddiskussionen, hämtat sin huvudsakliga bevisning. Om det föreligger ett funktionssamband mellan den sociala utvecklingen å ena sidan och idébildningen å den andra, så måste detta samband givetvis komma till mest renodlat uttryck i teorierna om samhällets struktur och utveckling. Vidare är det karakteristiskt för samhällsteorierna, att deras dubbla karaktär av »logos» och »etos» knappast behöver »avslöjas», då den ligger i öppen dag: nära nog alla historiskt betydelsefulla samhällsteorier ha framträtt med ett uttryckligt eller underförstått anspråk på att ge både verklighetsförklaring (»teori» i egentlig mening) och riktlinjer för samhällets omdaning. Även i detta avseende befinner man sig alltså »vid källan», från vilken hela problematiken om förhållandet mellan »varat» och »börat» rinner upp.

Vid en analys av samhällsteorierna ur kunskapsteoretisk synpunkt är det av primärt intresse att söka utröna, på vilket sätt — enligt vilken princip — de båda aspekterna (verklighets- och värderingsaspekten) knutits samman. Det visar sig, att detta i regel sker genom en *teleologisk* konstruktion.

Den marxistiska samhällsteoriens teleologiska karaktär har letts i bevis av många författare: Hägerström, Kelsen, de Man äro några representativa namn. Dessa författares primära frågeställning har varit idékritisk snarare än idéhistorisk: genom att påvisa de teleologiska momentens grundläggande betydelse för hela den marxistiska tankebyggnaden ha de velat gendriva marxismens anspråk på »vetenskaplighet».

När det har gällt att närmare känneteckna det teleologiska inslaget i Marx' läror, har man ej sällan fäst uppmärksamheten vid parallelliteten mellan den marxska utvecklingsfilosofien och den religiösa *eskatologien*.² Man har därmed främst velat utmärka den

¹ En mycket värdefull schematisk översikt över metodologiska spörsmål av mera allmän karaktär, vilka aktualiserats genom specialvetenskapernas nyare landvinningar, ges av Arne Naess, »Filosofiska problem, deras inndeling og egenart», Oslo 1941.

² Jfr t. ex. senast Alf Ahlberg, »Marxismen som eskatologisk religion», Dagens Nyheter av den ¹⁰/₂ 1948.

speciella känslöfärg, som de teleologiska föreställningarna fått hos Marx och dennes efterföljare.

Eskatologien — sådan den t. ex. framträder i de judiska profetiorna eller i de urkristna gudsrikesförväntningarna³ — innebär icke blott föreställningen om ett ändamålsbestämt skeende i riktning mot ett yttersta mål för världsutvecklingen. Det för det eskatologiska tänkandet karakteristiska momentet ligger fastmer däri, att denna utveckling uppfattas och uppleves som ett dynamiskt, mot slutet alltmera ackumulerande förlopp, som en dramatisk uppgörelse mellan antitetiska element. Apokalypsen och kiliasmen utgöra eskatologiens båda oskiljaktliga poler.⁴ De yttersta tingen rymma ett övermått både av hemsighet och av härlighet. Samma känslomässiga ambivalens kommer till uttryck i värderingen av de krafter, som förmenas driva utvecklingen fram till det slutgiltiga avgörandet. Den onda makten uppfattas icke sällan som den *aktiva* faktorn i den stora brottningen, men därmed även som den kraft, som påskyndar härlighetens tillkomst. Mefistofeles i Goethes Faust visar sig vara väl medveten om sin betydelse i världssammanhanget, när han presenterar sig själv som »en del utav den kraft, vars lott / är alltid vilja ont och alltid verka gott».

Enligt denna begreppsbestämning av det eskatologiska⁵ skulle alltså en samhällsteori kunna betecknas som eskatologisk i samma mån som den innefattar föreställningen om ett samhälleligt lyckotillstånd, vilket i tidernas fullbordan förväntas framgå som ett ofrån-

³ Det eskatologiska motivets roll i den judiska och kristna religionshistorien behandlas bl. a. av Walter Nigg, »Das ewige Reich», Basel 1945 (sv. övers. 1948). Om eskatologisk historiefilosofi se G. Aspelin, »Historiens problem», Sthlm 1926.

⁴ Då terminologien på detta område icke är fullt enhetlig, bör det kanske anmärkas att förf. använder de tre korrelerade termerna eskatologi, apokalyps och kiliasm på följande sätt: med »*eskatologi*» avses — i enlighet med den ovan i texten givna definitionen — känslobestämda föreställningssätt, som hänföra sig till världs- (resp. samhälls-) utvecklingens mål och som implicera föreställningen om att utvecklingen försiggår i form av en uppgörelse mellan två (eller flera) fiendliga krafter. Kampen mellan dessa krafter anses vid en viss framtida tidpunkt inträda i ett avgörande skede. De negativa krafterna komma då att samla sig till en yttersta maktutveckling: denna kaotiska världshemsökelse (resp. föreställningarna därom) betecknas här som »*apokalyps*». Termen reserveras alltså här — med bortseende från ordets ursprungliga betydelse men i anknytning till nyare språkbruk — för den *ena* aspekten på »de yttersta tingen», nämligen den mörka, skräckfyllda. Ur detta kaos förväntas dock framgå ett »härlighetens rike»; föreställningarna om detta rike och tron på dess tillkomst benämnas här »*kiliasm*».

⁵ I den schweiziska serien »Beiträge zur Soziologie und Sozialphilosophie» har nyligen utgivits en monografi med titeln »Abendländische Eschatologie» (Bern 1947). Författaren, Jakob Taubes, utgår emellertid själv från en rent metafysisk historieuppfattning och synes vara helt främmande för vetenskaplig metod; arbetet saknar således bl. a. varje försök till begreppsbestämning.

komligt resultat av en mer eller mindre våldsamt uppgörelse mellan två motsatta krafter eller principer. Två krafter — eller i grund och botten kanske blott en kraft, men en »dialektisk» sådan, för att låna Hegels uttryck.

Idéhistoriskt sett är det främst det hegelska arvet, som går igen i marxismens eskatologi. Men vad som hos Hegel trots allt hade haft karaktären av en ganska abstrakt skrivbordskonstruktion, fick hos Marx liv och konkretion och »mark under fötterna», för att anspela på en av denne själv nyttjad metafor. Den marxiska eskatologien fick en helt annan politisk slagkraft än den hegelska, därför att den appellerade till elementära känslor och existentiella upplevelser hos breda sociala skikt. Förklaringen till den dominerande roll, som eskatologien kom att spela i den marxistiska tankevärlden, måste således sökas främst på det sociologiska och socialpsykologiska planet.

Att den *ekonomiska liberalismen*,⁶ sådan den framträder i de engelska klassikernas skrifter, innehåller teleologiska föreställningar, har klargjorts av bl. a. Myrdal⁷ och Sundbom.⁸ Även dessa forskares intresse har varit företrädesvis kunskapskritiskt, ehuru åtminstone Myrdal även sökt anlägga vissa sociologiska och socialpsykologiska synpunkter.⁹ Båda författarna ha velat återföra de teologiska inslagen i klassikernas teoribyggnad främst på *naturrättsliga* föreställningssätt och ha på det hela taget starkt framhållit sambandet mellan naturrättsfilosofi och ekonomisk liberalism. Detta samband framträder särskilt klart vid en analys av klassikernas jämviktsbegrepp, vilket följaktligen stått i centrum för kommentatorernas intresse.

Ur idéhistorisk synpunkt kan emellertid bilden tänkas få en något annan nyans, om man fäster uppmärksamheten vid de resonemang hos klassikerna, som hänföra sig till den ekonomiska utvecklingen på längre sikt. Här framträder teleologien i en utformning, som är mera »1800-talsmässig», och som visar sig äga tydliga beröringspunkter med marxismens eskatologi.

⁶ När det i fortsättningen talas om »liberalism» utan närmare bestämning, avses genomgående liberalismen som ekonomisk ideologi.

⁷ Gunnar Myrdal, »Vetenskap och politik i nationalekonomien», Stockholm 1930.

⁸ Ivar Sundbom, »Prisbildning och ändamålsenlighet», Göteborg 1933.

⁹ Förutom i nyssnämnda huvudarbete särskilt i den ur metodologisk synpunkt glansfulla studien »Socialpolitikens dilemma (i Spektrum 1932), där Myrdal analyserar liberalismens och socialismens attityd gentemot de sociala reformsträvandena.

Naturrättens samhällsuppfattning är principiellt statisk: »l'ordre naturel» gäller evigt och oföränderligt, alltså även här och nu. Men så snart man medgivit existensen av det verklighetens ytskikt, som representeras av »l'ordre positif», uppkommer frågan om förbindelsen mellan de båda världarna. Det är här som evolutionistiska lösningsförsök formligen tränga sig på. Och ju starkare spänningen mellan de båda formerna av verklighet — den »sanna» verkligheten och »pseudo»verkligheten — uppleves, desto mera känsloladdade bli de evolutionistiska föreställningarna. Dessa kunde dock löpa i vardera riktningen utefter tidsskalan. För 1600-talets och det begynnande 1700-talets samhällstänkare var naturtillståndet ännu blott »i begynnelsen»; urtillståndet blev för många av dem något av ett paradiskt mytos. Men under 1700-talets gång sker här en gradvis förskjutning av känslifixeringen: utvecklingens mål och mening sökes alltmera bestämt i framtiden.¹⁰ Framtidsriket blir den senare upplysningsfilosofiens nya, kiliastiska mytos. »La postérité pour le philosophe, c'est l'autre monde de l'homme religieux», säger Diderot. Och Priestley ger uttryck åt den förändrade blickriktningen med de patetiska orden: »Whatever was the beginning of this world, the end will be glorious and paradisaical, beyond what our imagination can now conceive.»

Jämsides med den dynamisering av samhällsförhållandena, som på det politiska planet markeras av franska revolutionen och på det ekonomiska och sociala av industrialismens genombrott, få dessa evolutionistiska föreställningssätt en alltmera framträdande plats på bekostnad av de gamla statiska naturrättsföreställningarna. Men naturrättsfilosofiens patos försvagas icke; det strömmar in i de nya tankebanorna.

Genom försöket att sammansmälta naturrättsfilosofi och evolutionism kommer upplysningstidens samhällstänkande i kontakt med ett stående idémotiv icke minst i den folkliga traditionen: föreställningen om en *cyklisk* utveckling, som utgår från ett paradiskt urtillstånd, därefter genom syndafall leder till kaos, för att i tidernas fullbordan åter mynna ut i harmoni.¹¹ I medeltidens teologi vari-

¹⁰ Denna förskjutning — »dynamisering» — i det naturrättsliga tänkesättet under senare delen av 1700-talet belyses i ett ypperligt arbete av Carl L. Becker: »The heavenly city of the eighteenth-century philosophers», New Haven (1932) 1947.

¹¹ Tankegången i detta avsnitt ansluter sig delvis till reflexioner, som professor Johan Åkerman efter genomläsning av ett första utkast till föreliggande uppsats haft vänligheten att delge förf.

eras detta motiv på mångahanda sätt. Det får politisk slagkraft i de folkliga upprorsrörelserna (bondeupproren) i slutet av medeltiden och början av nyare tiden med deras karakteristiska blandning av svärmisk religiositet och socialrevolutionärt patos, ett patos som likaväl kunde karakteriseras som socialreaktionärt, ity att det i grund och botten hänför sig till en påyrkad återgång till det ponerade ständs- och klasslösa utillstånd, »då Adam grävde, Eva spann». Att sedermera upplysningsfilosofien, till sitt ursprung närmast en utpräglad »överklassprodukt», kunde utlösa — eller åtminstone bidra till att utlösa — politiska och sociala krafter på djupet, förklaras till en del av släktskapen mellan denna filosofi och den folkligt-naturrättsliga traditionen. Rousseaus »tillbaka till naturen» appellerade icke blott till den arbetsfria överklassens »vantrivsel i kulturen» utan även till de mycket mera elementära känslor, som skapat den folkliga myten om det ursprungliga samhället utan vare sig adelsman, kejsare eller påve — drömmen om en paradisk-anarkisk egalité.

Under 1800-talet blir liberalismen (och sedermera i viss mån marxismen) arvtagare till detta eviga motiv. I sin liberalistiska utformning förlorar det något av sin enkla sagokaraktär och utvecklas till en »vetenskaplig» teori om världshistoriens stora pendelslag från frihet över tvång och åter till frihet, från harmoni över kaos och åter till harmoni. Det är sant, att liberalismen i sitt senare utvecklingskede i detta avseende i någon mån förlorade kontakten med sitt ursprung och omformades till en mera rätlinjig, mekanisk evolutionism. Men den gängse kritiken av liberalismens »ytliga framstegsoptimism» tränger icke fram till den dynamiska kärnan i liberalismens utvecklingsfilosofi.

Den nationalekonomiska doktrinbildningen från fysiokraterna över klassikerna och fram till våra dagars nyliberalism återspeglar på ett karakteristiskt sätt den nyss antydda utvecklingslinjen.

Fysiokraternas kretsloppsschema är ännu helt statiskt uppfattat. I sin siffermodell räknar Quesnay uttryckligen med att den samhälleligt organiserade produktionsprocessen ger samma nettoavkastning år för år. Det levande elementet i denna process är icke någon föränderlig, dynamisk faktor, utan den evigt oföränderliga naturen. Harmonien i samhällsförhållandena är — liksom i den övriga naturen — prestabilerad. Där den har rubbats av mänskliga påfund, bör den återställas i sin ursprungliga renhet.

Redan hos *Adam Smith* vilar emellertid denna naturrättsliga harmoniförvissning icke längre på samma klippfasta grund. Hans förankring i naturrättsliga tänkesätt är visserligen ännu stark och ursprunglig. Men hans reala miljö är en helt annan än Quesnays och hans samhällsuppfattning blir till följd av miljöpåverkan långt mindre »sluten» än dennes. *Adam Smith* står vid tröskeln till den industriella revolutionen. Han är medveten om och har sinne för, att »något är i görningen» i den reala världen. Hela hans teoretiska system kan ses som ett resultat av en inre tvekluchenhet: spänningen mellan det naturrättsliga arvet och den ännu närmast visionära förnimmelsen av en stor omdaning under ledning av »progressiva krafter».

Ett naturrättsligt axiom bildar själva utgångspunkten för *Smiths* värdelära, nämligen att det i grunden endast är arbetet som ger ett rättsanspråk på privategendom. Men hur skulle denna princip kunna förenas med *Smiths* betydelsefulla »upptäckt» av kapitalets historiska funktion som välståndsbefrämjare? Och hur skulle moralfilosofen och människovännen *Smith* komma tillrätta med de motstridiga känslor, som den pågående tekniska och sociala omvälvningen väckte till liv hos honom: å ena sidan entusiasmen över de nya möjligheterna för personlig initiativkraft och djärv företagsamhet, å andra sidan föräningen av den ökade konkurrenskampens sociala och mänskliga vådor?

Detta allmänna dilemma löses hos *Smith* som bekant i främsta rummet genom införande av harmoniprincipen, symboliserad av den »osynliga handen». Så tillvida är lösningen rent naturrättslig: harmonien poneras som på ett djupare plan redan förverkligad. Men tesen underbygges även utvecklingsfilosofiskt. Det är i detta sammanhang som det eskatologiska draget går i dagen.

Smiths analys av de drivande krafterna i samhällsekonomin utmynnar i prognosen, att arbetslönen — och därmed de breda massornas levnadsstandard — tack vare den fortsatta kapitalackumuleringen oavbrutet kommer att stiga, samtidigt som »profiten» av samma anledning kommer att kontinuerligt minska och småningom helt försvinna. Kapitalet spelar således en dubbelroll i utvecklingen: å ena sidan spränger det naturtillståndets balans och uppträder som ett socialt orosmoment. Men å andra sidan är det dock paradoxalt nog predestinerat att »till det bästa ordna allt». Kapitalisterna, den nya kraftens bärare, ha något av dr *Jekyll* och mr *Hyde* över sig. De böra mötas med största misstänksamhet; *Adam Smith* karakteri-

serar dem mycket omilt som »den klass, vars intresse aldrig är precis detsamma som allmänhetens, som gemenligen har fördel av att bedraga och pungslå allmänheten och som också vid många tillfällen lyckats göra både det ena och det andra». Men icke förty förkroppsliga de den progressiva kraften och framstå således som garantier för mänsklighetens framtida välfärd. Den eskatologiska begreppsapparaten är således omisskännlig, ehuru eskatologien ännu icke fått den stränga systematisering, som den senare idéutvecklingen tenderade till.

Hos *David Ricardo* har Smiths ljusa framtidsförhoppning om »frälsning från kapitalet genom kapitalet» förbytt i en dyster apokalyps. På kort sikt tror visserligen även han på kapitalackumulationens välsignelser, men på längre sikt medför den sjunkande kapitalprofiten att all utveckling avstannar och någon höjning av det allmänna välståndet således icke blir möjlig. Kampen mellan arbetet och kapitalet om produktionsresultatets fördelning är icke blott ofrånkomlig, utan även lönlös: den kan inte sluta på annat sätt än med båda parternas nederlag.

Från den synpunkt vi här anlägga förefaller alltså Ricardo närmast vara en »outsider», som bryter det eskatologiska schemat genom att helt utesluta den kiliastiska komponenten. Men detta är blott delvis sant. Den utopiska förhoppningen om en tillkommande harmonisk samhällsordning är hos den resignerade realisten Ricardo blott bortträngd till tanke-systemets periferi. Ricardo var långt mindre filosofiskt belastad än Smith och levde även i tiden på större avstånd från den ursprungliga naturrättsliga suggestionen. Frihandelsläran, harmonikonstruktionernas naturliga tummelplats, utgör hos honom icke — som hos Adam Smith — själva kärnstycket i systemet. Det är i stället den pessimistiska teorien om den ekonomiska utvecklingen på längre sikt, som bildar tankegångens huvudfåra. Denna fåra har Ricardo med iver hos en självplågare hållit fri från eskatologisk förörening. Men i stället har den förträngda kiliasmen sökt sig fram efter en sidolinje. Vid beskrivningen av handelsfrihetens verkningar heter det således med ett vokabulär, vars känslomässiga ursprung ingen kan ta miste på:

»Under ett system av fullständigt fri handel ägnar varje land sitt kapital och sitt arbete åt sådan ekonomisk verksamhet, som är mest fördelaktig för resp. land. Detta fullföljande av den individuella fördelen är på det mest underbara sätt förenat med det helas allmänna bästa. Genom att stimulera

fliten, genom att belöna uppfinningsrikedomen, genom att så ändamålsenligt som möjligt utnyttja de speciella naturliga krafterna fördelar en sådan strävan arbetet mest effektivt och mest ekonomiskt: den inte bara ökar den allmänna produktmängden utan sprider på samma gång det allmänna välbefindandet och förbinder med ett gemensamt band av intresse och samfärdsel nationernas universella samhällighet över hela den civiliserade världen.»¹²

Ehuru eskatologien således icke intar någon dominerande plats i Ricardos tänkande, saknar detta dock icke den karakteristiska eskatologiska spänningen mellan hopp och förtvivlan. Skillnaden gentemot Adam Smith (och J. St. Mill) är blott den, att den mera rationalistiskt lagde (och för övrigt knappast »historiskt sinnade») Ricardo har känt behov av att genom vattentäta skott söka skilja hoppets från förtvivlans rike. Detta sker genom konstgreppet att dela upp resonemanget på en diagnos »på kort sikt» och en prognos »på lång sikt». Men Ricardo har aldrig lyckats förklara, hur något, som »på kort sikt» har de mest underbara verkningar, ändå »på lång sikt» måste leda till stillestånd och ödeläggelse. Försöket att undgå eskatologiens konsekvenser leder således ofrånkomligen till en spricka i det ricardoanska systemet.

Den tredje i de klassiska ekonomernas triumvirat, *T. R. Malthus*, har knappast namn om sig att vara en de utopiska harmonikonstruktionernas man. Han betraktar det ekonomiska livet som en människans eviga sisufuskamp mot naturens njugghet och grymhet: Darwin kunde med rätta utpeka Malthus som sin läromästare. Malthus' intresse för de ekonomiska krisfenomenen, hans bristande tilltro till den fria konkurrensens obetingat välbefindande förmoda, hans avståndstagande från humanitära och socialpolitiska strävanden, allt detta synes vara helt oförenligt med kiliastiska föreställningssätt. Men en eskatologisk återklang finnes även hos Malthus, låt vara att den bortträngts till medvetandets djupaste skikt. Malthus är »konstitutionellt» konservativ och reaktionär; hans Eden måste därför vara ett »förlorat paradiset». Den undergörande kraften söker han således närmast i det förflutna, och i anslutning till välkända förebilder finner han den i naturen. Karakteristiskt nog är dock hans naturbegrepp inte statiskt: Malthus var till sin intresseinriktning närmast historiker och han förbinder därför omedelbart

¹² David Ricardo, »On the principles of political economy and taxation», 2nd ed., London 1819, s. 144.

»natur» med »historisk utveckling». Hans känslolinställning till naturen, uppfattad som det aktiva momentet i den historiska utvecklingen, är utpräglat ambivalent. Naturen beskrives som på en och samma gång omänskligt grym och slösande givmild. Dess funktion i samhällsutvecklingen är dubbelbottnad. Å ena sidan är den ansvarig för den grymma selektionen bland människorna, vilken förändrades av att den mänskliga rasens fortplantning enligt naturens ordning försiggår i hastigare takt än underhållsmedlens tillökning, så att befolkningen ständigt utsättes för ett försörjningstryck. Endast genom »last och elände» (samt enligt Malthus' medgivande i andra upplagan av »An essay on population» i någon mån genom »moral restraint») kan detta tryck åtminstone tidvis lättas. Men å andra sidan är dock naturen den enda värdeskapande faktorn och därmed upphovet till allt stort och skönt i livet: kultur och civilisation äro i sista hand en naturens fria gåva. Jordbrukarsamhället (som bör konserveras med spannmålstullarnas hjälp!) är därför den samhällsform, som bäst återspeglar Guds mening med mänskligheten:

»Måste vi inte . . . medge, att jordräntan är det naturliga resultatet av den mest oskattbara egenskap hos jorden, som Gud har ställt till mänsklighetens förfogande, nämligen egenskapen att kunna försörja flera människor än vad som behövs för att bruka den? Utgör den inte en del — och som vi senare skola finna en absolut nödvändig del — av det allmänna avkastningsöverskott från jordbruket, som med rätta har sagts utgöra grunden för all makt och glädje, och varför utan det icke skulle existera några städer, ingen väpnad makt (!) till lands eller sjöss, ingen konst, ingen vetenskap, ingen av de finare manufakturerna, ingenting av den kultur och belevnhet, som icke endast upplyfter och adlar individerna, utan som sprider sitt välgörande inflytande genom folkets breda massa?»¹³

Vilken kontrast mellan denna lyriska blomstermålning, där till och med de väpnade styrkorna framstå i förklaringens ljus, och samme författares apokalyptiska skildring av lastens och eländets barmhärtiga roll att hindra mänskligheten från att sjunka ner i ännu större elände. Den diametrala känslöfärgen i de båda skildringarna — som i grund och botten beskriva verkningarna av en och samma kraft — vittnar värtaligt om att icke ens Malthus varit fri från eska-

¹³ T. R. Malthus, »Principles of political economy», 2nd ed., London 1836, s. 147 f.

tologisk anfäktelse, låt vara att han förvisar kiliasmen till en sorts »naturreservat» — jordbrukarsamhället —, om vilket han måste ha varit medveten att det snarast hörde det förgångna till.

Om eskatologien hos Malthus närmast får betraktas som en »förvillelse», så är den däremot »konstitutionell» hos *John Stuart Mill*. Denne har av Myrdal cyniskt men träffande karakteriserats som »en logiker med ett starkt sentimentalt temperamentsläge». En sådan karaktärskonstellation måste redan i och för sig anses predestinera till eskatologiskt tänkande. Med sin filosofisk-historiska intresseinriktning, sin vidsträckta bildning och starkt receptiva läggning hade Mill alla förutsättningar att föra idétraditionen vidare genom att bidra till naturrättsfilosofiens omvandling till en historisk-sociologisk utvecklingsteori. Detta antydes för övrigt redan av titeln på hans huvudarbete: »Principles of political economy with some of their applications to social philosophy» (1848).

I detta arbete ansluter sig Mill till Ricardos ekonomiska prognos: den fortsatta kapitalackumulationen kommer med nödvändighet att upphäva själva progressiviteten i det ekonomiska livet. Grundtonen är alltså pessimistisk; i strid mot sina känslomässiga intentioner anser sig Mill bl. a. böra fastslå, att möjligheterna för en mera varaktig höjning av arbetarnas levnadsstandard äro mycket begränsade. Arbetsslönen kan visserligen höjas över existensminimum, om befolkningsökningen hålles tillbaka och näringslivet befinner sig i »progressivitet». Men det är just detta sistnämnda villkor, som icke i längden kan uppfyllas. Utvecklingen styr med inre nödvändighet hän emot det stationära samhället, som definitivt har uttömt sina utvecklingsmöjligheter. Men på denna punkt i resonemanget uppträder hos Mill en karakteristisk glidning, icke egentligen i tankegången, utan i värderingsattityden. Logikern Mill följer Ricardo, socialromantikern Mill däremot återförvandlar Ricardos apokalyps till ljus kiliasm, långt mera brinnande intensiv än någonsin den smithska: det stationära samhället förvandlas som genom ett trollslag till ett positivt mål, en nåd att stilla bedja om, slutet på »alla dessa tusental av marter». Med en karakteristisk blandning av from förtröstan och vis resignation heter det:

»Jag kan icke betrakta ett stationärt tillstånd för kapital- och välståndsutvecklingen med den ohöjda motvilja, som nationalekonomerna av den äldre skolan så allmänt givit uttryck åt. Jag är böjd att tro, att detta tillstånd på det hela taget skulle innebära en avsevärd förbättring av vår nuva-

rande belägenhet. Jag måste bekänna att jag inte känner mig tilltalad av det livsideal, som omfattas av dem som förmena att kampen för tillvaron är människornas normala funktion; att detta trampande, trängande, armbågande, som karakteriserar vårt nuvarande sociala liv, skulle vara mänsklighetens mest önskvärda lott eller över huvudtaget något annat än ett förhatligt symptom på en av det industriella framåtskridandets genomgångsfaser . . . Det bästa tillståndet för den mänskliga naturen är fastmer det, då ingen är fattig, men ingen önskar bli rikare, och då ingen heller behöver frukta att bli nedtrampad av andras ansträngningar att själva slå sig fram.»¹⁴

I detta stationära samhälle skall således mänskligheten äntligen få skörda frukterna av den nuvarande, för alla parter slitsamma och fördärvliga konkurrenskampen. Denna kamp, den nuvarande generationens fördömelse, blir alltså till sist till välsignelse för framtida generationer, i det den driver utvecklingen mot det mål, som måste önskas av alla: samhället utan klassmotsättningar.

Den eskatologiska mentaliteten hos J. St. Mill är omisskännlig; däremot framträder det eskatologiska schemat hos honom icke i särdeles renodlad form, förmodligen främst beroende på hans ganska utpräglade känsla för historisk relativitet. Mills sociala patos hämmas starkt av hans vetande om sociala sammanhang; som samhällsfilosof utmärkes Mill av en egendomlig (vågar man säga: typiskt engelsk?) blandning av naivitet och verklighetssinne.

Det är frestande att i detta sammanhang och ur denna begränsade synvinkel göra en jämförelse mellan Mill och Marx. De tillhörde samma generation och de litterära källorna för deras samhällstänkande voro i ganska stor utsträckning identiska: de ekonomiska klassikerna å ena sidan och de utopiska socialisterna å den andra. Samma år, som Mill utgav sitt ekonomiska huvudarbete (1848), utsände Marx och Engels Kommunistiska manifestet. I detta dokument spåras inte mycket av eskatologiens anda. Det »klasslösa samhället» omnämnes med ord, vilkas blekhet kontrasterar mot det patos, som genomglödgar manifestets analys av det kapitalistiska samhällets antinomier. Så lyder beskrivningen av det tillkommande lyckoriket:

»Fastän proletariatet under sin kamp mot bourgeoisin nödvändigt måste förena sig till en klass, genom en revolution

¹⁴ J. St. Mill, »Principles of political economy», ed. by Ashley, London 1909, s. 748 f.

göra sig till härskande klass och som härskande klass med våld upphäva de gamla produktionsförhållandena, så upphäver det likväl med dessa produktionsförhållanden även villkoren för klassmotsatsen, det avskaffar klasserna över huvud taget och därmed sitt eget herravälde som klass. I stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar träder ett samhälle, där varje enskilds fria vilja är villkoret för allas fria utveckling.»

Vilken urvattnad kiliasm! Vilka blodlösa fraser! Marx utmärktes sannerligen icke av något »starkt sentimentalt temperamentsläge». Han saknade icke socialt patos, men hans lidelse hörde uteslutande ihop med apokalypsen, som han sökte logicera och objektiviera. Kili-asmen var honom främmande, rentav förhatlig. Men det eskatologiska schemat är så mycket mera tydligt framträdande; Marx hade inga hämningar, när det gällde att konstruera historia — vare sig bakåt eller framåt i tiden. Han var vidare på ett helt annat sätt än Mill övertygad om de anonyma, opersonliga historiska drivkrafternas realitet bakom och bortom det manifesta skeendet. Som utvecklingsmetafysiker var Marx av ofantligt robustare virke än den blide skeptikern Mill.

Och ändå äro beröringspunkterna mellan Mill och Marx påtagliga: från sina olika utgångspunkter och trots olikheten i temperament och karaktär drivas de i sin samhällsfilosofi mot samma kiliastiska lösningsformel: samhället, där »ingen är fattig, men ingen önskar bli rikare», där »varje enskilds fria vilja är villkoret för allas fria utveckling». I sina försök att tolka denna önskebild teleologiskt som det nödvändiga, ofrånkomliga målet för den samhälleliga utvecklingen avslöja de sig båda som exponenter för 1800-talets framstegsmytos.

Idéutvecklingen efter J. St. Mill innebär, att förbindelsen mellan den liberala ekonomiska teorien å ena sidan och liberalismen som allmän samhällsåskådning å den andra alltmera tunnas ut. Förbindelse-länken — utvecklingsteorien — tynar bort. Kvar står för flertalet liberala ekonomers vidkommande en vag förhoppning om att en i det privatkapitalistiska näringslivet inneboende »progressivitet» i det långa loppet — trots tillfälliga bakslag — skall ta ut sin rätt. Men denna ganska obestämda prognos härledes icke längre logiskt ur de centrala ekonomisk-teoretiska premisserna. Själva intresset för den utvecklingsteoretiska frågeställningen träder i bakgrunden. Följ-

aktligen finns det inte längre något utrymme för eskatologiska konstruktioner.

Orsakerna till denna liberalismens resignerade självbegränsning voro flera. Frontställningen mot marxismen torde ha bidragit till en förskjutning av liberalismens blickfält. I polemiken mot marxismens »lagar» för den sociala och ekonomiska utvecklingen kommo de liberala ekonomerna i många fall att (i strid mot sina egna intentioner) bestrida själva den deterministiska princip, på vilken de marxistiska prognoserna vilade. Eskatologien hade i liberalernas ögon diskrediterats genom det sätt, på vilket den utformats av marxisterna. Det spåras på denna punkt något av rävens rönnbärsattityd hos de liberala författarna. Marxismen hade kommit med ett överbud, som man inte kunde konkurrera med. Alltså förnekade man hellre sin egen åstundan.

Långt mera betydelsefull torde dock en annan faktor ha varit: upplevelsen av *konjunkturväxlingarnas* påträngande realitet. Därigenom blev icke blott liberalernas tro på den automatiska progressiviteten allvarligt rubbad — ur det dilemmat kunde man nödtorftigt rädda sig genom en tillämpning av Ricardos schema om utvecklingen på kort och lång sikt. Men konjunkturfenomenet tilldrog sig efter hand ekonomernas uppmärksamhet till den grad, att deras blickfält nästan helt avskärmades utefter konjunkturcykelns snittytor. Därtill kom så slutligen, att nyliberalismen under intryck av de ekonomiska, sociala och politiska förskjutningar, som framträdde i 1900-talets samhälle, såg sig nödsakad att uppge den principiella laissez-faire-inställningen även gentemot långsiktsproblemen, eller kanske snarast just gentemot dessa. Den ramhushållningsideologi, som utformas främst under mellankrigsperioden, yrkar på största möjliga frihet för den ekonomiska verksamheten inom den givna ramen — alltså »frihet på kort sikt» — men räknar uttryckligen med nödvändigheten av »en ekonomisk och social strukturpolitik ... bortom alla konjunkturproblem».¹⁵ I den mån alltså, som långsiktsproblemen alls komma inom synfältet, betraktas de som planeringsproblem snarare än som utvecklingsproblem. Till en sådan planering knyta sig dock hos liberalerna helt naturligt icke några starkare känslor och kiliastiska förhoppningar. Med en mild blandning av resignation och tillförsikt förklarar *Wilhelm Röpke*, ett av nyliberalismens främsta namn, att en sådan strukturpolitik »skall skapa förutsättningar för

¹⁵ Wilhelm Röpke, »Civitas humana», sv. övers., Sthlm 1945, s. 285.

en inre avspänning av nationen, som gör den kapabel att utan panik och utarmning stå emot även de värsta stötar».¹⁶

Ordvalet i det sist anförda citatet är mycket betecknande. »Avspänning», »balans», »jämvikt» är den sentida liberalismens nya nyckelord. En ideologi, som finner sitt naturliga uttryck i en sådan vokabulär, utmärkes uppenbarligen av ett mera lågmält patos än det, som driver fram eskatologiens paradoxer. Redan i fraseologien röjer sig således nyliberalismen som en ideologi på defensiven, en ideologi, som flyttat sina gränspålar från det »absolutas» till det »rimligas» sfär.

Men en spröd efterklang av eskatologiskt tänkande kan dock förnimmas även i den tillnyktrade nyliberalismen. De elementära eskatologiska känslorna ha rationaliserats och sublimerats och eskatologien i vanlig bemärkelse därmed avförts från medvetandets plan. Men de bortträngda känslorna ge sig till känna då och då: t. ex. i »patologiska felsägningar» eller i resonemang på mera avsides belägna tankebanor, där »censuren» är mindre sträng. På det sistnämnda erbjuda Röpkes skrifter ypperliga exempel. I sin ekonomiska teori undviker han omsorgsfullt eskatologiska föreställningar och uttryckssätt. Men i sin historiefilosofi öppnar han portarna på vid gavel för ett eskatologiskt triumftåg. I en stor uppgörelse med tidsandan skriver han således¹⁷:

»Wenn wir jetzt noch einmal alle jene zahlreichen Anzeichen prüfen, die heute auf eine innere Abkehr vom 19. Jahrhundert und auf eine Wiederanknüpfung an das Beste des 18. schliessen lassen, so liegt der seltsame Schluss nahe, dass in der Geistesgeschichte offenbar ein Rhythmus von zwei Jahrhunderten zu bestehen und jedes Jahrhundert sozusagen nach seinem Grossvater zu arten scheint. (!) Wir wollen uns davor hüten, daraus flugs wieder ein soziales 'Gesetz' zu machen, denn wenn wir das täten, würden wir uns ja immer noch als Kinder des deterministischen 19. Jahrhunderts ausweisen. Das Äusserste, was wir wagen dürfen, ist die trostreiche Vermutung, dass ein Exzess an Torheit sich schliesslich immer wieder korrigiert und auf die Linie der Weisheit zurückschwenkt. Auf alle Fälle aber können wir nicht umhin anzuerkennen, dass jene Affinitäten des Säkulargeistes nun einmal bestehen und dass vieles von dem, was uns heute neu und verheissungsvoll erscheint, bestes und neuentdeck-

¹⁶ *ibid.*

¹⁷ Wilhelm Röpke, »Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart», 4. Aufl., Zürich 1942, s. 116.

tes Erbgut des 18. Jahrhunderts ist, wobei wir die Hoffnung hinzufügen, dass wir ihm nicht auch noch in seinen verderblichen Fehlern, Irrtümern und Torheiten folgen.

Kein Zweifel, der Wind hat sich gedreht, und ein neues geistiges Klima ist im Werden, von dem wir ahnen, dass es dem des 18. Jahrhunderts in wesentlichen Eigenschaften nicht unähnlich sein wird. Inmitten aller kulturellen Sinkstoffe des 19. Jahrhunderts, in denen wir noch stecken, richten sich unsere besten Hoffnungen und Bemühungen auf das wahre(!) 20. Jahrhundert, das erst noch vor uns liegt ...»

Här finnas eskatologiens alla attribut: apokalypsen (1800-talet med dess kulturella »Sinkstoffe» — det måste skapas ett nytt ord för att nå ända ned till hemskhetens botten!), kiliasmen («das *wahre* 20. Jahrhundert, das erst noch *vor uns* liegt»), ambivalensen mellan ytterligheterna (från »Exzess an Torheit» till »Linie der Weisheit») och slutligen den typiskt naturrättsligt-liberalistiska föreställningen om »den stora cykeln», som svänger från harmoni till kaos och så åter till harmoni. Och ändå lämnar citatet inget tvivel om, att denna eskatologiska uppvisning i stor stil arbetar med tomma historiska attrapper som rekvisita: 1900-talsliberalen kan icke längre inta samma oskuldsfulla attityd gentemot de stora eskatologiska vyerna som liberalismens grundläggare. Han måste frälsa sin själ med en brasklapp: »Wir wollen uns davor hüten, daraus flugs wieder ein soziales 'Gesetz' zu machen.» Denna hjälplösa reservation avslöjar i all sin reella meningslöshet (— ty vad annat än en »social lag» är det väl som poneras? —) det dilemma, som Tomas Tivlaren befinner sig i: att både tro och icke tro. Det dilemma kan nyliberalismen icke frigöra sig ifrån.

Tanken på att vissa negativa krafter måste »löpa linan ut», men att det samtidigt finns ett »behov» av något nytt och att detta nya »följaktligen» med en sorts inre nödvändighet kommer att förverkligas, går igen överallt i det nyliberalistiska tänkandet och markerar en rudimentär rest av eskatologisk metafysik i en för övrigt rationaliserad ideologi. Ett »oförsiktigt» ordval kan bidra till att avslöja tankegångens eskatologiska ursprung. Ett citat som det följande måste ur denna synpunkt sägas vara synnerligen typiskt:

»If I should try to summarize my view of the organization that is needed under existing conditions and the conditions which may be expected in the future, then I should say: first, that we need a system which provides means for central

direction and control . . . , and secondly, that this system must not be bureaucratic . . . It is my view that there is a need for public measures tending to increase the mobility of production and trade, rather, than to reduce it, as widespread nationalization would . . . There is . . . a real need for co-ordinating the work of organizations in different industries and trades . . . The maintenance of the dynamic character of industry in a society, where private organizations are numerous, has become one of the most urgent needs of our time . . . In brief, a system is needed which combines the flexibility with the possibility of centralized direction in certain special respects . . .

*If I am right in saying that there exists a need for something like this, then I think one may also expect that an actual movement in this direction will come.*¹⁸ (Min kurs.)

Att sätta yttranden som det sist citerade i förbindelse med eskatologi, kan måhända synas innebära en väl vidsträckt tolkning av detta begrepp. Men betraktar man dem som den sista länken i den utvecklingskedja, som skisserats i denna uppsats, förefaller det dock icke helt orimligt att påstå, att det bakom det överhoppade ledet i bevisföringen döljer sig en rest av eskatologiskt tänkande.

Emellertid synes man kunna ta ytterligare ett steg i angiven riktning, låt vara att man därmed når ut till den yttersta gränsen av vad som kan tänkas bli verifierat. Jag behöver emellertid icke presentera denna sista, onekligen något paradoxala slutsats som min egen, utan kan referera till professor Kjeld Philips auktoritet. I sin uppslagsrika studie »Staten og Fattigdommen» lancerar denne den hypotesen, att ekonomens (från historikerns synpunkt suspekta) strävan att fastställa generella samband och komma fram till konkreta och i möjligaste mån exakta prognoser om samhällsutvecklingen skulle få ses som ett rudiment av naturrättsfilosofi, en rationalisering av ett i grunden metafysiskt behov hos forskaren:

»Med Hensyn til Troen paa at kunne se ind i Fremtiden, naar det . . . drejer sig om Kulturfaenomener, er der Forskel mellem Økonomer og Historikere. Forfatteren til denne Bog hører til de første, og de er bekendte for deres Trang til at ville spaa om Fremtiden. Delvist beror det vel paa at Økonomerne aldrig rigtigt har faaet arbejdet sig ud af Naturretsfilosofien. Troen paa naturlige Love for den menneskelige Adfaerd maa ogsaa føre til en Tro paa Muligheden af at kunne se ind i Fremtiden. Men denne Opfattelse beror nok ogsaa

¹⁸ Bertil Ohlin, »On the future economic organization of society». I: The world's economic future, ed. by A. Loveday, London 1937, s. 81 ff.

paa, att mange af de Laeresætninger, de i Tidens Løb har opstillet, ikke har vedkommet den Verden, de levede i, men en Verden, der skulde komme. Liberalisterne beskrev ikke deres egen Verden, men en Idealverden, de haabede og troede vilde komme. Selv i forrige Aarhundredes Treser, vor Tids mest liberale Periode, kæmpede de for Liberalismen som for noget, der skulde komme. Der var et politisk Grundelement i al deres Straeben. De beskrev et Fornuftens Tusindaarsrige, harmonisk og rigt. Paa dette som paa saa mange Omraader foregreb de Socialisterne, der dog paa en Maade var mere beskeden, fordi de nøjedes med at beskrive den Skaersild, Menneskene skulde igennem for at komme i Himmelen her paa Jorden; de beskrev Klassekampen og Proletariatets Diktatur m. m.; men i Grunden lader de selve Idealriget fortone sig i noget vagt noget hvor Menneskene lever lykkeligt og under retfaerdige Vilkaar takket vaere Mervaerdiens Bortfald.

Alt dette er politisk Fata Morgana, vor Tids Religionsstifteri. Men Interessen for den Slags er nok for en Del Forklaringen paa Økonomernes Trang til at spaa om Fremtiden.»¹⁹

Huruvida hypotesen (som väl för övrigt icke gör anspråk på att tagas så särdeles allvarligt) kan bli föremål för empirisk prövning (och därmed eventuellt för bevisning), tillkommer det filosofer och psykologer att avgöra. En och annan i den moderna matematiska prognostekniken mindre bevandrad samhällsforskare kan dock måhända hämta en viss tröst ur den lättfärdiga tanken, att våra dagars avancerade ekonometriker — med sina exklusiva anspråk på att representera den vetenskapliga exaktheten — sub specie saeculorum framstå som den moderna nationalekonomiens metafysiker par excellence.

¹⁹ Kjeld Philip, »Staten og Fattigdommen«, Köpenhamn 1947, s. 169.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Den danske rigs- Tirsdag den 5. oktober 1948 samledes Danmarks rigsdag
dags åbning. på Christiansborg til sin 100. ordentlige samling.

Den første parlamentariske forsamling i Danmarks nyere historie ligger dog mere end et århundrede tilbage. 1. 10. 1835 åbnedes i Roskilde provindstændernes forsamling for Sjællands, Fyens og Lolland-Falsters stifter samt for Island og Færøerne, og samme vinter åbnedes tilsvarende forsamlinger i Viborg for Nørrejylland, i byen Slesvig for hertugdømmet Slesvig og i Itzehoe for Holstein; 1843 fik Island sit eget alting. I det følgende tidsrum til og med forsommeren 1848 forberedtes og modnedes, navnlig i Roskilde og Viborg, Danmarks overgang til konstitutionelt og repræsentativt styre.¹ Skønt mange linier kan drages bagud fra 1848 til det liberalistiske gennembrud i 30'erne, begynder Danmarks rigsdagshistorie dog først i selve året 1848, og de følgende bemærkninger om den danske rigsdagsåbning og de skikke, der knytter sig hertil, vil derfor kun i ringe omfang tage hensyn til udviklingen før 1848.

I henhold til grundlovens bestemmelse² sammentræder rigsdagen hvert år den første tirsdag i oktober, dersom kongen ikke har indkaldt den til at møde forinden. Skulle kongen undlade at indkalde rigsdagen rettidigt, vil den på eget initiativ træde sammen. Noget sådant er dog aldrig sket. Kongen — regeringen — har altid ved åbent brev indkaldt både de overordentlige og de ordentlige samlinger. Men det kongelige åbne brev er altså ikke en retlig betingelse for rigsdagens lovlige konstituering. Hverken om dette åbne brev eller om åbningshøjtidelighedens ceremoniel i det hele findes noget fastsat i forfatningen eller i andre retlige aktstykker. Blot i folketingets, men ikke i landstingets, forretningsorden er det fastsat, at »Til første Møde i hver Samling — ordentlig som overordentlig — sendes Indkaldelse til Medlemmerne i deres Hjem ved Formandens Foranstaltning».³ Junigrundloven af 5. 6. 1849 og juligrundloven af 28. 7. 1866 havde som den ordinære samlings åbningsdag fastsat den første mandag i oktober, men af hensigtsmæssighedshensyn⁴ ændredes åbningsdagen ved grundlovsrevisionen i 1915 til tirsdag.⁵ Rigsdagens første ordentlige samling, for rigsdagsåret 1849/50, sammenkaldtes ifl. særlig grundlovsbestemmelse dog først 30. 1. 1850

¹ Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlings Historie 1830—1848*, I—II, 1931—34.

² Bekendtgørelse 489, 17. 9. 1920 af Danmarks riges grundlov af 5. 6. 1915 med ændringer af 10. 9. 1920 § 40.

³ Forretningsorden for folketinget 26. 9. 1918 med forandringer og tillæg, senest af 29. 5. 1947, § 35, pkt 1.

⁴ Søndag ansås for en dårlig rejsedag, 13/14 F. 5647.

⁵ Danmarks riges grundlov 161, 5. 6. 1915 trådte først i kraft, 21. 4. 1918 i h. t. lov 76, 19. 2. 1918. Den første tirsdagsåbning fandt derefter sted 1. 10. 1918.

og den første ordentlige samling efter forfatningsrevisionen i 1866 ligeledes ifl. grundlovsbestemmelse først 12. 11. 66. Det danske rigsdagsår går altså fra oktober til oktober, medmindre regeringen slutter den siddende ordentlige rigsdag og sammenkalder den næstfølgende tidligere end oktober.⁶

Foruden de årlige ordentlige rigsdagssamlinger har der til dato været afholdt 21 overordentlige samlinger⁷, nemlig ved forfatningsrevisionerne i 1855, 1866, 1915, 1920 og 1939, eller når forholdene iøvrigt, navnlig ved for tidlige slutninger af den ordentlige samling, har måttet nødvendiggøre det. Valg til folketing eller landsting midt i en samlings møderække har kun midlertidigt afbrydende, ikke sluttende virkning for samlingen som sådan.

Den danske rigsdags historie begynder imidlertid ikke i januar 1850, hvor som nævnt den 1. session åbnedes. Også den grundlovgivende rigsforsamling fra 23. 10. 1848 til 5. 6. 1849 må betragtes som en rigsdagssamling, skønt den intet nummer fik. Derfor bærer den den 5. 10. 1948 sammentrådte rigsdag kun betegnelsen den eethundrede. At dette dog er tilfældet, skønt året 1943/44 på grund af det skærpede forhold til besættelsesmagten var rigsdagsløst, skyldes, at i året 1866 sammentrådte 23. 4. en ekstraordinær, men formelt ordentlig rigsdagssamling, den 18., hvilket var nødvendigt for på forfatningsmæssig måde at få gennemført grundlovsrevisionen. Ligesom den grundlovgivende rigsforsamling 1848—49 må betragtes som Danmarks rigsdags første samling, må også rigsrådet 1856—66 fuldt ud tages med i rigsdagens historie. Forholdene i det dansk-tyske monarki, som bestod af kongeriget Danmark, det nationalt blandede hertugdømme Slesvig og de to rent tyske hertugdømmer Holstein og Lauenburg, der var medlemsstater af Deutscher Bund, nødvendiggjorde en helstatsordning, der foruden landsdelenes særrepræsentationer skabte en rigsfælles folkerepræsentation med lovgivende beføjelser på de stats- og udenrigspolitiske, militære og finansielle områder. Rigsrådet, der ifl. fællesforfatningsloven af 2. 10. 1855 var et etkammer 1856—63 og ifl. den dansk-slesvigske grundlov af 18. 11. 1863 var delt i folketing og landsting 1864—66, holdt sine møder i kongerigets særrepræsentations lokaler på Christiansborg, havde administrativt apparat fælles med og rummede for kongerigets vedkommende næsten udelukkende de samme medlemmer som rigsdagen. De følgende bemærkninger gælder derfor fuldt ud også rigsrådets forhold.⁸

⁶ Således 30. 9. 1857, 21. 9. 1863, 6. 8. 1864, 28. 9. 1908, 15. 9. 1913 og 24. 9. 1931. Den efter ophøret af den tyske besættelse den 9. 5. 1945 sammentrådte 96. ordentlige rigsdagssamling betragtedes som samlingen for året 1944/45.

⁷ En kort oversigt over data for rigsdagsåbningerne o. lign. findes i den ved rigsdagens bureau i 1941 udgivne Fortegnelse over Rigsdagsvalgene, Rigsdagssamlingerne, Ministerierne, Rigsdagens Formænd, Medlemmerne af Den grundlovgivende Rigsforsamling og af Rigsdagen 1848—1941. For rigsrådet henvises til H. C. D. Müller, Valgene 1848—1866, 1866. Jvf. iøvrigt de officielle tidender og fra og med 1890/91 rigsdagsårbogen. Til og med 62/63 benævnes de årlige rigsdage sessioner, derefter samlinger; rigsrådets samlinger 1854—66 benævntes derimod hele tiden samlinger.

⁸ Det lille rent kongevalgte 20 mands rigsråd ifl. den octroierede fællesforfatningsforordning af 26. 7. 1854, som 1854 og 1855 holdt en række møder på Amalienborg slot, falder derimod udenfor rigsdagens historie, ligesom også de autonome slesvig-holsteinske forsamlinger 1848—51, notabelforsamlingen i Flensborg 1851, de to rådgivende stænderforsamlinger for Slesvig og Holstein 1853—54,

Den første danske rigsdag, den grundlovgivende rigsforsamling af 1848, åbnedes af kong Frederik VII i højesterets festsal på Christiansborg, i slottets sydføj, hvor også nu Danmarks rigsdag har til huse. I henhold til grundloven blev regeringens sæde — altså København — også rigsdagens forsamlingssted. I overordentlige tilfælde kan kongen dog sammenkalde folkerepræsentationen på et andet sted i riget; dette er aldrig sket. Fra januar 1850 blev rigsforsamlingssalen på Christiansborg folketingets mødelokale, og her åbnedes de årlige rigsdage. Men natten mellem 3. og 4. 10. 1884 brændte slottet, og den til den 6. 10. indkaldte 37. samling måtte åbnes i Københavns universitets solennitetssal, hvor kong Christian IX i sin trontale udtalte, at »Med dyb Sorg hilse Vi i Dag Rigsdagen paa et uvant Sted, fordi den gamle Kongeborg, som hidtil har givet Ly til Folkets Udkaarne, nu ligger i Grus».⁹ Folketing og landsting fandt vel snart arbejdslokaler i Fredericiagadens kaserne¹⁰, men rigsdagens årlige åbning fandt fremdeles, til og med 1900, sted i universitetets festsal. Efter systemskiftet 24. 7. 1901, hvor kronen bøjede sig for det af folketinget gennem de foregående årtiers politiske kampe forfægtede krav om parlamentarisme, fik folkerepræsentationens faktiske magt den officielle anerkendelse derved, at kong Christian IX den 5. 10. 1901 personligt åbnede den 54. ordentlige samling i selve folketingssalen i den midlertidige rigsdagsbygning i Fredericiagade. Vejen stod nu også politisk åben for genopførelse af Christiansborg, og den 28. 5. 1918 kunne kong Christian X i sin trontale ved åbningen af den overordentlige rigsdagssamling hilse rigsdagen, der »for første Gang efter snart fire og tredive Aars Forløb» atter samledes »paa dette historiske Sted, hvor det fordums Christiansborg stod, der gav Plads til den grundlovgivende Rigsforsamling, og hvor nu et nyt Christiansborg, Kongens, Lovens og Rettens Sæde, aabnes som Hjem for Deres Forhandlinger og Beslutninger». Åbningshøjtideligheden på det nye Christiansborg fandt 1918—46 sted i fællessalen, 1947 og 1948 i den større og mere repræsentative folketingsal.

Ved rigsdagens åbning er den samlede rigsdag, folketing og landsting, forsamlet i fællesskab. Men rigsdagen som sådan er ikke beslutningsdygtig. Thi forfatningsmæssigt beslutningsdygtige fællesmøder kendes ikke, ligesom ej heller en sammenregnet votering kan finde sted. Kun een undtagelse findes, den forenede rigsdag, det særlige plenum af rigsdagens to ting, der har til opgave at varetage kongevalg, regeringførelses- o. lign. spørgsmål.

Forud for rigsdagsåbningerne har altid gået en gudstjeneste, 1848—84 i slotskirken på Christiansborg, 1884—1900 i den ved siden af Universitetet liggende Vor Frue kirke, 1901—17 i Frederikskirken i Bredgade nær ved den midlertidige rigsdagsbygning, 1918—26 i Holmens kirke ligeoverfor Christiansborg og siden 1927 atter i den gamle slotskirke.¹¹ Rigsdagsgudstjene-

de tilsvarende to lovgivende forsamlinger 1855—63 og Lauenburgs Ritter- und Landschaft 1854—63.

⁹ Ved citater og referater fra rigsforsamlingens, rigsdagens og rigsrådets åbningsmøder bringes ikke henvisninger, da de pågældende begivenheder altid findes refereret på tidendernes første sider.

¹⁰ Bekendtgørelse 107, 27. 10. 1884.

¹¹ Af samtlige danske rigsdagsprædikener synes kun ca. 25 at foreligge trykt. Af de fleste øvrige findes referater i dagspressen, navnlig i »Berlingske Tidende»,

sten havde dog kun i 1848 et strengt officielt præg, da den ligefrem indgik som et officielt punkt i den gennem justitsministeriet emanerede forretningsorden for rigsforsamlingens åbningsmøde, ganske som stænderforordningerne af 15.5. 1834 havde dekretet gudstjenester forud for forsamlingernes åbninger. Fra 1850 indkaldtes rigsdagen blot til åbningsmøderne »efter forud afholdt Gudstjeneste i Slotskirken», og siden 1873 nævner rigsdagstidenden intet om gudstjenesterne. Prædikant i 1848 var kongevalgt medlem af rigsforsamlingen, den danske kirkes primas, Sjællands biskop, kgl. konfessionarius, dr. J. P. Mynster, der også som kongevalgt deputeret ved en gudstjeneste i landets hovedkirke, Roskilde domkirke, havde åbnet stænderforsamlingerne.¹² De år for år skiftende rigsdagsprædikanter har dog kun sjældent været blandt folkerepresentationens egne medlemmer, men har været dertil efter aftale mellem rigsdagen og kirkeministeriet opfordrede præster, ved særligt højtidelige lejligheder som f. eks. den 9. 5. 1945 Københavns biskop, den danske folkekirkes primas.¹³

Rigsdagen åbnedes som nævnt 23. 10. 1848 med en kongelig trontale, ligesom kongen ogsaa personligt sluttede den grundlovgivende rigsdag 5. 6. 1849, den dag, Danmarks riges grundlov fik allerhøjeste stadfæstelse. Også den næste rigsdagsåbning, den 1. sessions 30. 1. 1850, fik sit højtidelige præg ved majestæten personlige nærværelse og oplæsning af trontalen. Frederik VII var imidlertid ikke en natur med større lyst til statsforretninger, og i oktober 1850, foran rigsdagens 2. sessions åbning, lod han meddele, at det ikke var hans agt selv at åbne den den 5. 10. sammentrædende rigsdag, hvorfor han befuldægtigede ministeriet til ved premierministeren på hans vegne at foretage det fornødne. 4. 10. 1851 kom majestæten atter personligt til stede, men i 1852 var han forhindret »ved Upasselighed, som dog forhaabentlig snart vil være overstaaet». 3. 10. 1853 åbnede Frederik VII for sidste gang højstegen rigsdagen. Kongen kom dog endnu to gange til de parlamentariske forsamlinger på Christiansborg, idet han læste trontalen op 1. 3. 1856 ved åbningen af det nydannede dansk-tyske rigsråds 1. samling og ved den 2. ordentlige samplings åbning 14. 1. 1858. 25. 6. 1864 samledes det nye tokammer-rigsråd, der på grund af den samtidige dansk-tyske krig kun omfattede kongerigske danske, næsten alle rigsdagsmænd, og ganske få danske slesvigere, til sin første samling. Da imidlertid samme dag våbenhvilen efter Londonkonferencens sammenbrud udløb, var den nye konge, Christian IX, ikke tilstede ved rigsrådets åbning. Først 6. 8., efter undertegningen 1. 8. af fredspælminærerne og våbenstilstanden, kunne kongen fremstå for folkerepresentationen ved åbningen af den 16. rigsdagssamling. I de følgende to år, hvor den stærke forfatningsdiskussion prægede det politiske liv, mødtes kongen ikke med de lovgivende forsamlinger ved deres åbninger. I 1866 sluttede Christian IX derimod rigsdagen 28. 7. på underskrivelsesdagen for den gennemsete grundlov, der betød afslutningen på junigrundlovens epoke,

der, indtil statstidenden i h. t. lov 10, 23. 1. 1903 begyndte at udkomme 1. 4. 1904, var den officiose avis.

¹² J. P. Mynster, Prædiken holden i Roeskilde Domkirke ved Aabningen af Provindsialstændernes Forsamling d. 1ste October 1835; Prædiken ved Aabningen af Rigsforsamlingen den 23de October 1848.

¹³ H. Fuglsang-Damgaard, Fredsklokkerne over Danmark, 1945.

betød ophævelsen af de to lovgivende forsamlinger med hvert sit fagområde og betød indgangen til 35 års strid mellem det folkelige folketing og det aristokratiske landsting. Åbningen af den første ordentlige samling, rigsdagens 19., under den nye grundlov højtideligholdtes 12. 11. 1866 med en kongelig trontale. Derefter udeblev kongen 1867, men var atter tilstede 5. 10. 1868, 4. 10. 1869, 3. 10. 1870 samt 7. 10. 1872 og 5. 10. 1874. At kongen i de derefter følgende år ikke foretog den allerhøjeste personlige rigsdagsåbning, havde sikkert sin årsag i den politiske modsætning mellem folketinget og det sig på kronen og landstinget støttende ministerium Estrup. Slotsbranden medførte dog atter et møde mellem konge og folkerepræsentation 6. 10. 1884, men derefter, såvel i provisorieårene 1885—93 som i forligsårene 1894—1900, fandt ingen kongelige rigsdagsåbninger sted. 5. 10. 1901, efter systemskiftet samme sommer, indfandt den gamle konge sig atter i rigsdagen: »Efter mange Aars Forløb have Vi atter personlig villet bringe Rigsdagen Vor Kongelige Hilsen ved Samlingens Begyndelse». Kong Frederik VIII åbnede kun een rigsdagssamling, nemlig den 59. den 1. 10. 1906, den første ordentlige samling efter tronskiftet. Christian X indledte ligeledes sin regeringstid med åbningen af den første ordentlige rigsdagssamling efter tronbestigelsen, nemlig den 65., den 7. 10. 1912. 28. 5. 1918 foretog Christian X atter rigsdagens åbning efter indflytningen på Christiansborg, og 5. 10. 1920 efter grundlovsrevisionen og de sønderjyske landsdeles genforening med moderlandet foretog kongen åbningen af rigsdagens 73. samling. I de følgende år havde Christian X intet officielt møde med folkerepræsentationen ved dens åbninger. Men efter Danmarks befrielse fra den tyske besættelse ved den anden verdenskrigs afslutning afholdtes 9. 5. 1945 den sikkert højtideligste rigsdagsåbning i den danske folkerepræsentations historie; efter en stærkt personlig trontale erklærede kong Christian X rigsdagens 97. samling for åbnet. To år senere, efter tronskiftet samme forår, åbnede kong Frederik IX sin første rigsdagssamling, den 99., den 7. 10. 1947. I forbindelse med denne begivenhed rejste der sig fra flere sider røster om, at man burde følge den almindelige udenlandske skik, at statsoverhovedet personlig hvert år foretager den lovgivende forsamlings åbning. At kongen også i 1948, ganske vist ved jubilæumssamlingens indledning, foretog den højtidelige åbning af rigsdagen, tør måske betragtes som et fingerpeg om, at den årlige kongelige trontale atter vil indgå som et led i rigsdagens åbningshøjtidelighed. Endogså muligheden af, at den danske rigsdags åbning som Sveriges riksdags skulle finde sted i kongens lokaler, nemlig i riddersalen på Christiansborg, har været drøftet; trods det pompøse præg, en sådan handling sikkert ville få, tør man dog formene, at rigsdagen næppe selv ønsker at fravige den nu hundred år gamle tradition, at rigsdagen åbnes i rigsdagens egne lokaler.

Forud for åbningen af rigsdagens 2. session, 5. 10. 1850, bemyndigede kongen som ovenfor omtalt premierministeren til i hans sted at erklære samlingen for åbnet. Også ved de følgende rigsdagsåbninger, hvor kongen ikke kom tilstede, blev premierministrene bemyndiget til at foretage det nødvendige, ganske som de kongelige commissarier til og med 1848 i Danmark og stadig i 50erne og 60erne i Hertugdømmerne foretog stænderforsamlingernes åbning. Efter forfatningsforholdenes ændring i 1855, hvor rigsdagen blev indskrænket til kun at beskæftige sig med kongerigets særlige problemer, og

indtil 1866 kom forretningerne ved rigsdagens åbning til at påhvile indenrigsministeren for kongeriget, medens conseilspræsidenten overtog det tilsvarende hverv ved de åbninger af rigsrådet, forsamlingen for monarkiets fællessager, hvor kongen ikke selv kom tilstede. Svarende til de i de personlige trontaler indeholdte politiske erklæringer meddeltes der dog rigsdagen ved de af premierministeren 1850, 1852 og 1854 og rigsrådet ved de af conseilspræsidenten¹⁴ foretagne åbninger kongelige budskaber, der tog stilling til de aktuelle problemer og gav programmer for den legislative virksomhed. Efter rigsdagens indskrænkning i 1855 til kun at befatte sig med de særlige kongerigske sager bortfaldt også disse budskaber ved åbningen, og først ved conseilspræsidentens åbning i 1866 af den 18. ordentlige og den overordentlige samling modtog rigsdagen atter allerhøjeste budskaber om de politiske forhold. Efter forfatningsrevisionen i 1866 bortfaldt skikken med budskaber i stedet for trontaler, og efter trontaleskikkens faktiske ophør fra 1875 foregik rigsdagens årlige åbning, undtagen ved de få lejligheder, hvor kongen alligevel holdt trontale, uhyre formløst og lidet højtideligt, idet conseilspræsidenten, fra 1918 statsministeren, blot ordret oplæste det meget kortfattede kongelige reskript, der bemyndigede ham til at erklære samlingen for åbnet, hvorefter han opfordrede tingene til at konstituere sig under aldersformændenes ledelse. Heri skete den første ændring ved åbningen af den 77. samling 7. 10. 1924, hvor statsminister Stauning i stedet for den direkte oplæsning af bemyndigelsesreskriptet i en kort udtalelse refererede dettes indhold. Formen for rigsdagens åbning blev derefter diskuteret under finanslovdebatten, hvor særligt Ove Rode¹⁵ gik ind for en mere højtidelig og med udenlandsk skik bedre overensstemmende form for rigsdagsåbninger. 6. 10. 1925, ved åbningen af den 78. samling, gik man derefter over til det nugældende ceremoniel. Først refererer statsministeren det kongelige bemyndigelsesreskript og fremsætter derefter, forinden han anmoder tingene om at konstituere sig, på regeringens vegne nogle udtalelser om rigets forhold og om det arbejde, der forestår. Efter, bortset fra de få kongelige trontaler i mellemtiden, at have hvilet siden 1866 genoptoges således i 1925 skikken at meddele folkerepræsentationen en politisk generaloversigt ved indgangen til det nye rigsdagsår. Disse nutidige regeringserklæringer har dog ikke navn af kongelige budskaber og er ikke som 50ernes og 60ernes officielt underskrevet af den uansvarlige konge, men er også formelt fuldt ud den ansvarlige regerings egne. Ved de tre lejligheder siden 1925, hvor kongen personlig har holdt trontale, i 1945, 1947 og 1948, har denne været uden politisk indhold, medens statsministeren bagefter afgav ministeriets politiske udtalelse i den sædvanlige form. Det tør derfor synes noget uheldigt, når de pågældende regeringserklæringer i almindelighed benævnes »trontaler».

Folkerepræsentationens åbningsmøder har som nævnt kun et fåtal gange været bivånet af statsoverhovedet, oftest ledsaget af medlemmer af den kongelige familie og hofetatens embedsmænd, derimod altid af ministeriets medlemmer, i perioden 1856—66 rigsrådets dog kun af ministrene for monar-

¹⁴ 1857, 1859, 1862, april 1863, sept. 1863, juni 1864, nov. 1864, 1865 og 1866.

¹⁵ 24/25 F. 186.

kiets fælles anliggender, rigsdagens kun af kongerigets særlige ministre. Foruden pressens repræsentanter og tilhørerne — og altså ved særlige lejligheder kongen med følge og diplomatiet — var før 1925 ingen gæster tilstede. Men siden da, efter indførelsen af det mere højtidelige ceremoniel, ser rigsdagen som sine gæster ved den årlige åbningsakt centraladministrationens øverste tjenestemænd og de hoffet akkrediterede fremmede missionschefer. Under besættelsen, med det efterhånden meget indskrænkede diplomatiske korps, bemærkedes det således, at den daværende tyske rigsbefuldmægtigede udeblev ved åbningen af den 95. samling 6. 10. 1942. Den tyske gesandts benyttelse af dette gamle diplomatiske våben — den diplomatiske forbindelse mellem de to regeringer var faktisk afbrudt — skyldtes det daværende spændte forhold på grund af den tyske rigskanslers reaktion over den danske konges kortfattede telegrafiske tak for en lykønskning til fødselsdagen 26. 9.¹⁶ En særlig gruppe udenlandske gæster var tilstede 9. 5. 1945. Efter trontalen og en tale af folketingets formand fremsatte kongen ønske om at hilse på de tilstedeværende repræsentanter for de allierede magter, en britisk general, en britisk admiral og en amerikansk oberst. Kongen trykkede hver enkelt i hånden og udtalte: »I heartily thank you for what you have done for us».

Som omtalt åbnedes rigsforsamlingen 1848 og rigsdagens samlinger 1850—55 og 1866 samt rigsrådets samlinger 1856—66 med personlige kongelige trontaler eller med kongelige budskaber af tilsvarende indhold. Derefter holdtes som nævnt trontaler i årene 1868, 1869, 1870, 1872, 1874, 1884, 1901, 1906, 1912, 1918 og 1920, medens kongelige budskaber ikke blev tilstillet rigsdagens åbningsmøder de øvrige år. I 1925 begyndte de nuværende statsministerielle »trontaler«, medens upolitiske kongelige trontaler blev holdt i 1945, 1947 og 1948. Bortset fra junigrundlovens periode og den sidste snes år har der således ikke været anledning til årligt tilbagevendende adressedebatter i dansk parlamentsliv. Med adressedebatten menes her naturligvis det snævre begreb, debatten om folkerepresentationens svar på regeringens trontale ved åbningen af representationens samling.¹⁷ Adresseretten blev iøvrigt ikke udnyttet ret meget, hverken af rigsdagen eller af rigsrådet, og adresserne til kongen gik helt af brug i provisorietiden. De senere trontaladresser af 1901, 1906 og 1918 fik ikke navn af adresser, men benævntes udtalelser. Den politiske opgave, adresserne tidligere havde haft, overtoges af beslutninger, forespørgsler, dagsordner m. v.

Foruden de relativt få adresser ved andre lejligheder er der som svar på den kongelige trontale eller det kongelige budskab ved folkerepresentationens åbning afgivet ialt 10 adresser, medens 4 forslag ikke blev gennemført. Om disse svaradresser og om debatterne forud for deres vedtagelse skal i det følgende gøres nogle bemærkninger. Efter at kong Frederik VII 23. 10. 1848 havde åbnet den grundlovgivende rigsforsamling med en kort trontale, afleverede præsidenten i statsrådet, premierminister A. W. Moltke, en længere regeringserklæring. Dette forhold, den kongelige upolitiske trontale og den ministerielle politiske regeringserklæring, medførte en længere

¹⁶ Om telegramkrisen se den parlamentariske kommissions beretning IV, 1948, p. 47 ff. med tilhørende aktstykker m. v.

¹⁷ Edvard Thermanius, Adressdebatten i underhuset, Uppsala 1942.

diskussion under adressedebatten¹⁸, der åbnedes 25. 10. Forslagsstilleren udtalte, at »Det vilde vistnok være det Ønskeligste, om Forholdene vare saaledes, at Forsamlingen kunde lade det være nok at bevidne Kongen sine Taknæmmeligheds-Følelser», de slesvigske forhold medførte imidlertid, at man sikkert herudover burde afgive også en politisk udtalelse fra forsamlingens side. Dog burde adressen udformes, nok af forsamlingen, men efter forslag af en dertil nedsat comité. Og alle burde være enige i det vedtagne, da det måtte »være af Vigtighed, at den første Beslutning, der udgaar fra Rigsforsamlingen, bærer Vidnesbyrd om Enighed og Sammenhold». Nogle af de følgende, der havde ordet, kom ind på forskellige punkter, man måske burde omtale, men den almindelige stemning blev dog i det hele rammende udtrykt af et medlem, der udtalte: »Jeg havde rigtignok troet, at man ikke godt kunde henvende sig til Kongen, uden at man ogsaa maatte omtale Regjeringens Foranstaltninger, men jeg indseer på den anden Side godt, at dersom dette skulde skee, saa vilde Tiltalen ikke udgaae eenstemmigt fra Forsamlingen, og det er dog dette, jeg af ganske Hjerte maatte ønske». En anden tvivlede om nødvendigheden i det hele taget af en politisk ytring i adresseform, nu da man havde en rigsdag, i modsætning til stændertiden, hvor »det var Brug i Adresser at indføre adskillige Ting, adskillige Ønsker, som man ikke vovede høit og lydeligt at udtale under den sædvanlige Form». Diskussionen gik videre om adressens indhold og form, men uden at tage karakter af en politisk generaldebat. Et medlem, der kom noget uden for adressespørgsmålet, blev straks standset af formanden: »Det forekommer mig, at det ærede Medlem ytrer sig om en Sag, som ikke foreligger». Kultusministeren, Monrad, forstod at lede diskussionen om adressens formål — et tak til den uansvarlige konge eller en bedømmelse af den ansvarlige regering — ind på faste baner ved at erklære: »Jeg anseer det imidlertid af stor Vigtighed, at Forsamlingen bestemt tilkjendegiver, om den opfatter Adressen paa den ene eller den anden Maade, saa at Ministeriet kan kjende sin Stilling til Adressen». Krigsministeren, Tscherning, uddybede dette ved at udtale, at »Ministeriet deelte Kongens Tiltale i to Dele, den ene, som kom fra Kongens Mund og bør betragtes som Kongens egne Ord, hvilken derfor bør være hævet over al Kritik, den anden, den der udtaltes gjennem Ministerpræsidentens Mund, med Hensyn til hvilken der er fuld Frihed, og som kan underkastes enhver Kritik». Efter nogen yderligere diskussion nedsattes en comité til at gøre forslag til adressens form og indhold. 2. 11. afgav comiteen betænkning. Adresseforslaget indeholdt væsentligst en almindelig tak til kongen, en sammenligning mellem den fredelige udvikling i Danmark og den mere blodige ude i Europa, en fortrøstning til Slesvig og en hyldest til broderfolkene. Af hentydninger til regeringens politik fandtes intet. Efter at formanden havde henstillet at undgå diskussion, da det jo kun var en personlig henvendelse til kongen, bad ingen om ordet, og adressen vedtoges enstemmigt.¹⁹ 5. 11. 1848 afleverede formanden, professor J. F. Schouw, takadressen til kongen.

30. 1. 1850 åbnede Frederik VII rigsdagens 1. session med en trontale, der

¹⁸ Rf. 46—68.

¹⁹ Rf. 301.

i politisk indhold vel var noget dyberegående end talen i 1848, men dog ikke var særligt præget af regeringens pen. Med rette kunne en folketingsmand udtale, at »Den nærværende Throntales hele Indhold er saaledes, at vi vistnok tør ansee os for berettigede til at betragte den tillige som et Udtryk for Hans Majestæts Følelser og Tanker, — og er denne Paastand rigtig, da kan den ei gjøres til Gjenstand for nogen politisk Debat, thi Kongen kan ei drages ned i Partikampen; — han staaer Folket og dets Udvalgte af alle politiske Farver lige nær«. Det i folketinget 2. 2. indbragte forslag til en adresse var da også af et strengt neutralt indhold. Nogen adressedebat blev der ikke, kun Grundtvig ønskede gennem adressen at give ministeriet et mistillidsvotum. 4. 2. vedtog folketinget enstemmigt adressen.²⁰ Samme dag vedtog også landstinget sin svaradresse på trontalen, ligeledes uden diskussion og enstemmigt.²¹ Medens der i ständerforsamlingerne, navnlig i det tyske Holstein, havde udviklet sig en art politisk generaldebat ved affattelsen af takadresserne til kongen ved forsamlingernes åbning — regeringen frabad sig ved flere lejligheder sådanne udtalelser²² —, blev noget lignende altså ikke tilfældet i den nye rigsdag. Den politiske generaldebat fandt allerede i 1. session, 1850, sin plads under folketingets første behandling af finanslovforslaget, inden budgetudkastets henvisning til finansudvalget; i landstinget fandt ingen egentlig generaldebat sted.²³

I de følgende år indgaves da ejheller forslag om adresser til kongen som svar på trontalerne eller de kongelige åbningsbudskaber. Først i 1863 dukker adressede-batten atter op i dansk parlamentarisk liv. 22. 4. 1863 åbnedes rigsrådets overordentlige samling med et kongeligt budskab, og 12. 5. vedtoges med en knap majoritet en svaradresse. Adressen og debatten derom var udelukkende rettet på det slesvigske spørgsmål og den truende udvikling i forholdet til de tyske magter.²⁴ Under debatten udtalte Tscherning, en af finanslovdebattens ivrigste fædre, støttet af Krieger, at »En stor Del af de her tilstedeværende Herrer veed meget vel, at jeg i sin Tid har gjort mig den største Umage for at bortvise Adresseforhandlinger fra vore konstitutionelle Forsamlinger, og at det i det hele taget hidtil er lykkedes«. 25. 6. 1864 åbnedes ved kongeligt budskab det nye tokammer-rigsråd. I begge ting indgaves forslag til adresser, hvis emne naturligvis var den standende krig med Tyskland. 26. 7. vedtoges en adresse i folketinget²⁵, men efter et hemmeligt fællesmøde 1. 8., hvor fredsforhandlingernes forløb blev forelagt rigsrådets to tings medlemmer, vedtog folketinget 3. 8. at henlægge adressen, ligesom også landstinget²⁶ lod sagen falde. Nogle dage senere, 6. 8., åbnede den nye konge, Christian IX, personligt rigsdagen. Adresseforslagene og de livlige debatter i begge ting var præget af den oprækkende indre strid, kampen mellem særstatens demokratiske og helstatens aristokratiske valgrets-

²⁰ 1850 F. 53, 86.

²¹ 1850 L. 90, 105.

²² Hans Jensen II p. 174, 194.

²³ Edvard Thermænius, Remissdebatten, Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt, Malmö 1930, p. 309 f. Albert Olsen, Studier over den danske Finanslov 1850—1864, 1930, p. 35 f.

²⁴ 1863 I R. 22, A. 471, 475, 511, B. 1.

²⁵ 1864 RF. 135, A. 131, 215.

²⁶ 1864 RL. 89, A. 129, B. 65.

bestemmelser. I folketinget²⁷ forkastedes forslaget, i landstinget²⁸ sendtes det i udvalg, hvorfra der ikke afgaves betænkning. Af de kommende års trontaler²⁹ medførte kun een adressedebat. I sin åbningstale 5.10. 1868 kunne kongen forkynde rigsdagen kronprins Frederiks forlovelse med prinsesse Lovisa af Sverige og Norge, og der omtaltes bl. a. videre forhandlingerne med Preussen om udførelsen af Pragerfredens § 5 om afstemning i Nordslesvig og regeringens planer om at benytte landets gode økonomiske forhold til en forbedring af finanserne gennem skatteforhøjelser. Trontalen medførte adresseforslag i begge ting, adresser, hvis væsentligste indhold foruden en lyckønskning til den høje kongelige forlovelse var tilsagn fra rigsdagens ting om støtte til regeringen i bestræbelserne for revisionen af den dansk-preussiske grænse. I folketinget foresloges endvidere fra venstreside udtalelser mod det øgede skattetryk og ønsker om besparelser i de offentlige udgifter. Næsten enslydende adresser, dog uden finanspolitiske udtalelser, vedtoges af landstinget 17.10.³⁰ og af folketinget 20.10.³¹ De følgende års kongelige trontaler medførte som nævnt ikke adresser, ej heller trontalen under de for kongen og rigsdagen så ulykkelige omstændigheder i 1884.

Først i 1901, efter forfatningskampens afslutning ved systemskiftet 24.7., foretog kongen atter personligt rigsdagens åbning. Landstinget, hvis konservative flertals politik nu havde lidt sit endelige nederlag, tav til trontalen, folketinget derimod besluttede enstemmigt 10.10. »at bevidne Hans Majestæt Kongen sin Glæde over Udnævnelser af det nye Ministerium, sin Tilslutning til Hans Majestæts Trontale ved Rigsdagens Aabning den 5te Oktober d. A. og sin Villie til at støtte Regeringen i dens Bestræbelser for et frugbringende Samarbejde med Rigsdagen til Velsignelse for Kongen og Fædrelandet».³² Ved præsidiets overbringelse af tingets beslutning til kongen udtalte denne sin glæde over den skete henvendelse og sin tillid til samarbejdet mellem regering og rigsdag. Det gode forhold mellem krone og folkerepresentation var således nu efter mange års strid og modsætninger blevet genoprettet. Efter sin tronbestigelse åbnede kong Frederik VIII 1.10. 1906 rigsdagen med en trontale, der af folketinget toges som anledning til en større politisk debat. Tingets flertal, venstre-reform-partiet og det forhandlede venstre, stillede et ganske kort forslag til beslutning, hvori der tilsagdes ministeriet støtte til dets arbejde. Til forslaget blev stillet et langt og meget detailleret radikalt og et kort konservativt ændringsforslag, medens socialdemokraterne indbragte en påstand om overgang til dagsordenen. Alle tre mindretalsforslag forkastedes, hvorefter majoritetspartiernes forslag vedtoges 11.10., idet mindretallene afholdt sig fra at stemme.³³ Landstinget vedtog enstemmigt 12.10. en kort udtalelse som svar på trontalen.³⁴

²⁷ 64/65 F. 43, A. 957, B. 1.

²⁸ 64/65 L. 9, A. 959.

²⁹ Om behandlingen af trontalerne i statsrådet, se Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—1879, 1936, p. 321 f. (1866), 345 f. (1868), 349 (1869), 376 (1870), 378 (1872) og 379 f. (1874).

³⁰ 68/69 L. 168, A. 1651, 1719.

³¹ 68/69 F. 265, A. 1647, 1721.

³² 01/02 F. 85, A. 1751, C. 1.

³³ 06/07 F. 78, A. 2699, C. 17.

³⁴ 06/07 L. 92, A. 3127, C. 25.

Christian Xs trontale i 1912 blev ikke besvaret med adresser. Da kongen derimod 28. 5. 1918 samledes med rigsdagens mænd — og kvinder — på det nyrejste Christiansborg, var den politiske situation så spændt, at folketinget af trontalen tog anledning til en adressedebat.³⁵ Fra regeringspartierne, det radikale venstre og socialdemokratiet, stilledes forslag til en udtalelse, der klart var formet som et tillidsvotum til ministeriet. Statsminister Zahle udtalte da også, at ministeriets skæbne afhang af afstemningens udfald, at ministeriet i henhold til den parlamentariske statskik ville indgive sin demissionsbegæring, om folketingets flertal gik det imod. Ved afstemningen 3. 6. vedtoges efter nedstemningen af ændringsforslag fra venstre og fra det konservative folkeparti tillidsudtalelsen med 70 stemmer mod 62. Efter at dette udfald af afstemningen var meddelt fra formandspladsen, udbragte en socialdemokrat et ganske uparlamentarisk »Ministeriet Zahle længe leve», hvilket — efter folketingstidenden — besvarede med »Hurra fra en Del af Tingets Medlemmer». Den indtil dato sidste adressedebat i den danske rigsdag blev ogsaa den politisk mest højtspændte.

Hverken kongens trontale i 1920 eller regeringens »trontaler» siden 1925 blev påfulgt af adressedebarer, men ministeriets programmerklæringer ved rigsdagsåbningen indgår nu altid som et af de mange emner i den politiske generaldebat under folketingets første behandling af finanslovsforslaget. Ved rigsdagens åbning 9. 5. 1945 efter besættelsens ophør gav rigsdagen på en måde sit svar på den kongelige trontale derved, at folketingets formand straks efter kongens tale på rigsdagens vegne udtalte folkets repræsentanternes hyldelse til majestæten. I 1947, da kong Frederik IX efter tronskiftet åbnede rigsdagens 99. samling, efterfulgtes den kongelige trontale og statsminister Knud Kristensens regeringserklæring 7. 10. ikke af nogen politisk generaldebat, men derimod af to åbne breve af 8. 10., der opløste det netop konstituerede folketing og udskrev nyvalg. Generaldebatten havde nemlig fundet sted på forhånd, i de sidste dage af den 98. samling, hvor folketinget den 2. og 3. og natten mellem 3. og 4. 10. debatterede og vedtog forslag til beslutning om statsministerens Sydslesvigpolitik og om opfordring til udskrivning af folketingsvalg. Adressedebarren har således aldrig for alvor vundet indpas i dansk parlamentarisk liv eller fundet plads blandt de i forbindelse med folkerepræsentationens årlige åbning faste skikke.

Et slags svar på trontalerne og regeringserklæringerne ved rigsdagsåbningerne og et udtryk for folkerepræsentationens stilling til regeringen blev til tider de leveråb, hvormed rigsdagen siden 1848 har indledt sit arbejde. 1848—53 udbrød forsamlingen altid efter trontalen eller premierministerens oplæsning af det kongelige budskab i hurraråb efter et af en af medlemmerne udbragt »Kongen leve». Ved åbningen af den 6. session 2. 10. 1854, efter ministeriet Ørstedts formentlig grundlovsstridige fællesforfatningsforordning af 26. 7. og under statskuppets trusel, lød råbet »Kongen og Danmarks Riges Grundlov leve». Og næste år, efter reaktionens sejr, ved åbningen 11. 8. 1855 af den extraordinaire session, der havde til opgave at indskrænke grundloven og rigsdagen til Danmarks særanliggende, medens en mindre liberal forfatning og en mindre demokratisk forsamling skulde

³⁵ 1918 F. 44, A. 23, C. 13.

overtage fællesanliggenderne, lød efter det traditionelle »Kongen leve» et »Leve for Danmarks Riges Grundlov og Valglov». I det følgende tiår, 1856—66, lød i rigsdag og rigsråd uforstyrret det traditionelle »Kongen leve», og ligeledes derefter 1866—73 i rigsdagen. Men 1874 skete en ændring, idet — antageligt — en venstremand råbte »Kongen og Grundloven leve». Dette gentog sig i 1875. Ved den overordentlige samlings åbning 15. 5. 1876 råbte først en »Kongen leve», derefter en anden »Grundloven leve». Fra og med åbningen af den 29. samling 2. 10. 1876 angiver rigsdagstidenden, hvem leveråbene motiveres af. 1876 råbte en konservativ landstingsmand »Kongen leve», J. A. Hansen »Grundloven leve». Herefter kan man i leveråbene år for år ligefrem følge den politiske udviklings faser. Snart råber en højremand »Kongen leve» og en venstremand »Grundloven leve», snart råber en venstremand begge dele. I 1884, hvor kongen selv var tilstede, lød kun leveråb for majestæten. Endnu i 1886 lyder jævnsides »Kongen leve» et »Grundloven leve», men derefter forstummer leve- og hurraråbene helt fra folketingets flertal, der under provisoriekampen og i forligsperioden overlader kongehyldesten til landstingets højremænd. I 1901 mødtes trontalens ord, at »Ved Kaldelsen af Vort nye Ministerium have Vi imødekommet Ønsket hos Folkets Flertal om at betro Regeringens Ledelse til Mænd, der have ogsaa dets Tillid», af et af den gamle venstrefører, folketingets formand Høgsbro udbragt »Kongen og Grundloven leve» og efterfulgtes yderligere af et »Ministeriet leve». Leveråbet for grundloven var nu ikke mere en protest, men en bekræftelse. Derefter lød, altid udbragt af en af regeringspartiets mænd, hvert år til og med den overordentlige sommersamling 1914 et »Kongen og Grundloven leve», 1912 efter Christian Xs trontale dog kun et »Kongen leve». Under Verdenskrigen, fra 1914 til og med 1917, lød et »Kongen og Fædrelandet leve», efter trontalen i maj 1918 et »Kongen leve» og under den nye grundlov, der var i kraft fra foråret 1918, fra oktober 1918 til og med oktober 1923 et »Kongen og Grundloven leve».

29. 4. 1924 ved åbningen af den overordentlige rigsdagssamling, hvor for første gang det nyudnævnte ministerium Stauning trådte frem for rigsdagen, chokerede den socialdemokratiske leveråber med et uventet »Danmark leve», intet om kongen. Samme efterår, 7. 10. 1924 ved åbningen af den 77. samling, råbte socialdemokraten vel sit »Danmark leve», men efterfulgtes straks af rigsdagens alderspræsident, fhv. konseilspræsident Klaus Berntsen, der i 1874 havde været med til det første demonstrative »Kongen og Grundloven leve», og som nu motiverede et atter demonstrativt »Kongen og Grundloven leve». Ved åbningen 21. 7. 1925 af den overordentlige samling gentog det samme sig. Ved indledningen til den 78. samling 6. 10. 1925 indførtes den nye ovenfor omtalte åbningshøjtidelighed, hvori den statsministerielle »trontale» indgik. Statsminister Stauning sluttede sin regeringserklæring med et »Leve vort Fædreland, Danmark», og ingen øvrige røster hævdede sig fra forsamlingen. Herefter har de skiftende statsministre med få uvæsentlige ændringer i ordlyden ved rigsdagsåbningerne som slutning på regeringserklæringerne motiveret et »Danmark leve». 9. 5. 1945 udbragte kongen ved slutningen af sin trontale et »Danmark leve», og efter folketingets formands hyldesttale råbtes et »Hans Majestæt Kong Christian den Tiende længe leve», hvorefter forsamlingen sang »Kong Christian», ligesom man

efter statsministerens udtalelse sang »Der er et yndigt Land». Trontalerne i 1947 og 1948 efterfulgtes af et af folketingets formand udbragt »Kongen leve», hvorefter statsministrene ved slutningen af deres regeringserklæringer motiverede det traditionelle »Danmark leve». Leveråbenes form ved hundrede års åbninger af Danmarks rigsdag viser sig altså at give ganske karakteristiske bidrag til belysning af de skiftende tiders forhold mellem krone og folkerepresentation og de forskellige partiers skiftende indstilling.

Som en slutning på nærværende forsøg på en gennemgang af forskellige træk fra den danske folkerepresentations åbnings-historie gennem hundrede år skal det nævnes, at adressedebatten måske alligevel ikke er helt uddød indenfor det danske parlamentariske område. Ligesom Færøerne ved lov 137, 23. 3. 1948 om Færøernes hjemmestyre har fået udvidet sine autonome rettigheder meget betydeligt, bl. a. ved lovgivningsmagt til det århundredgamle lagting, er også de offentlige styrelsesforhold på Grønland inde i en kraftig udvikling. I august 1948 afholdt de grønlandske landsråd et fællesmøde i Godthåb. Her fremlagde 4. 8. statsminister Hans Hedtoft som minister for Grønland i en stor tale regeringens planer for den nærmeste tids udvikling af de grønlandske administrative og økonomiske forhold. Dagen efter, efter en nats grundig »adressedebat», afgav landsrådene deres svar på ministerens programtale.³⁰ Et nyt folk, støttet af et gammelt folk med mere end sekelgamle politiske traditioner, er ved at tilegne sig det parlamentariske livs former.

Sigismund Nielsen.

Om tillkomsten av de riddarhuskonser- När ständerna i december 1865 **vativas representationsförslag 1865.** skulle fatta definitivt avgörande i representationsfrågan, hade de konservativa trots häftig opposition mot den från föregående riksdag vilande kungliga propositionen ännu ej presenterat något motförslag mot denna. Först sedan regeringsförslaget till ny riksdagsordning bifallits av alla ständerna, framförde konstitutionsutskottets ordförande C. G. D. Mörner på riddarhuset den 9 december i sin reservation mot beslutet de riddarhuskonserativas förslag, som bar rubriken »Förslag till grunder för ombildning av svenska folkets representation». Enligt detta projekt skulle första kammaren tillsättas för en tid av sex år av följande valmanskategorier: ridderskapet och adeln, prästerskapet, de för inkomst och förmögenhet högst taxerade samt landstingen och städerna utanför landstingen. Andra kammaren skulle utses för en tid av tre år genom samfälliga val och efter graderad röstskala.

»Förslag till grunder» har i den vetenskapliga litteraturen behandlats av bl. a. professor Georg Andrén i »Tvåkamarsystemets uppkomst och utveckling» och av professor Gunnar Heckscher i »Svensk konservatism före representationsreformen», del II. Någon redogörelse för förslaget innebär skall därför ej lämnas. Syftet med detta bidrag är endast att med stöd av nytt material meddela några spridda fakta till belysning av förslaget tillkomst.

Varför offentliggjordes ej Förslag till grunder, innan det vilande reformförslaget togs upp till slutbehandling i ständerna? Heckscher förmodar, att

³⁰ Den københavnske dagspresse 5.—6. 8. 1948.

dröjsmålet var taktiskt betingat. Talet om att yttre omständigheter hindrat dem från att inlämna det till konstitutionsutskottet vid en tidigare tidpunkt avvisar han såsom svepskäl. Riktigheten av denna förmodan bekräftar kammarherren Nils Tersmeden, som var en av de tongivande bland de konservativa på riddarhuset, i ett brev till L. F. Rääf av den 7 november. Tersmeden skrev nämligen med tanke på de konservativas taktik: »Man yppar ingenting förrän förslaget är undanröjt för att ej splittra sig i förtid.»¹ Att detta skulle förkastas av de två högre stånden, därom tycks Tersmeden ha hyst stor tillförsikt. I sitt brev till Rääf omtalade han bl. a., att i början av november voro enligt av honom gjorda beräkningar 48,85 % av de såsom närvarande antecknade riddarhusmedlemmarna emot de Geers reformförslag.

Vem var då den drivande kraften vid utarbetandet av Förslag till grunder? Forskningen har på grund av brist på tillförlitliga källor ej kunnat lämna tillfredsställande svar på denna fråga. Heckscher förbigår den, medan Andrén framhåller, att Förslag till grunder »synes ha blivit utarbetat av Henning Hamilton, måhända med biträde av C. G. Mörner».²

Andréns misstankar skola visa sig vara riktiga. Hamilton, som var nära lierad med hovet och dessutom tillhörde ledningen av junkerpartiet på riddarhuset, ledde ej blott angreppen mot det vilande förslaget utan var även författaren till det motförslag, som de riddarhuskonservativa, de s. k. phoenixpartisterna, läto utarbeta.

Den 10 november underrättade Henning Hamilton Nils Tersmeden om att han uppgjort stommen till ett nytt förslag, för vars öde på riddarhuset han sade sig hysa farhågor, eftersom han sökt ge de nya åsikterna insteg.³ Hamilton höll alltså på med ett representationsförslag. I hans handskriftsamling har också påträffats ett sådant. Det finnes bevarat i två av honom egenhändigt nedtecknade versioner, varav den ena överensstämmer med det förslag, som Mörner framlade i sin reservation, sedan phoenixpartisterna svikits i sina förhoppningar på att de Geers förslag skulle falla.

Starka skäl tala sålunda för att Henning Hamilton stått för avfattandet av Förslag till grunder. Ett uttalande, som denne gör i ett senare brev till N. Tersmeden,⁴ skingrar dessutom varje tvivel på denna punkt. Hamilton skrev här: »Den redaktions-kommitté, som blivit tillsatt för att i yttersta detalj granska mitt opus, slutar ej sitt arbete förr, än i morgon, d. v. s. att arbetet slutas i dag, men därefter följer renskrivning, så att något exemplar att avsändas till Uppsala kan ej bliva färdigt förr än i morgon afton. Det torde dock vara tillräckligt, om upplagan åter kommer tryckt Torsdagen i nästa vecka, då efter all anledning beslut ej kan fattas i huvudfrågan förrän Tisdag och det ej kan vara lämpligt att alltför omedelbart därefter inlämna förslaget till konstitutions-Utskottet. I afton hos Mörner skall jag söka ställa till så, att förslaget i morgon blir Dig tillsänt.»

Ragnar Andersson.

¹ Rääfska samlingen, N. Tersmeden till L. F. Rääf 7/11 1865, U.U.B.

² Andrén, G., a. a., s. 197.

³ Rosenstein-Tersmedenska samlingen, H. Hamilton till N. Tersmeden 10/11 1865, R.A.

⁴ Rosenstein-Tersmedenska samlingen, H. Hamilton, till N. Tersmeden 1/12 1865, R.A.

Statistiska Centralbyråns bibliotek Endast i undantagsfall är samhälls- (St.CB)¹ — fakta och önskemål. forskaren i tillfälle att göra primärundersökningar av större omfattning. Bibliotek och arkiv spela därför delvis samma roll för samhällsvetenskaperna som laboratoriet för naturvetenskaperna. Det centrala ämbetsverket för insamlande och bearbetning av statistiska primäruppgifter är Statistiska Centralbyrån (St. Cbn), som även äger det största biblioteket och arkivet (St. CB) inom statistikens forskningsområde.

Statistiska Centralbyrån har enligt ämbetsverkets instruktion att vid sidan av sin statistiska verksamhet även »underhålla ett statistiskt, topografiskt och statekonomiskt bibliotek» och i St. Cbn:s arkiv skola »förvaras de till Cbn inkomna kyrkoboksutdragen, uppgifter till äktenskapsregistret och centrala automobilregistret, ävensom de statistiska primäruppgifter av annat slag, vilkas innehåll ej genom de tryckta redogörelserna kan anses hava blivit tillräckligt bekantgjort».

St. CB utgör numera ett av landets främsta vetenskapliga specialbibliotek. Bibliotekarien vid Kungl. Vetenskapsakademiens bibliotek, fil. dr. Arne Holmberg, yttrar härom i sitt utlåtande den 19 juni 1946 rörande personalbehovet vid St. CB, att det sisträffade med hänsyn till storleken i hyllmeter räknat är »ett bland Sveriges största specialbibliotek. Om arkivet medräknas kommer det på tredje plats, och om man endast räknar med det tryckta bokbeståndet på femte. Med avseende på accessionen i hyllmeter liksom ifråga om antalet bytesinstitutioner kan det räknas bland de tre mest betydande». Till jämförelse har därvid upptagits följande mycket betydande och kända specialbibliotek, nämligen Vitterhetsakademiens bibl., Karolinska inst. bibl., Svenska akademiens Nobelbibl., Riksdagsbiblioteket, Tekniska högsk. bibl., Kungl. Vetenskapsakademiens bibl., Musikaliska akademiens bibl. och Chalmers tekn. högskolas bibl., Göteborg.

Bibliotekets ålder kan liksom arkivets sägas i stort sett sammanfalla med Statistiska Centralbyråns. Beträffande dess tillkomst kan följande förtjäna anföras. Vid internationella statistiska kongressen i Brüssel år 1853 framställdes och antogs första gången förslag att söka åvägabringa utbyte av officiell statistisk litteratur de särskilda länderna emellan. Även vid följande kongresser kom denna fråga, som omfattats med livligt intresse av cheferna för de statistiska ämbetsverken, före. Säkrate utvägen för ändamålets vinnande ansågs vara ett såvitt möjligt direkt utbyte genom dessa ämbetsverks egen försorg. I Sverige synes detta utbyte ha börjat på så sätt, att ledamoten av den 1854 tillsatta kommittén för statistiskt ämbetsverks upprättande, Berg, år 1855 erhöi i uppdrag anskaffande av utländska publikationer. I utbyte mot de i Sverige utgivna statistiska berättelserna erhöi motsvarande utländska. Genom dessa byten och samtidiga inköp och kompletteringar lades grunden till statistiska tabellkommissionens bibliotek, som sedan övertogs av den år 1858 nyinrättade Statistiska Centralbyrån. Tillvägagångssättet vid upprättande av bytesförbindelser synes redan från början ha varit, att resp. ämbetsverk eller deras chefer trätt i direkt förbindelse med varandra och att beskickningar och konsulter anlåtats mera tillfälligtvis.

¹ I det följande avses alltid såväl arkivet som det egentliga biblioteket, där ej annat anges.

Arkivet har uppkommit på så sätt, att St. Cbn övertog den äldre tabellkommissionens efterlämnade arkiv, vartill kommo senare inom Cbn insamlat primärmaterial och upprättade arbetstabeller m. m. Bibliotek och arkiv bilda numera en särskild avdelning inom St. Cbn, den femte. I personal-åvseende räknas även hit den biträdespersonal, som tjänstgör å Statistisk årsbok. Denna publikation redigeras dock av Cbn:s överdirektör. Biblioteket är dels ett forsknings-, dels ett förvaltnings- eller verksbibliotek; arkivet är i första rummet avsett för forskare. Bibliotek och arkiv (St. CB) är en ganska fristående del av Cbn, sidoordnad med de statistiska avdelningarna, men måste dock betraktas som en integrerande del av ämbetsverket, då det är oumbärligt för det statistiska arbetet, för vilket biblioteket i viss mån har karaktären av en serviceavdelning. För övrigt är lokaliseringen till St. Cbn av St. CB även av stor betydelse för bibliotekets upplysningsverksamhet. Denna upplysningsverksamhet är i själva verket numera så omfattande, att arbetet å Cbn:s femte avdelning kan sägas fördela sig på tre sektioner, nämligen 1) upplysnings- och sekreterargöromål, 2) bibliotek och 3) arkiv.

Enligt en uppskattning, som gjordes i mars och april 1944 angående bibliotekets och arkivets tillväxt, skulle för bibliotekets accession behövas över 30, för lagret 10 och för arkivet c:a 70 hyllmeter pr år. Ifråga om utredningar, som ej äro årliga, har härvid dock blott räknats med folkräkningar vart 10:de och jordbruksräkningar vart 5:te år. Då dessa intervaller ändras, inverkar detta givetvis även på accessionen och på utrymmesbehovet. Likaså ändras accessionens storlek om nya utredningar tillkomma eller äldre utredningar upphöra, om bearbetningsmetoden väsentligen ändras eller gallringsplanen revideras. Tages hänsyn till de förändringar, som inträffat under senare år, då vi bl. a. fått räkna med folkräkningar vart 5:te år samt arealinventeringar och kreatursräkningar varje år ävensom en betydlig utökning av skattetaxeringsstatistiken, komma vi upp till helt andra siffror. Man måste nu räkna med en accession av i genomsnitt åtminstone 50 meter för biblioteket (inkl. lager) och minst 100 meter för arkivet eller sammanlagt 150 meter. På grund av den starka tillväxten under allra sista åren, vilken kan väntas fortsätta i ökad grad, sedan förhållandena i världen blivit fullt normala, beräknades det sammanlagda antalet hyllmeter redan år 1947 uppgå till inalles 4800. Därav komma på biblioteket c:a 2300 hyllmeter, vilket motsvarar 95 000 volymer (band) enligt accessionskatalogen mot 66 000 band år 1929. — Bibliotekets accession, som gick tillbaka under kriget, har ökat starkt under åren 1946 och 1947, sedan förbindelserna åter delvis ordnats. Från år 1938, då bibliotekets accession utgjordes av 1812 nummer enligt accessionskatalogen, hade antalet sjunkit till 1167 år 1941 men steg därefter till nära 1300 åren 1942/44; år 1946 var accessionen 2003 (43 hyllmeter). Accessionen av arkivalier är synnerligen varierande. Fr. o. m. 1946 företagas direkta mätningar av accessionen, vilken nämnda år uppgick till 156 hyllmeter (1947 54 hyllmeter) för arkivet.

Som förut nämnts har Cbn:s bibliotek uppkommit genom bytesförvärv från främmande statistiska institutioner. Vilken betydelse dessa byten ha jämfört med förvärv på annat sätt framgår av följande medeltal för åren 1944—45. Av 1242 nyförvärvade nummer erhöles 1077 genom byte, 87 genom

köp, 60 såsom gåva och 18 utgjordes av Cbn:s egna publikationer. — Någon särskild inköpsnämnd finnes ej vid St. Cbn, men inköp av litteratur föredrages i regel för överdirektören. De bytespublikationer, som St. CB har att tillgå, framgår av följande. Inom Sverige delar St. CB ut de av St. Cbn utgivna berättelserna av serierna Sveriges off. statistik (S. O. S) och Statistiska meddelanden ävensom Statistisk årsbok och Årsbok för Sveriges kommuner. Till utlandet ombesörjer biblioteket även utdelningen av de flesta av övriga ämbetsverk utgivna berättelser och tidskrifter i ovan nämnda båda serier. Antalet adressater är helt naturligt större än antalet bytesförbindelser. År 1939 stod biblioteket i bytesförbindelse med 250 bibliotek och institutioner i Sverige och 500 utom Sverige. Antalet adressater utom Sverige är nu (frånsett Tyskland) över 600. Även flertalet av bibliotekets c:a 300 tidskrifter (tyska ej medräknade), vilka i Cbn:s tidskriftsrum äro tillgängliga för forskare, har förvärvats genom byte.

Endast en ringa del av bibliotekets litteratur anskaffas, som ovan framgått, genom inköp. Före budgetåret 1940/41 utgick ett reservationsanslag av 4000 kronor till bibliotekets underhåll. Detta sänktes för år 1940/41 till 3000 kronor. Då det emellertid kunde förväntas att förbindelserna med övriga länder under budgetåret 1945/46 skulle återupptagas och kraven på ifrågavarande anslag, i form av såväl inköp av under senare åren utkommen facklitteratur som bindning, skulle avsevärt stegras, har riksdagen fr. o. m. 1945/46 åter anslagit 4000 kr. Därav användes ungefär hälften till inköp och hälften till bindning. Beträffande arkivet må nämnas, att 1938 års riksdag lämnade ett engångsanslag av 15 000 kr. till bindning av tabellkommissionens befolkningsstatistiska tabeller för åren 1749—1859.

Vad angår anskaffandet av litteratur finnes ingen särskild plan uppgjord. Enligt instruktionen skall statistisk, topografisk och ekonomisk litteratur ingå i biblioteket. I första rummet bör tydligen anskaffas statistiska tabellverk och sifferlitteratur men även större monografier och andra avhandlingar samt tidskrifter till belysning av resp. forskningsobjekt. Statistiska tabellpublikationer insamlas från samtliga länder med ordnad statistik. — St. CB:s samling av teoretisk (matematisk) statistik är redan nu ganska omfattande och bör givetvis hållas up to date. Detsamma gäller arbeten rörande statistikens organisation inom olika länder. — Topografien har till stor del ansetts höra under Institutet för folklivsforskning, dock inköpas alltfjämt beskrivningar av mera lokal natur.

Ekonomisk-statistiska och ekonomisk-geografiska redogörelser samt ekonomiska avhandlingar såväl som läroböcker o. dyl. i nationalekonomi förvärfvas även i ej obetydlig omfattning. Observeras bör att St. CB insamlar all svensk och utländsk officiell statistik, alltså även den som motsvarar sådan statistik, som inom Sverige utgives av t. ex. Kommerskollegium och Socialstyrelsen. Alla slag av officiell litteratur, ävensom doktorsavhandlingar av intresse för Cbn, erhållas efter rekvisition eller enligt tidigare träffad överenskommelse.

Litteraturen kan även indelas med hänsyn till bibliotekets ändamål att vara dels ett verksbibliotek, närmast avsett för det egna ämbetsverkets behov, dels ett för allmänheten avsett bibliotek (och arkiv) med utlåning eller forskning på stället. Det senare ändamålet, som avser vetenskapliga

behov med utlåning av även arkivalier till andra arkiv och bibliotek, torde numera stå i förgrunden. — En särskild grupp av litteratur utgöres av kalendrar, årsböcker, matriklar och olika slag av handböcker, nödvändiga för Cbn:s eget behov, ävensom ordböcker och bibliografier för bibliotekets tjänstemän samt juridisk litteratur och författningssamlingar med förklarande kommentar. Teoretisk litteratur inköpes med hänsyn till såväl tjänstemän som forskare.

Arkivmaterialet utgöres av dels den äldre tabellkommissionens efterlämnade arkiv, dels Cbn:s ämbetsarkiv, dels kyrkoboksutdrag och övrigt primärmaterial till den av Cbn utarbetade statistiken samt slutligen annat otryckt material tillhörande denna statistik (arbetstabeller o. dyl.). Riksarkivet äger inspektionsrätt. Inspektionsförrättaren hemställde vid senaste inspektionen (1938) till Cbn, att hela den obundna delen av Cbn:s arkiv måtte bli bundet efter en inom Riksarkivet och delvis inom Cbn använd metod, så att det dåvarande systemet med skiftande typer av pärmar och paket måtte såvitt möjligt avskaffas och signering av arkivets volymer genomföras, varjämte hemställdes, att den inbördes topografiska ordningen bland de buntade nominativa kyrkoboksutdragen måtte bibehållas, exempelvis genom bindning eller hophäftning gruppvis efter topografiska grunder inom de dåvarande buntarna. Så har nu kunnat ske tack vare anställande av s. k. arkivarbetare genom Statens arbetsmarknadskommissions försorg. Under de båda sista åren har en mera summarisk buntning (utan häftning) satts i gång, vilken avser en snabb genomgång av hela materialet, dock med utelämnande av sådant, som skall gallras. I enlighet med Riksarkivets önskemål har även utarbetats en förteckning över hela arkivets innehåll åren 1938 och 1939, vilken sedan kompletterats med uppgifter för de därpå följande åren. En särskild accessionskatalog är upplagd för nyinkommet arkivmaterial. — Ett fullständigande av arkivförteckningen och dess komplettering med ett kortregister, så att omedelbart svar kan givas beträffande vad som kan erhållas ur primär- och arbetstabeller, är ett av de mera angelägna önskemålen. Provisoriskt har emellertid samlats och inkapslats alla blanketter från senare år, och äldre sådana, som funnits i behåll, ha även tillvaratagits och ordnats.

Då St. Cbn genom sin folkbokföringsbyrå tjänstgör som riksbyrå för folkbokföringen, medför detta diverse problem för Cbn:s arkiv. Det synes emellertid självklart, att motsvarande befolkningsstatistiska data, som hittills lämnats, allt framgent böra kunna av forskare erhållas i Cbn:s arkiv. Skola de nu insända vigsel-, födelse- och dödlisorna ersättas med personkort, inverkar detta naturligtvis på utrymme och inredning.

På grund av den starka tillväxten av accessionen, har St. Cbn att kämpa med ständiga utrymmessvårigheter beträffande sitt bibliotek och arkiv. Dessa svårigheter ha kunnat bemästras, dels därigenom att nya lokaler genom byggnadsstyrelsens försorg tid efter annan ställts till förfogande, dels genom effektivare utnyttjande av redan befintliga lokaler.

Sedan Riksarkivets senaste inspektion ha nya arkivlokaler erhållits åren 1943, 1946 och 1947 omfattande tillsammans nära 1100 hyllmeter. Trots detta råder lokalbrist. F. n. finnas 5 arkivdepåer ute i staden och splittringen av bibliotekets och arkivets lokaler är stor. Beträffande vissa arkivalier, t. ex.

hålkort m. m., som sällan efterfrågas, men som taga stort utrymme i anspråk, kunna dock arkivlokaler utan större olägenhet förläggas till annan fastighet.

För att undgå utrymmessvårigheterna kan man dels tillgripa gallring, dels fotografering av arkivalier. Gallring sker årligen i enlighet med av Riksarkivet och Cbn utarbetade gallringsplaner. Fotografering skulle emellertid i långt högre grad än gallring kunna bidra till lösning av lokalfrågan. En fotografering skulle även underlätta evakuering, då filmerna ej taga mer än en bråkdel i anspråk mot originalet, med vilket de i övrigt helt överensstämna. Hittills har dock blott en del av äktenskapsregistret på detta sätt avfotograferats. — Beträffande evakuering har särskild plan uppgjorts. En hemställan från Genealogiska föreningen 1944 angående utredning av frågan om reproduktion av kyrkoböckerna för tiden före 1860 är även av vikt i detta avseende, varjämte den kan få direkt betydelse för Cbn:s arkiv. I sitt utlåtande i frågan den 31 juli 1944 framhåller Cbn vikten av att en duplettserie tack vare den fotografiska reproduktionen kunde uppläggas och förvaras i ett centralt arkiv. St. Cbn:s arkiv vore i dylikt fall ett av de mest lämpliga, då detta arkiv förutom kyrkoboksutdragen fr. o. m. 1860 även innehåller befolkningsstatistiska tabeller för tiden 1749—1859.

För att bibliotekstjänsten skall nå tillräcklig effektivitet måste ett bibliotek förses med tillfredsställande kataloger. — De viktigaste katalogerna äro följande: alfabetiska författare- och titelkataloger (nominalkataloger), systematiska kataloger (realkataloger), samt ämneskataloger (slagordskataloger), de sistnämnda ordnade efter dokumentets innehåll men ej systematiskt utan i en enda alfabetisk följd efter ämnesord eller slagord, som motsvarar de olika ämnen, vilka behandlas i resp. dokument. För varje forskningsobjekt, t. ex. kooperation, statsskuld, nationalinkomst, etc., som åter kunna ytterligare uppdelas, skall sålunda i ämneskatalogen finnas kört för alla uppsatser, böcker och övriga publikationer (även tabeller), som hänföra sig till ämnet. Motsvarande gäller arkivet. — På grund av bristande tillgång på arbetskraft har dock Cbn:s bibliotek hittills varit mycket illa ställt i detta avseende. Så saknas beträffande större delen av bokförrådet (allt utom det relativt obetydliga referensbiblioteket) en alfabetisk katalog, och ämneskatalogen är endast påbörjad. En systematisk katalog finnes, men den är synnerligen bristfällig och behöver revideras. Största felet med den systematiska katalogen är att fördelningen inom varje ämnesgrupp ej skett efter alfabetiskt system utan godtyckligt efter publikationens tillfälliga plats på hyllan, varför denna katalog i viss mån får karaktären av en hyllista. Detta förhållande har dock numera ändrats för vissa länder och ämnesgrupper. Den systematiska katalogens indelning är avvikande från den vanliga, i det att fördelningen efter länder i Cbn:s bibliotek är huvudindelingsgrunden, så att de olika ämnena komma som undergrupper, medan förhållandet eljest är det motsatta. Detta system har givetvis sina nackdelar; vill man t. ex. finna litteratur i ett visst ämne, måste man i regel söka samma ämnesbehandling, t. ex. handel, under varje särskilt land. Denna avvikelse från gängse system erfordrar dock för ändring en fullkomlig omstöpning av litteraturens uppställning och är på grund av de därmed förenade kost-

naderna knappast möjlig att nu genomföra. Från praktisk synpunkt torde betydelsen av nämnda avvikelser också vara mindre än den från teoretisk biblioteksteknisk synpunkt kan tyckas. Ett utbyggande av katalogerna, ej minst ämneskatalogen, är här däremot desto nödvändigare, då såsom nämnts referenstjänst och upplysningsverksamhet äro av särskild betydelse vid detta bibliotek. Att alfabetisk katalog saknas, vållar mycken tidsspilla vid utlåning såväl som vid besvarande av förfrågningar.

Förutom de ovan omnämnda katalogerna har St. CB upplagt ett kortregister över alla i serien Sveriges off. utr. (S. O. U.) ingående tryckta betänkan. Slutligen har dels för bibliotekets eget bruk vid orientering i den nytkomna litteraturen, dels för forskares behov sedan 1945 upplagts ett särskilt kortregister över all fr. o. m. år 1933 utkommen statistisk litteratur efter de i tidskriften »Revue de l'institut international de statistique» successivt lämnade bibliografierna. Det behöver knappast särskilt påpekas vilken betydelse ett dylikt kartotek (f. n. 64 Atvidabergs-lådor) kan få för litteratortjänsten.

Beträffande utlåning av handlingar från arkivet gäller i tillämpliga delar vad därom är föreskrivet i gällande instruktion för Riksarkivet och i arkivstadgan samt beträffande utlåning till riddarhusdirektionen av de årligen inkommande utdragen ur vigsel-, födelse- och dödböckerna vad därom särskilt är stadgat. Vad vidare angår utlämnande av allmänna handlingar från Cbn:s arkiv gäller i tillämpliga delar Lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar 1937, §§ 13 och 16. Vid utlämnandet av arkivalier inom Cbn har i första hand hänsyn tagits till vetenskapliga ändamål. Utlåning av litteratur såväl som arkivalier förekommer till låntagare såväl inom som utom Stockholm. Då lånet gäller arkivalier, sker utlåningen i regel indirekt genom andra arkiv, bibliotek eller institutioner. Låneverksamheten, som tidigare, jämfört med vissa andra större specialbiblioteks, ej varit så omfattande, har sedan 1938/39 mer än fördubblats och är nu cirka 3 gånger större än 1940/41. Lika stark är ökningen av besöksfrekvensen.

Endast i mindre antal fall utgöres låntagare av Cbn:s egna tjänstemän, särskilt gäller detta arkivet, där dock redovisningen ej är fullt exakt. Åren 1944/45 uppgick antalet utlånade band å biblioteket till i genomsnitt 1775, varav 244 till andra bibliotek och 402 till Cbn:s egna tjänstemän, och från arkivet utlånades samtidigt 713 volymer arkivalier, varav 81 till Cbn:s egna tjänstemän. Till jämförelse kan nämnas att under de nämnda båda åren i genomsnitt 2046 volymer arkivalier rekvirerats av arkivforskare för att begagnas inom bibliotekets och arkivets egna lokaler. Beträffande motsvarande antal framtagna böcker o. dyl. från biblioteksförrådet saknas uppgift. Antalet utlånade volymer från såväl bibliotek som arkiv uppgick år 1947 till sammanlagt 2628, och 3053 (3776 år 1946) volymer arkivalier framtogs för begagnande på stället. Statistik över hela besöksfrekvensen (alltså även Cbn:s egna tjänstemän) finnes endast fr. o. m. 1946 (3611).

Av det tidigare anförda torde framgå att siffrorna för hemlån från biblioteket knappast ge någon riktig bild av det arbete, som kräves av tjänstemannen. Det arbete, som nedlägges på referensverksamhet och som är en av bibliotekets viktigaste och delvis mycket krävande uppgifter, kan ej mätas

i siffror. En viss föreställning om utvecklingen torde erhållas genom uppgifter om inkomna och avgångna skrivelser samt om antalet adressater i in- och utlandet: antalet inkommande skrivelser år 1938 var 522 och utgående 563, medan motsvarande siffror år 1947 vuxit till 779 resp. 848.

Skrivelsernas fördelning på främmande länder åren 1944—1947 ger även en bild av de förändringar, som krigets avslutning medförde.

	Ink.				Avg.			
Samtliga ²	101	208	337	375	126	393	360	387
Därav U. S. A.	24	61	89	137	20	48	75	107
» Storbrit. o. N. Irland	3	43	45	29	4	73	28	36
» de nordiska länderna	15	26	35	49	23	56	58	61

Inalles inkommo från eller avgingo skrivelser under dessa år till 60 olika länder.

Den starka ansvällningen i antalet under år 1945 avgångna skrivelser jämfört med den visserligen även starka ökningen av från utlandet inkomna skrivelser ger en antydning om bibliotekets strävan att återställa och utvidga förbindelserna. — Antalet adressater i utlandet vid distributionen av Cbn:s egna och andra ämbetsverks statistiska berättelser framgår av följande tablå för år 1945.

Danmark	44	Italien	21	Storbritannien	Canada	10
Finland	36	Nederländerna	18	o. N. Irland	34	64 övriga
Norge	32	Polen	11	Tyskland	79	länder
Frankrike	35	Sovjetunionen	10	U. S. A.	77	S:a
						615

Förutom besvarande av förfrågningar per telefon eller brev, åligger det biblioteket att lämna uppgift till vissa svenska och utländska uppslagsböcker och tidskrifter (ss. Svenska almanackan, Statesmans Yearbook, Whitakers almanach, Moody's manuel, British encyclopedia, the Bulletin of League of Nations (United Nations) och Revue Internationale d'Agriculture). Biblioteket lämnar också periodiska uppgifter beträffande Sverige till den bibliografi över statistisk litteratur och de notiser över statistikens ställning i olika länder, som inflyter i Revue de l'institut international de statistique i Haag. Till internationella statistiska institutet lämnas dessutom demografiska kvartalsuppgifter, och till Förenta nationernas statistiska avdelning i New York (Lake Success) — tidigare Nationernas Förbunds st.avd. i Genève — sändas månatliga demografiska och ekonomiska uppgifter för The Bulletin of United Nations räkning. Till Brüssel (Office central de statistique) lämnas periodiska uppgifter ang. grosshandels- och minuthandelspriser. Hela Cbn:s skriftväxling med utlandet, alltså även sådan som icke berör den egentliga biblioteksverksamheten utan gäller olika statistiska uppgifter och undersökningar m. m., ombesörjes för övrigt av biblioteket.

Personalen, som i början av 1920-talet utgjordes av en förste aktuarie

² Här avses ej distribution av statistisk litteratur till utlandet.

och en aktuarie jämte tillfällig hjälp av kvinnligt biträde, bestod ännu år 1945 sedan åtskilliga år tillbaka av en bibliotekarie, en biblioteksassistent och ett biträde. Dessutom hade för budgetåren 1938/39 och 1939/40 anvisats ett anslag för avlöning av en amanuens med halvtidstjänstgöring för revision av Cbn:s arkiv. Då risk förelåg, att arkivet, som 1940 erhållit en viss summarisk ordning, efter hand åter skulle komma att befinna sig i mindre tillfredsställande skick, anhöll St. Cbn i sina anslagsäskanden till 1945 års riksdag om förstärkning av en amanuentjänst på arkivet. Behovet av en dylik förstärkning hade vitsordats av Riksarkivet vid inspektionen år 1938. Fr. o. m. 1945/46 har därefter utgått anslag till en halvtidsamanuens å arkivet.

Då emellertid trots detta personalen å biblioteket knappast räckte till för de löpande göromålen begärdes och beviljades fr. o. m. 1947/48 medel till en amanuens på biblioteket. Denne har som en huvuduppgift att utarbета nya kataloger. Hela personalen utgjordes i början av 1948 således av följande tjänstemän. En bibliotekarie (Ca 27), som chef för femte avdelningen; en biblioteksamanuens (Ce 22); en biblioteksassistent (Ca 15); ett biblioteksbiträde (Ce 11); en arkivamanuens å halvtid (Ce 22).

Förutom dessa tjänstemän tjänstgöra på arkivet s. k. arkivarbetare. Antalet har under de senare åren varierat mellan 4 och 6. De äro i första hand anställda för vården av arkivet. En arkivarbetare gör numera utdrag ur de å landsarkiven förvarade s. k. sockenlistorna, vilka för detta ändamål insändas till Cbn.

Ifrågavarande sockenlistor, som omfatta åren 1749—1859, äro av två slag, dels folkmängdstabeller, dels mortalitetstabeller. De förra avse totala folkmängden, fördelad på åldersgrupper (vanligen med femårsintervall) och yrken (stånd), och återkomma vart tredje eller vart femte år, de senare avse under året födda, vigda och döda (de sistnämnda i större åldersgrupper) samt dödsorsaker (inom olika åldrar). Hittills har sockenlistor infordrats från landsarkiven i Uppsala, Vadstena, Göteborg och Lund samt från arkivdepån i Visby. Det är blott en del av materialet, som antecknats (t. v. ej yrken och dödsorsaker, som längre fram böra upptagas till behandling). På så sätt erhålles emellertid för varje socken — i vissa fall pastorat — fortlöpande tabeller för hela perioden 1749—1859. För studiet av utvecklingen, ej minst krigens och epidemiers verkningar, kunna dessa tabeller bliva synnerligen värdefulla. Tyvärr finnes ej obetydliga luckor i sockenlistorna.

Förutom dessa svenska arkivarbetare har St. Cbn under kriget även anställt intellektuella flyktingar, av vilka ett par varit sysselsatta med ett förut omnämnt kartotek, andra med översättningsarbeten från ryska till tyska, engelska eller svenska och med transkription från ryskt alfabet.

Beträffande tjänstemännens utbildning kräves av bibliotekarien förste aktuariekompetens, varjämte han skall vara »väl förfaren i moderna språk». Goda språkkunskaper fordras även av biblioteksassistenten, som därjämte bör ha vitsordade bibliotekstekniska insikter. Beträffande övriga tjänstemän finnes hittills intet stadgat i instruktionen, men för amanuenser i Cbn kräves akademisk examen och för biblioteksamanuensen betraktas biblioteks-

teknisk utbildning som nödvändig, liksom arkivutbildning för arkivamannens och av biträdet betydande språkkunskaper.

Över huvud taget är tjänstemännens arbete ganska krävande, enär huvudmassan av St. Cbn:s statistiska material, som utgöres av utländska tabellverk och Cbn:s arkivalier, ej alltid är så entydigt och bibliotekets klientel till stor del består av studerande, journalister och affärsmän m. fl. med ringa förkunskaper beträffande det statistiska materialet och därför i behov av åtskillig ledning. Beträffande klientelet kan förutom de ovan nämnda särskilt förtjäna nämnas släktforskare samt alla slag av samhällsforskare, såsom statistiker, nationalekonomer, statsvetenskapare, ekonom- och kulturgeografer m. fl., vartill kommer bl. a. marknadsundersökare och medicinska forskare.

St. CB:s utveckling i framtiden står i nära samband dels med det föreslagna statistikkollegiet, dels med inrättandet av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd. — Även en omorganisation av St. Cbn, som väl ej kan uppskjutas i längden och som även nära sammanhänger med frågan om en statistisk överledning, med statistikens centralisering eller decentralisering, är intimt förknippad med bibliotekets ställning. Vissa av de uppgifter, som av besparingsberedningens statistikkommitté föreslagits såsom lämpade för statistikkollegiet (S. O. U. 1943: 28) och som närmast äro av intresse i förevarande sammanhang, karaktäriseras av kommittén på följande sätt: »Uppenbarligen föreligger även ett trängande behov av en institution, som äger överblick över statistiken inom landet och som vet var uppgifter av statistisk natur kunna erhållas, såväl hos myndigheter som på annat håll.» Dylika uppgifter lämnas redan nu av Cbn:s bibliotek. Även om ett statistikkollegium skulle komma till stånd, borde en stor del av dessa uppgifter kunna anförtros åt St. Cbn:s bibliotek, som väl även komme att bli kollegiets. Fråga är också om ej ett bibliotek sådant som Cbn:s är mera lämpat för dylik upplysningsverksamhet än ett kansli, såsom föreslagits av statistikkommittén.

I det betänkande, som den 15 maj 1944 avlämnades av sakkunniga om inrättande av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd, upptagas bland uppgifter, vilka enligt sakkunniga böra lösas, ett flertal undersökningar, vilka ej kunna undvara statistiskt underlag. Av de 40 i nämnda betänkande uppräknade ämnen, som anses lämpade för undersökning, är forskaren för inemot hälften hänvisad till statistiskt primärmaterial. St. Cbn underströk i sitt remissyttrande »den betydelse ett väl utrustat biblioteksväsende har för en vidgad samhällsvetenskaplig forskning» och ville »särskilt framhålla den nytta denna forskning på det statistiska området kan draga av St. Cbn:s bibliotek, som är det största i sitt fack i landet». Av det sagda torde framgå att biblioteket, som redan har en avsevärd betydelse för samhällsvetenskaperna, kan väntas få en ännu större, sedan forskningsrådet nu kommit till stånd. Villkoret härför är dock att St. CB sättes i stånd att betjäna forskningen på ett fullt rationellt sätt.

Redan i det föregående ha vissa önskemål framhållits. Här skall som avslutning ytterligare några anföras.

Det har länge varit avsikten att underkasta den i biblioteket befintliga statistiken från olika länder en översyn för fyllande av luckor, som nu

finnas i byteslitteraturen. Ett utbyggande av de statistiska förbindelserna med avlägsna länder torde även bli nödvändigt under de närmaste åren. Initiativ till inledande eller utvidgande av bytesförbindelserna är nu möjligt, tack vare den förstärkning av arbetskrafterna på biblioteket, som ägt rum under senare år.

Bland önskemål kan även framhållas ökat anslag till bokinköp och bokbindning. Vidare har det ofta framhållits, att biblioteket borde hållas öppet en eller annan timme på kvällen åtminstone ett par dagar i veckan. Detta är dock helt beroende på om tillräcklig personal finnes. En för såväl bibliotek som arkiv viktig fråga är den som rör lokalerna. Dels skulle utrymmet behöva ökas för boksamlingar och arkivalier, dels fordras särskilda lokaler för personalens arbete, kapprum, större referensrum och tidskriftsrum m.m. samt vidare ökat utrymme i bokmagasinen för biblioteksbord o. dyl. En tryckt katalog över hela bokförrådet borde även utgivras, därest ett engångsanslag kunde erhållas för ändamålet. Vad särskilt arkivet beträffar bör bibliotekarien tillfrågas vid fastställande av nya blanketter, så att format och kvalitet bli de för arkivering lämpligaste.

Som tidigare nämnts förekommer vid detta bibliotek en omfattande upplysningsverksamhet, vilken ej torde äga någon motsvarighet vid annat bibliotek, varför fordran uppställts på förste aktuariekompetens för bibliotekarien. Först och främst bör han dock vara en allround statistiker, då han även bör känna väl till sådan statistik som ej utgives av St. Cbn. Av stor betydelse är givetvis också om han även före utnämningen har förfarenhet beträffande biblioteksgöromål. Därom är dock intet stipulerat i Cbn:s instruktion. I stället har han, som sagt, till sin hjälp fått en bibliotekstekniskt utbildad assistent (därtill numera en amanuens) samt sedan 1945 även en arkivamanuens, vilken i regel bör vara arkivutbildad. För den bibliotekstekniska och den arkivtekniska utbildningen är sålunda numera väl sörjt. En heltidstjänst å arkivet torde dock få betraktas som nödvändig. Tyvärr ha ombytena på chefsplatsen varit alltför talrika, beroende på att densamma är placerad i alltför låg grad (Ca 27) jämfört med ord. förste aktuarier (Ca 29) och byråchefer (Ca 33), vilket givetvis ej kunnat vara till fördel för biblioteksarbetet. För rekrytering av bibliotekariebefattningen, men även med hänsyn till tjänstemännens allmänna utbildning, vore utan tvivel lämpligt, om nyintagna statistikamanuenser obligatoriskt ålades viss tjänstgöring på biblioteket.

Slutligen måste väl förr eller senare redigeringen av Statistisk årsbok lämnas av vederbörande överdirektör till annan tjänsteman. Ett överflyttande av ansvaret för årsbokens redigering på bibliotekarien, som ju har hand om annan upplysningsverksamhet, vore i så fall naturligt.

Paul Dahn.

Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg. Styrelsen har under år 1948 haft följande sammansättning: ordf. professor Georg Andrén, v. ordf. docent Nils Andrén, sekr. och skattmästare med. och fil. lic. Maja Kjellin. Övriga ledamöter: docent Arne Wählstrand och fil. kand. Lennart Hansson. Medlemsantalet har under året varit 72.

Under årets sammanträden ha följande föredrag hållits:

Den 31 mars av docent Nils Andrén om »Riksdagen och utrikespolitiken».

Den 26 april av professor Sven Lindman om »Riktlinjer i finsk utrikespolitik».

Den 15 november av professor Georg Andrén om »Några betraktelser över 1948 års andrakammarval».

Sammanträdena ha i medeltal besökts av 30 personer.

Till innehavare av årets licentiestipendier ha utsetts fil. kand. Sven-Olof Håkansson och Bengt Wallerius.

Maja Kjellin.

Statsvetenskapliga föreningen i Lund. Styrelsen har under år 1948 haft följande sammansättning: ordf. professor Fredrik Lagerroth, v. ordf. fil. kand. Pär Erik Back, sekr. fil. mag. Gustaf Vidhög, skattm. pol. mag. Hans Meijer, klubbm. under vårterminen pol. mag. Inga-Cecilia Bruun, under höstterminen fil. stud. Gunnel Martner, styrelseledamot utan särskild funktion fil. stud. Lars Friman.

Föreningen har haft tre sammanträden under året, varvid följande föredrag hållits:

Den 14 april av docent Nils Nilsson-Stjernquist över ämnet »Den kommunala kompetensen».

Den 14 oktober av fil. dr. Sture Waller över ämnet »Rutger Maclean och 1809 års regeringsform».

Den 8 november av professor Gunnar Heckscher över ämnet »Sociologiska vetenskaperna vid amerikanska universitet».

Sammanträdena, som hållits på Akademiska Föreningen, ha avslutats med samkväm.

Ingen avhandling i statskunskap har under år 1948 ventilerats vid Lunds universitet.

Fyra licentiander ha under året innehaft stipendier för licentiatstudier i statskunskap, nämligen fil. mag. Ingvar Andersson, fil. kand. Pär Erik Back, pol. mag. Malte Becker och pol. mag. Bengt Grimlund.

Genom särskilt anslag sattes statsvetenskapliga seminariet i Lund i tillfälle att under professor Lagerroths ledning företas en exkursion till Stockholm den 1/6—3/6 för att på ort och ställe skaffa sig en inblick i statsdepartementens, de centrala verkens, Stockholms kommunalförvaltnings och riksdagens organisation och arbetssätt. Därvid besöktes bl. a. finansdepartementet, statskontoret, stadshuset och riksdagen. Mottagandet var överallt det allra bästa, och deltagarna i exkursionen voro synnerligen tillfredsställda med vad de fingo höra och se. Under besöket i Stockholm anordnades dessutom under dåvarande docenten Elis Håstads ordförandeskap ett

gemensamt sammanträde för lic. seminarierna vid Stockholms högskola och Lunds universitet, vilket avslutades med ett angenämt samkväm på Nacka värdshus.

Den 17 november gjorde seminariet, likaledes under professor Lagerroths ledning, ett studiebesök i den danska riksdagen, vilket också var mycket lärorikt och blev livligt uppskattat.

Gustaf Vidhög.

Stockholms högskolas Styrelsen har under 1948 haft följande samstatsvetenskapliga förening. mansättning: ordförande professor Nils Herlitz, vice ordförande docent Jörgen Westerståhl, sekreterare fil. kand. Arne Lundmark, skattmästare fil. mag. Birgitta Ekström, övriga styrelseledamöter docent Ole Westerberg och fil. lic., jur. kand. Fritz Kaijser.

Föreningen, som under 1948 passerat tjuogoårsdagen av sin tillblivelse, räknar ett femtiotal medlemmar.

Under året ha följande sammanträden hållits:

Vid årsmötet den 27 februari talade justitierådet Natanael Gärde om »Förslaget till ny tryckfrihetsförordning».

Den 18 mars talade professor Walter Jellinek, Heidelberg, över ämnet »Neue Deutsche Verfassungsprobleme».

Den 28 april höll dåv. docent Gunnar Heckscher föredrag om »Den kommunala självstyrelsens kris».

Den 17 november talade byråchefen Gustav Lindencrona om »Decentralisering inom statsförvaltningen».

I Stockholm har under 1948 utnämnts två nya professorer i statskunskap. Till professor Herbert Tingstens efterträdare som innehavare av Lars Hiertas professur i statskunskap har utnämnts docent Elis Håstad. Till innehavare av en personlig professur i statskunskap vid Socialinstitutet i Stockholm med undervisnings- och examinationsskyldighet vid Stockholms högskola har utnämnts docent Gunnar Heckscher.

Vid Stockholms högskola har under året icke ventilerats någon avhandling i statskunskap.

Under 1948 ha följande innehaft licentiatstipendier i statskunskap: fil. kand. Eva Bohm, pol. mag., jur. kand. Karl-Ingmar Edstrand, fil. mag. Birgitta Ekström, fil. kand. Staffan Hedblom, pol. mag. Gunnar Hellström, fil. kand. Tom Selander, fil. kand. Hemming Sten och fil. kand. Eric G. Öhlin.

Arne Lundmark.

Statsvetenskapliga Styrelsen har under 1948 haft följande sammanföreningen i Uppsala. sättning: ordförande professor Carl Arvid Hessler, vice ordf. docent Ragnar Simonsson, sekreterare docent Gunnar Gerdner, skattmästare fil. lic. Gert Hornwall, ställf. sekr. och skattmästare amanuensen fil. kand. Håkan Berg, sjätte ledamot fil. kand. Elias Berg, sjunde ledamot och redaktör för föreningens skriftserie professor Axel Brusewitz.

Föreningen räknar f. n. omkring 100 medlemmar.

Fyra sammanträden ha förekommit, varvid följande föredrag hållits:

Den 13 februari av landshövding Thorwald Bergquist över ämnet »Den svenska riksdagens arbetsformer».

Den 22 april av professor Sven Lindman, Åbo, över ämnet »Diskussionen om Finlands utrikespolitik efter det andra världskriget».

Den 22 oktober av fil. doktor Ragnar Edenman över ämnet »1948 års andrakammarval».

Den 6 december av byråchefen i utrikesdepartementet Eyvind Bratt över ämnet »Några synpunkter på Palestinafrågan».

Sammanträdena ha besökts av i medeltal 36 medlemmar.

Doktorandstipendium har innehafts av fil. licentierna Ragnar Andersson, Gert Hornwall och Hjalmar Sellberg och licentiandstipendium av fil. mag. Åke Gafvelin, fil. kand. Rikard Hammarström och fil. kand. fru Annika Paulsson.

Gunnar Gerdner.

LIT T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

NILS NILSSON-STJERNQUIST: Ständerna, statsregleringen och förvaltningen. Striden om makten över utgifterna 1809—1844. Ak. avh. Lund 1946. Samhällsvetenskapliga studier II. XXVI + 428 sid. Pris kr. 15:—.

För förståelsen av den utveckling, som fört den andra statsmakten till den dominerande platsen i svenskt statsliv, är kännedom om finansmakten och de normer, som reglera densamma, en nödvändig förutsättning. Den, som bestämmer över statens pengar, kommer nämligen förr eller senare att ta makten i staten. Kännedomen om finansmakten är så mycket viktigare, som det är just på detta maktområde, som gränsen mellan regeringsmakt och riksdagsmakt i en konstitutionell stat går fram. Hur gränsen kommer att gå, beror ofta mindre på de författningsbestämmelser, som till äventyrs finnas, än på politiska faktorer.

Viktiga bidrag till kännedomen om detta »centrala» gränsområde har författaren till »Ständerna, statsregleringen och förvaltningen» givit, vilket arbete här skall bli föremål för några kommentarer.

Förf:s syfte är att skildra striden mellan konung och ständer om makten över statsutgifterna från R.F:s antagande till Karl XIV Johans död. Denna strid gällde huvudsakligen om ständerna via statsregleringen skulle kunna bestämma över förvaltningen och var så till vida av konstitutionell karaktär, som både konung och ständer sökte finna stöd i R.F. för sina motsatta uppfattningar. Konungen gjorde gällande, att R.F. utan minsta tvekan tillerkände honom makten över förvaltningen, och ständerna hävdade, att grundlagen lika tveklöst lade rätten att reglera staten i deras händer. Förf. vill i första hand utreda det faktiska händelseförloppet, och mot bakgrunden därav diskuterar han sedan de statsrättsliga uppfattningar, som vid skilda tidpunkter framförts om statsmakternas inbördes ställning på utgiftsregleringens område. R.F:s statsregleringsparagrafer utgöra självfallet undersökningens utgångspunkt. För att förstå och klargöra deras innebörd ger emellertid förf. först en inledande framställning av utvecklingen på statsregleringens område före 1809. Denna framställning är välgjord, klargörande och intressant, och rec. har ingenting av betydelse att anmärka mot detta avsnitt. När förf. emellertid vid behandlingen av frihetstiden (s. 7) påstår, att den rättsliga grundvalen för ständernas statsregleringsrätt var given i Kon.-förs. 1719 § 5, därför att Ulrika Eleonora där »lovat», att alltid instämma med ständerna såsom makt ägande att göra sådana beslut, stadgar och förordningar om sig och riket, som de kunna pröva tjänliga till det allmänna bästa o. s. v., måste det påpekas, att något dylikt löfte icke står att utläsa ur paragrafen i fråga. Drottningen säger sig

endast vara benägen (d. v. s. böjd för) att instämma med ständerna, och denna höjelse anges utgöra motivet för den försäkran i tre punkter, som hon längre fram i paragrafen avger. En rättsgrund, som vilar på regentens höjelse, kan rec. för sin del inte anse tillfredsställande.

Efter att skildringen av den budgettekniska och statsfinansiella utvecklingen förts fram till våren 1809, ger sig förf. i kast med tolkningen av R.F:s statsregleringsparagrafer, som han avtryckt vid sidan av Håkanssonska förslagets motsvarande bestämmelser. Det är mot detta avsnitt, i avhandlingen försedd med rubriken »Regeringsformen», som rec. vill rikta sina flesta invändningar.

Innan förf. börjar sin analys av ifrågavarande grundlagsbestämmelser, tar han (s. 44 ff.) ställning till frågan om grundlagarnas »tolkning». Efter åtskilligt resonemang kommer han fram till det resultatet, att den ursprungliga slutmeningen i R.F. § 83 »Efter deras ordalydelse skola de i varje särskilt fall tillämpas» är den »tolkningsföreskrift» man har att hålla sig till. Rec. måste omedelbart häremot invända, att R.F. ingenstädes, och således inte heller i den ursprungliga § 83, innehåller någon som helst uppgift om hur grundlagarna skola tolkas. Det anförda stadgandet är en tillämpningsföreskrift och riktar sig till de handlande politikerna. Det utgör för statsvetenskapsmannen ingenting annat än en uppmaning till försiktighet. För honom gäller det att »förstå» inte bara de särskilda paragraferna utan grundlagen som en helhet, och till den ändan får han icke lämna något medel obegagnat. Endast så mycket kan han utläsa ur den ursprungliga § 83, som att hans tolkningar inte få gå emot ordalydelsen. För tolkaren räcker det emellertid inte, att han känner sitt eget språk; han måste också känna grundlagens. Av det nu sagda är klart, att rec. måste reagera, när förf. (s. 46) påstår, att konsekvensen av § 83 R.F. blir, att innebörden av »ett grundlagsstadgande» från rättslig synpunkt bör »förstås endast med hjälp av ordalydelsen». Eftersom orden mestadels äro mångtydiga, inte bara tagna vart och ett för sig utan även i en grundlagsföreskrifts trånga sammanhang, skulle förf:s åsikt kunna leda till att deras innebörd blev en maktfråga. De olika grundlagsparagraferna få dock inte läsas lösryckta från varandra. Endast i det större sammanhang, som grundlagen som helhet utgör, få orden sin rätta innebörd. För att komma åt denna rätta innebörd är det bl. a. av betydelse att känna till grundlagsstiftarnas avsikter, utgångspunkter och förutsättningar. Av samma mening är förf., men han tillägger: »Vi måste emellertid fasthålla vid, att denna deras mening icke kan åberopas som argument emot ordalydelsen.» Vad här framhålls är så självklart, att det inte behöver utsägas. Rec. lockas på grund därav att antaga, att förf. velat säga något annat och något mera. Anser manne förf., att grundlagsstiftarnas mening inte heller får användas som vägledning, där innebörden är dunkel eller flertydig? Denna fråga är motiverad med hänsyn till ett förf:s uttalande något högre upp på samma sida: »Där [ordalydelsen] icke lämnar något svar, där saknas uppenbarligen också någon rättslig föreskrift.» Att ordalydelsen icke skulle lämna något som helst svar anser rec. uteslutet, att förf. kan mena. Han måste ha menat: Där ordalydelsen icke ger något entydigt svar, där saknas också någon rättslig föreskrift.

Med grundlagsstiftarnas förutsättningar och avsikter som utgångspunkt

ger förf. på detta stadium (s. 46 f.) i framställningen en utredning av innebörden i begreppen »stat» och »statsreglering», som rec. finner i flera avseenden utmärkt. Han framhåller där, att normalstatsideologien levde kvar med oförminskad styrka även efter R.F:s antagande. Den har också satt sina spår i R.F. Överallt talas nämligen om »staten» som något alltid existerande. Det var i princip den gamla staten, som återkom år efter år. Med ett sådant system utgjorde statsregleringen i huvudsak endast en procedur, genom vilken det statiska samhället sökte få inkomsterna att täcka de i princip oföränderligt återkommande utgifterna. Tonvikten låg på inkomstanskaffningen, och det var, framhåller förf., tydligen denna funktion, som ständerna skulle få övertaga. Reformen tedde sig därför föga revolutionerande. De lärdomar förf. dragit av grundlagsstiftarnas mening lämnar han emellertid i stor utsträckning därhän, när han går att tolka grundlagen. Han framhåller (s. 48), att själva lagtexten endast innehåller ett relevant ställe beträffande riksstaten och dess uppställning, nämligen R.F. § 62, där det enligt förf. stadgas, att ständerna, sedan de prövat behoven, skola fastställa, huru särskilda summor av bevilningsmedlen skola till särskilda ändamål användas, samt anslå dessa summor under bestämda huvudtitlar i riksstaten. Till tolkningen av denna paragraf återkommer rec. senare. I detta sammanhang skall endast framhållas den egendomliga slutsats förf. drar av densamma beträffande riksstaten. »Varje aktstycke, som fyller detta krav, kan uppenbarligen ur rättslig synpunkt anses utgöra en riksstat.» Varje aktstycke, i vilket särskilda summor av bevilningsmedlen äro anslagna under bestämda huvudtitlar i *riksstaten*, är alltså enligt förf:s mening självt en riksstat. Meningen med detta cirkelresonemang har rec. icke lyckats förstå. Omedelbart härefter framhåller förf.: »Då grundlagen icke på något sätt anbefaller, att en normalstat skall finnas, är man icke berättigad att såvitt diskussionen är av statsrättslig art hävda att en sådan *föreskrives*.» Att en normalstat *föreskrives* i R.F., är det väl ingen, som skulle falla på idén att hävda. Att en sådan förutsattes, torde man emellertid, även om diskussionen är av statsrättslig art, vara berättigad att påstå.

På tal om riksstatens innebörd säger förf., att det före 1809 i princip alltid erkänts, att staten borde fungera som rättesnöre för utanordningarna, men att principens fullföljande blivit beroende av omständigheterna. I tider av oro och påfrestningar hade den inte fått utgöra något hinder för det nödvändiga handlandet. Men sedan krigen avslutats och lugnare förhållanden inträtt, under besinningsens och omprövningens tid, kunde principen bättre göra sig gällande och framfördes då i form av krav på att staten skulle följas. Som exempel på dylika tillfällen av *fred, lugn* och *besinning* nämner förf. (s. 49) årtalen 1660, 1680, 1719, 1792 och 1809. Kommentarer äro enl. rec:s mening på denna punkt onödiga. Endast den invändningen skall här göras, att den nämnda åsikten om staten som ett rättesnöre och en grund icke innebär, att den till punkt och pricka måste följas. Den skulle vara en ledstjärna, vilket förf. också medgivit genom att använda ordet princip.

Efter att i all hast ha hänvisat till §§ 64 och 65 R.F. förklarar förf.: »Staten skulle således följas» och fortsätter: »Avsikten var uppenbarligen också, att konungen icke skulle kunna göra några ändringar i ständernas statsregleringsbeslut utan egentligen endast expediera dem.» Som belägg för detta

påstående anföres (s. 49) ett brevuttalande av von Platen från maj 1809, av vilket emellertid enligt rec:s mening ingen dylik slutsats kan dragas. Även om de av förf. icke citerade delarna av brevet skulle kunna peka i den riktning förf. menar, så äro, som Andgren framhållit, v. Platens åsikter på denna punkt säkerligen icke representativa för K.U:s medlemmar i gemen.¹

Konungens bundenhet av staten, heter det vidare, innefattade »enligt den tidens uppfattning» att anslagen ej finge underskridas. Som bevis för detta påståendes riktighet hänvisas till Lagerroth 1809 års R.F. (s. 136), där emellertid inte ett ord nämnes om »den tidens uppfattning». Det enda belägg, som förf. kan förebbringa, är en P.M. av Rosenblad angående G.R.O. § 30 från början av aug. 1809. Rosenblads P.M. behöver emellertid inte med nödvändighet ha denna innebörd. I varje fall är ordet »verkligen», som förf. använder i detta sammanhang, ägnat att understryka den av förf. framförda tolkningen.

I fortsättningen framhålles, att föreställningen, att anslagen blott äro att betrakta som bemyndiganden eller medgivanden på förhand för konungen, var ökad vid tiden för R.F:s tillkomst. Något uttalande, som bestyrker denna åsikts riktighet, har förf. icke att hänvisa till, naturligtvis av den anledningen, att sådana uttalanden från den tiden saknas. Det var först senare under riksdagen som denna fråga blev aktuell; då framfördes av män, som deltagit i R.F:s utarbetande, en annan uppfattning, än den förf. ansett vara rådande vid författningens tillkomst. Som exempel kan anföras ett yttrande av Mannerheim (s. 109). »Det är ej givet», förklarade denne, »att allt vad [inom en huvudtitel] är uppfört, nödvändigt skall få användas som det blivit föreslaget, utan det betyder allenast att konungen till det uppgivna behovet kan använda den fastställda summan.» Förf. slår emellertid själv ihjäl sin hypotes genom vad han (s. 50) yttrar om att alla möjliga besparingar naturligtvis skulle iakttagas. Han framhåller dessutom på många ställen i avhandlingen, att grundlagsstiftarna ganska allmänt räknade med besparingar. Hur de personer, som avsett, att anslagen skulle utgå till sitt fulla belopp, kunde räkna med besparingar, vägrar rec. att förstå. Det kan dessutom framhållas, att en av ständermaktens förespråkare i borgarståndet i dec. 1809 karakteriserade resultatet av ständernas statsreglerande verksamhet som »ett förslag, vilket endast är ett utkast på presuntiva inkomster och utgifter; inkomsterna till det minsta och utgifterna till det högsta upptagne, att därigenom kunde lätteligen uppkomma 50 % difference ... ett förslags egenskap är att aldrig befara brist».²

Konungens bundenhet av ständernas anslag innebar enligt förf. (s. 50) även, att anslagen ej fingo överskridas. Han anser också, att R.F. sört för att så ej skulle behöva ske genom kreditiven, som utgjorde säkerhetsventilen i R.F:s system. Dessutom förbjöd icke R.F. ständerna att anvisa särskilda anslag eller medel avsedda att möjliggöra ett överskridande av övriga eller särskilt angivna anslag. Detta allt i god överensstämmelse med författarens

¹ Andgren, Konung och ständer, s. 64.

² Borgm. Norström i Bgst. dec. 1809, s. 295 f.

ofta manifesterade åsikt, att vad som icke i R.F. är uttryckligen förbjudet ständerna, det är dem tillåtet.

Förf. kommer härefter in på frågan om alla ständernas anslag äro lika bindande för konungen, eller om, såsom det stundom framhållits, endast huvudtitlarnas slutsummor ha bindande karaktär. Lagerheim hade i sin bilaga till propositionen om statsverkets tillstånd och behov av den 9 juni 1809 yttrat, att det behöfves bevilningar, eftersom »den summa, som blev över, sedan löner och sådana utgifter, som enligt författningarna först bort utgå, avskilts, var otillräcklig». Med utgångspunkt från detta yttrande och från R.F. §§ 58 och 59 skisserar förf. upp den allmänna gång för statsregleringen, som R.F. enligt hans mening utstakar.

»Det åligger först konungen», framhåller han, »att uppvisa statsverkets tillstånd och efter rikets och statsverkets tillstånd och behov angiva, vad staten erfordrar utöver de ordinarie inkomsterna samt giva förslag på vilka behov, som böra fyllas genom bevilningar ... Denna konungens anslagsfördelning måste självfallet följa de vanliga principerna och tillgodose behoven allt efter nödvändighetsgrad. ... Då emellertid statsverkets egna inkomster ej voro tillräckliga och fördelningen av dessa ... ej rättade sig efter den ordning, i vilken de olika anslagen voro upptagna å riksstaten, uppstod det hål eller luckor på olika håll och i olika specialstater ... Dessa luckor utgjorde statens behov, och det var dessa luckor eller behov, som ständerna skulle fylla.»

Med denna tolkning av de nämnda paragraferna erbjuder § 62 ingen svårighet att tolka. Enligt densamma skola ständerna, säger förf., fylla statsverkets olika luckor och behov samt uppföra fyllnadssummorna på staten. Däremot ha paragraferna icke till uppgift att säga ifrån, att ständerna skola fastställa huvudtitlarnas slutsummor, ehuru resultatet av deras statsreglerande verksamhet blir att slutsummorna fastställas. Härmed har förf. avvisat teorien om huvudtiteln som gräns för ständernas statsregleringsrätt. Ohållbarheten av denna teori understryker han emellertid ytterligare genom en redogörelse (s. 53) för innebörden och omfånget av begreppet huvudtitel. Resultatet av denna intressanta utredning blir, att före 1809 huvudtitel endast betydde huvudrubrik och saknade bestämt omfång. Vid tiden för R.F:s tillkomst tycks det emellertid, säger han, som om termen huvudtitel användes om riksstatens huvudbeståndsdelar, specialstaterna, men då termens omfång icke preciseras i R.F., står det ständerna fritt att fastställa, hur många huvudtitlar de behaga.³ Uppenbart lär emellertid vara, framhåller han, att grundlagsstiftarna utgingo från den uppställning, som fanns i då gällade stat, vilken i princip omfattade samtliga anslagsenheter.

Ehuru rec. villigt erkänner, att förf:s tolkningar äro fyndiga och skickligt gjorda, måste det framhållas, att de icke ge en fullt tillfredsställande förklaring av alla hithörande problem. För det första laborerar förf. med tänkta sifferuppdelningar (s. 51). För det andra vill han vid tolkningen av

³ Att H.F. II:12 med huvudtitel avsåg specialstat är väl dock icke säkert. Uppräkningen där kan ju utgöra ex. på en enda huvudtitel, och således motsvara första rubriken i den riksstat, som utarbetades samtidigt med H.F. (s. 5 o. 54). Däremot tycks Rosenblad i sin P.M., s. 85, ha avsett specialstat. Men det är ju bara ett ex. han ger. Likaså tycks S.U. i sitt utlåtande från november 1809 anse specialstaterna identiska med R.F:s huvudtitlar.

§ 59 göra gällande, att statsverkets behov *utöver* de ordinarie inkomsterna är statsverkets hela behov. För det tredje kommer ständernas prövning enligt § 62 att inskränka sig till de behov, som skola fyllas genom bevillningar. Hans förklaring (not 60, s. 52), att detta icke utgjorde någon inskränkning i ständernas statsregleringsmakt, har nämligen rec. icke lyckats förstå. För det fjärde tycks det aldrig ha varit meningen vid grundlagsriksdagen, att bevillningsmedlen skulle särhållas från de ordinarie inkomsterna. De skulle, tycks det, tillsammans med dessa rätt och slätt utgöra statsmedel, som ständerna skulle fördela på de olika statsutgifterna.

Förf:s tolkning av § 59 är oantastlig enligt modernt språkbruk och får rent språkligt sett ett stöd av Silverstolpes franska översättning. Den passar dessutom väl ihop med Lagerheims budgetära uppfattning.

Det finns emellertid en annan möjlighet att tolka paragrafen. Det »och», som står mellan de båda sista satserna i densamma, kan nämligen vara pleonastiskt. Konstruktioner med pleonastiskt »och» voro i 1800-talets svenska mycket vanliga vid relativ anknytning. I så fall skulle § 59 endast ålägga konungen att för statsutskottet uppgiva statsverkets behov av inkomster utöver de ordinarie, vilka behov genom bevillningar böra fyllas. Han skulle alltså inte utpeka de särskilda statsutgifter, som skulle täckas genom bevillningar. Statsverkets behov bleve i så fall inte heller identiska med de behov, som skulle fyllas med bevillningsmedel. En dylik tolkning av § 59 skulle medge ständerna rättighet att enligt § 62 pröva samtliga statsverkets behov och sedan åtaga sig en däremot svarande bevillning, d. v. s. medgiva att erforderliga medel få användas till bestridande av de utgifter, som befunnits nödvändiga. Det skulle med andra ord vara fråga om en utgiftsbevillning i § 62. Ordet bevillning där skulle således inte vara identiskt med de i §§ 59, 60, 61 och 64 avsedda bevillningsslagen eller med den i § 70 nämnda »summan, som genom bevillning utgöras bör». De ordinarie inkomsterna ändra naturligtvis inte med en dylik tolkning karaktär. De komma blott att tillsammans med bevillningsmedlen utgöra rätt och slätt statsmedel, som av ständerna för den femåriga budgetperioden anslås och fördelas på bestämda huvudtitlar av statsutgifterna.

Med denna tolkning av § 62 skulle man inte bara komma ifrån de förut nämnda svårigheterna. Även fortsättningen skulle bli lätt att förstå. Att statsmedlen, som det stadgas i § 64, skola dela samma öde, blev helt naturligt. De skola vara under konungens disposition, att till de ändamål, som ständerna prövat, och efter den upprättade staten anordnas.

Särskilda summor av statsmedlen skulle alltså enligt rec:s förslag till tolkning anslås under bestämda huvudtitlar i riksstaten. Det framgår emellertid inte av ordalydelsen i § 62, om en eller flera summor skulle anslås under varje huvudtitel, men om stadgandet avsåg något annat än blott och bart ett tekniskt arrangemang, måste det innebära, att blott *en* summa anslås under varje huvudtitel. Om detta är riktigt, så bliva huvudtitlarnas slutsummor just de anslag, ständerna äga fastställa. Att män, som på ett mera intimt sätt deltagit i R.F:s utarbetande, haft denna uppfattning av stadgandet, behöver knappast framhållas. Beläggen härför äro talrika i förf:s framställning. Även S.U. har i sitt novemberutlåtande (s. 96) givit uttryck häråt, då det talar om »vad R.F. stadgar om varje summas oför-

ryckta bibehållande under den för var och en bestämda huvudtitel». Mot vad förf. (s. 54) framhåller att ständerna genom att fastställa ett otal huvudtitlar skulle kunna införa den anslagsspecialisering, som man sökt undvika genom tesen om huvudtiteln som gräns för ständernas specialiseringsrätt, kan gennämlas, att fastställandet av huvudtitlar hade sina gränser. Det skulle nämligen trots allt vara fråga om *huvudtitlar*. Ständerna måste därför så småningom komma till den minsta enhet, nedom vilken de icke kunde gå, om den skulle göra skäl för namnet huvudtitel. Med denna tolkning av huvudtitelsbegreppet blir G.R.O. § 30 begriplig. S.U. skall då först efterse att huvudtitlarnas sammantagna belopp icke överskridits, och om det vid sin fortsatta granskning finner, antingen att de till varje huvudtitel anslagna medel är använda till ändamål utom huvudtiteln eller att något av ständerna fastställt anslag, d. v. s. om någon huvudtitels totalbelopp är överskridet, skall utskottet anmärka härpå och anmäla förhållandet för ständerna. Förf. är på grund av sin ganska starkt underbyggda tolkning av R.F:s statsregleringsparagrafer naturligtvis av annan mening. Han uttalar (s. 90 f.) den åsikten, att det ifrågavarande stycket i G.R.O. § 30 är dunkelt och ger stöd för motsatta meningar. Men han framhåller, att ständerna fortfarande ansågo sig äga rätt att fastställa anslagen i detalj. Då R.F., säger han (s. 55), inte har något att förtälja om graden av anslagsspecialisering, så kan rättsligt sett den som äger reglera staten bestämma, i vilken utsträckning anslagen skola specialiseras.

Efter att ha framhållit det historiska sambandet mellan specialanslagens karaktär och besparingarna (s. 55) påpekar förf. (s. 56) som argument emot uppfattningen, att konungen äger disponera besparingarna inom huvudtitlarna, ifall ständerna endast äga fastställa dessas slutsummor, att det i så fall är oegentligt att kalla medel, som kommit till användning inom vederbörlig huvudtitel för besparingar. Argumentet är inte starkt, eftersom väl ingen förnekat ständerna rätten att av tekniska skäl fördela medlen inom huvudtitlarna. Denna rätt härflyter av deras rätt att pröva och beräkna behoven. Det är just ur ständernas rätt att på förhand pröva behoven och efteråt granska medlens användning, som deras krav på att få fastställa specialanslagen, utvecklat sig. Detta förnekas emellertid av förf., som (s. 87) framhåller, att ständerna rimligtvis icke kunde begära att få granska mer än de fastställt. I en mot Rexius riktad, polemisk not (s. 421) säger han vidare, att det är ur ständernas rätt att bestämma specialanslagen, som deras krav på detaljgranskning vuxit fram. Häremot vill rec. invända att ständernas granskningsrätt liksom deras rätt att pröva behoven är oberoende av graden av anslagsspecialisering. Dessa rättigheter äro ytterst ett utflöde av ständernas skattebevillningsrätt och ha fått sina särskilda stadganden i R.F. §§ 53, 58 och 62.

Vid behandlingen av makten över besparingarna ansluter sig förf. (s. 56) till Sundbergs åsikt, att riksdagen knappast kan vara förhindrad att besluta, att medel i första hand skola användas för ett ändamål och i andra hand för ett annat. Hur denna åsikt går att förena med den av honom (s. 57 m. fl. st.) hävdade meningen, att ständerna, sedan de funnit behov föreligga, måste ställa medel till förfogande, är svårt att förstå. Beträffande ordet »ankommer» i § 62, som förf. använder som bevis för ständernas anslags-

plikt, kan påpekas, att detta ord i sig själv icke kan användas som stöd för en dylik uppfattning, eftersom dess betydelse är många.

Förf:s uppfattning (s. 58), att ständerna äga rätt att vägra gamla anslag under förutsättning, att de därigenom eventuellt övertaliga tjänstemännen erhålla kompensation, verkar inte övertygande. Förf. tycks bl. a. inte ha beaktat R.F § 36. Att ständerna, som förf. hävdar, skulle kunna betrakta misstroende mot regeringen som giltig anledning till att ej finna behov föreligga, anser rec. vara i dålig överensstämmelse med R.F. och dessutom föga tilltalande.

Sedan förf. tolkat statsregleringsparagraferna och på grund av att förbud saknas tillerkänt ständerna rätten att vägra såväl nya som gamla anslag och använda anslagsvägran som politiskt påtryckningsmedel samt slutligen ställa villkor i vilken utsträckning som helst, blott villkoren äga samband med anslagen, kommer han att tänka på, att det kanske kan finnas andra grundlagsföreskrifter än dessa, som kunna reglera ständernas rörelsefrihet på statsregleringens område. Han nämner (s. 59) §§ 4, 47, 89 och 90, men på fjorton rader har han klarat av dem alla och funnit, att ingen av dem utgör någon inskränkning i ständernas makt att via statsregleringen bestämma över förvaltningen. Rec., som anser, att icke bara de nämnda paragraferna utan också några andra ha åtskilligt att säga i detta sammanhang, äger inte förf:s förmåga av koncentration och skall därför inte här gå in på dem.

Resultatet av förf:s undersökning av R.F. blir att denna icke reglerar förhållandet mellan den styrande och den statsreglerande makten, och detta finner han vara naturligt utifrån de historiska utgångspunkterna. »Före 1809 hade det [nämligen] icke ansetts innebära någon inskränkning i konungens makt, att staten måste följas.» På detta ställe vill rec. erinra om, att staten på den tiden reglerades av konungen och dessutom enligt förf:s egen utsägo endast sällan följts.

Grundlagsstiftarnas mening har emellertid enligt förf. (s. 61) å andra sidan icke varit, att den andra statsmakten tack vare sin makt över statsregleringen skulle dominera över den första. »Häremot talar den av dem livligt omhuldade jämviktstanken, som löper som en röd tråd genom hela författningen.» De ha utgått ifrån att huvuddelen av utgifterna återkommo oförändrade år efter år, varför ständernas väsentliga uppgift var att skaffa erforderlig täckning. Det låg därför på sin tid mycken sanning i yttrandet: »Att bevilja penningar är ett samtycke, icke en maktutövning.» Grundlagsstiftarna ha därför, menar väl förf., inte ansett sig behöva sätta några gränser för ständernas statsregleringsrätt och enligt hans åsikt har man knappast något skäl att betvivla deras vilja att förverkliga sina principer. Mot vad förf. här sagt om grundlagsstiftarnas mening har rec. naturligtvis ingen invändning att göra. När han däremot (s. 63) ifrågasätter, om det under de förhållanden, som rådde 1809, varit möjligt för grundlagsstiftarna att genomföra enhetliga principer eller om de lagt ned någon större möda på teoretiska spekulationer, så undrar man för det första, hur de lyckats förverkliga jämviktprincipen, som han strax förut påstått löpa som en röd tråd genom hela författningen, och för det andra, om motsättningen mellan deras vilja och förmåga var så stor, som han vill göra gällande.

Mot förf:s varning (s. 64) för att dra för »vittgående slutsatser» av K.U:s memorial av den 2 juni 1809 kan ingenting invändas, eftersom man inte bör dra för »vittgående slutsatser» av något aktstycke. Rec. skulle emellertid för sin del även vilja varna för att alltför mycket nonchalera detta memorial. Det är dock försett med samtliga K.U.-medlemmars namnunderskrifter, och ingenting berättigar oss till antagandet, att de satt sina namn under något, som de inte gillat.

Rec. skall nu övergå till en granskning av förf:s tolkning av S.U:s utlåtande av den 16 november 1809. I detta utlåtande framhåller S.U. (s. 95 f.), att dess förslag till riksstat till sina grunder torde böra tjäna till efterrättelse intill nästa riksdag. Det vore emellertid nödvändigt, att staterna i likstämmande därmed årligen upprättades av statskontoret och överlämnades till konungens stadfästelse. Statskontoret borde härvidlag iakttaga alla möjliga besparingar och tillse, att staten kunde föreligga färdig under årets första månader för att utsändas till vederbörlig efterrättelse. »Så långt möta vi», säger förf., »icke något, som talar för att konungen *ej* skulle vara bunden av detaljbesluten. Det verkar överhuvud, som om utskottet stode kvar på regeringsformens ståndpunkt.» Rec. skulle för sin del vilja säga, att vi så långt icke möta något, som talar för *att* konungen skulle vara bunden av detaljbesluten. Däremot är rec. ense med förf. däri, att det verkar, som om statsutskottet stode kvar på R.F:s ståndpunkt, ehuru denna icke bör tolkas fullt på det sätt, som förf. gjort.

I slutet av sitt utlåtande om statsverkets tillstånd och behov kommer statsutskottet in på konungens bundenhet av ständernas anslag, och därmed äro vi framme vid det svårtolkade stycket i utlåtandet.

För förståelsen bör det emellertid förutskickas, att statsutskottet indelat utgiftssidan i tio rubriker och uppgivit den beräknade summan för var och en samt hänvisat till bilagor beträffande de under varje rubrik ingående stater och kårer. De tio rubrikernas summor ha vidare nedsummerats och slutsumman angivits som statsverkets årliga utgifter. Utgiftssidans rubriker voro: 1) Hov- och slottsstaterna, 2) Civila staterna, 3) Militärstaterna till lands, 4) Militärstaterna till sjöss, 5) Kleresie och Scholæ-staterna, 6) Staterna för vitterheten och de fria konsterna, 7) Milda stiftelser, 8) Pensionsstaterna, 9) Allmänna utgiftsstaten och 10) Allmänna indragningsstaten.

Därefter kommer statsutskottets yttrande, som här i sin helhet skall återgivas med de tillskott inom klammer, som rec. anser behövlige för förståelsen:

»Sedan statsutskottet således uppgivit statens förmodade och påräknade utgifter, får utskottet, i anseende till vad R.F. stadgar om varje summas oförryckta bibehållande under den för var och en bestämda huvudtitel för dess del yttra, att som utskottet förmodar, att riksens ständers avsikt ingalunda är eller kan vara att inskränka den styrande maktens dispositions-sätt inom dessa i sådant fall alltför inskränkta gränser, så har utskottet trots sig skyldigt föreslå, att i följe av de nu upprättade stater, de däruti upptagna vissa summor under sina allmänna titlar, såsom Hov-, stall- samt slottsstaterna, Civila avlöningsstaterna, Militärstaterna till lands och sjöss med försvarsverken; Staten för utrikesministrarna och Allmänna utgiftsstaten samt Extra utgiftssumman, måtte var för sig anslås och bliva de enda, vars [sammanlagda] belopp för en var [allmän titel, d. v. s. den nya huvudtitel utskottet föreslagit] regeringen *ej* må överskrida eller till annat

ändamål använda; däremot anser utskottet det böra vara Kungl. Maj:t obehindrat, att vad som vid de under var och en av *dess* huvudtitlar [d. v. s. allmänna titlar] varande stater och kårer kan besparas eller genom en bättre organisation indragas, måtte kunna till statens bästa således förändras och antingen bliva en besparing för statskassan eller genom löneförbättring tjäna till förbättring i ärendenas förvaltning och att således regeringens disposition under var och en av *dess* huvudtitlar [d. v. s. allmänna titlar] må vara fri och oinskränkt, så snart summan, som till var och en är anslagen, ej överskrides.»

Av detta S.U:s yttrande drager förf. den slutsatsen, att utskottet av allt att döma identifierade huvudtitel och specialstat. S.U. ansåg konungens bundenhet för sträng och föreslog därför, att endast specialstaternas — huvudtitlarnas slutsummor skulle äga bindande karaktär. Tekniskt skulle det ordnas så, att *dess* slutsummor anslogos å staten under de allmänna titlarna. Konungen skulle härigenom få använda besparingarna inom huvudtiteln — specialstaten. Förf. konstaterar vidare (s. 97) att S.U:s utlåtande i här berörda avsnitt utgör frukten av en kompromiss. Ständerna ägde rätt att fastställa även specialanslagen men borde av lämplighetsskäl inskränka sig till huvudtitlarnas — specialstaternas slutsummor. Majoritetens föreställde sig således icke, att ständernas specialanslag härmed skulle bliva betydelselösa. »Endast under förutsättning att besparingar till följd av någon opåräknad händelse uppstodo, borde, ansåg man säkerligen ganska allmänt, regeringen kunna få överskrida ett ständernas specialanslag.»

Att förf:s tolkning icke övertygat rec. är så mycket mindre att undra på som den inte ens tycks ha övertygat förf. själv (se s. 97 3:e stycket). Utskottet har tydligen ansett, att de olika staterna eller kårerna voro de huvudtitlar R.F. närmast räknade med. Det ansåg emellertid grundlagens föreskrift, att summan, som var anslagen till var och en, skulle orubbligt bibehållas, vara för sträng. Därför föreslog utskottet större huvudtitlar, som exemplifieras. Summorna för de olika staterna och kårerna skulle fortfarande var för sig anslås inom var och en av de nya huvudtitlarna. Besparingar, som kunde göras under de olika staterna och kårerna, skulle emellertid få användas inom vederbörande huvudtitels ram. Det var emellertid en viss halvhet över utskottets förslag. S.U. har inte helt velat släppa det inskränkta huvudtitelsbegrepp, som det ansåg vara R.F:s, och därför mötte förslaget motstånd i plena.

Vid sin redogörelse för diskussionen i stånden (s. 97 ff.) har förf. inte gått särskilt systematiskt till väga. Man får därför ej något intryck av det samordnade angrepp på S.U:s förslag, som det egentligen är fråga om. Falkmans yttrande (s. 99) är dessutom oklart återgivet.

S.U. fick sitt utlåtande tillbaka och inkom den 11 febr. 1810 med ett nytt. Utskottet har i februariutlåtandet helt accepterat det utvidgade huvudtitelsbegreppet. När S.U. i detta utlåtande påstår, att yrkandena i plena beträffande huvudtitlarnas indelning föga avveko från dess ursprungliga förslag, så är detta i huvudsak riktigt. Det krävde emellertid inte längre, att specialstaternas summor skulle var för sig anslås. Förf. tvingas emellertid på grund av sin tolkning av novemberutlåtandet att (s. 103 not 72) förklara, att utskottet uppenbarligen blandat bort korten.

Mycket kunde vara att tillägga men rec. skall härefter inskränka sig till att ge en sammanfattning av förf:s fortsatta framställning.

Efter att på ett synnerligen klargörande sätt ha redogjort för den tekniska utvecklingen från 1809—1844 övergår förf. till att skildra striden om makten över utgifterna. Därvid söker han följa de olika linjer efter vilka striden förts och beaktar särskilt de faktorer i förhållandet mellan statsmakterna, som stått i centrum för forskningens intresse. I en första huvudavdelning skildrar han konungens ställning och ställningstagande till ständernas anslag för att därefter i en andra behandla ständernas ställning och ställningstagande till konungens anslagsäskanden. Till slut ges mot bakgrunden av den allmänna politiska utvecklingen en sammanfattning av striden om makten över utgifterna i två avdelningar, av vilka den första behandlar de personliga insatserna och den andra den rättsliga diskussionen och statsrättens utveckling.

I likhet med Andgren framhåller författaren att riksdagen 1809—10 var en demokratisk riksdag med starka frihetstida drag. Ständerna togo redan från början ledningen, men det dröjde inte så länge efter R.F:s antagande, innan regeringen började visa stegrad aktivitet. Så småningom kunde den också inhösta vissa vinster, t. ex. ifråga om utformningen av R.O. § 30 och 1810 års berömda statsregleringsskrivelse, vari konungen berättigades att disponera besparingarna inom huvudtitlarna. Statsregleringsskrivelsen var emellertid blott enligt förf:s mening en fullmakt. Ständerna medgävo, att det var lämpligt och ändamålsenligt, att konungen disponerade över besparingarna, men de fränkande sig aldrig *rätten* att bestämma anslagen i detalj. Regeringen och dess anhängare, som redan tidigt hävdad, att konungen ägde grundlagsenlig rätt till besparingarna inom huvudtitlarna, vidhöll i princip denna uppfattning efter riksdagens slut, men då några väsentliga besparingar först så småningom kunde göras, var regeringen till en början ganska bunden av ständernas anslag. Det krafttillskott regeringen fick i den nye kronprinsen Karl Johan, medförde emellertid ändrade förhållanden, och fr. o. m. 1812 års riksdag tog regeringen obestridd ledningen, och bestämde ganska självständigt över utgifterna. Besparingarna blevo rikliga, och med hjälp av dem inrättade regeringen utan ständernas hörande flera nya tjänster.

Efter det att regeringen på egen hand gjort åtskilliga stående anvisningar på disponibla medel och 1820 inrättad en ny hovrätt, mötte den vid 1823 års riksdag en ganska häftig opposition, vilken vid den följande riksdagen 1828 var av ännu allvarligare karaktär. Det ifrågasattes då, att den 1810 konungen medgivna rätten till besparingarna inom huvudtitlarna skulle inskränkas. Ständermajoriteten ansåg det emellertid lämpligt, att konungen fortfarande finge disponera dessa medel enligt 1810 års statsregleringsskrivelse. Därmed hade emellertid inte erkänts att konungen hade någon laglig rätt till besparingarna. Hans rätt grundade sig på en fullmakt från ständerna, vilken kunde återtagas, när de funno för gott.

Långt ifrån att låta avskräcka sig av oppositionen fortsatte regeringen efter 1828 års riksdag att göra stående anvisningar på disponibla medel, varhelst den fann erforderligt. Den anvisade t. o. m. medel till sådana ändamål, vartill ständerna vägrat anslag. Vid 1834 års riksdag hade opposi-

tionen vuxit sig så stark, att den i stor utsträckning kunde diktera ständernas beslut, vilket emellertid även berodde på att regeringen försvagats. Ständerna vägrade i stor utsträckning nya anslag och ifrågasatte dessutom vägran av gamla. Ständerna voro inte ens främmande för tanken att använda anslagsvägran som medel i den politiska striden. Konungens rätt att fritt disponera besparingarna inom huvudtitlarna inskränktes också av ständerna, men konungen ställde sig icke deras beslut härom till efterrättelse utan fortsatte som förut att disponera över dessa medel och använde även nu besparingsmedel till att kompensera en ständernas anslagsvägran. Samtidigt med att regeringen alltmer försvagades tilltog oppositionen i styrka, och vid 1840 års riksdag fattade ständerna på nytt beslut om inskränkning av konungens frihet inom huvudtitlarna. Anslagsvillkor fastställdes i stor utsträckning, både nya och gamla anslag vägrades, och dessutom kom anslagsvägran till användning för att tvinga regeringen att avgå.

Slutet på striden om makten över utgifterna betecknas av riksrättsåtalet 1840. De anklagade regeringsmedlemmarna hävdade därvid, att konungen hade grundlagsenlig rätt att disponera besparingarna inom huvudtitlarna, ehuru enligt förf:s mening flera av dem hyste tvivel om åsikternas rättsliga bärkraft. Deras uppfattning vann emellertid riksrättens gillande och blev därefter länge förhärskande inom såväl politik som vetenskap.

1840 års riksdag betecknar emellertid, framhåller förf., i så måtto en seger för ständerna, som de då åtminstone i huvudsak slutgiltigt lyckades vinna respekt för sina anslagsbeslut.

Den kritik, som här riktats mot »Ständerna, statsregleringen och förvaltningen» kunde kanske tolkas, som om rec. vore kritiskt inställd mot avhandlingen i dess helhet. Då så ingalunda är fallet, är det rec:s plikt att till slut framhålla, att den icke blott har förtjänster utan stora sådana. Särskilt de budgettekniska utredningarna finner rec. utmärkta, men även det stora enhetliga problem, som utgör avhandlingens huvuddel, nämligen striden om makten över utgifterna, har oändligt mycket att bjuda den vetgirige. Sin i huvudsak positiva inställning till den del av avhandlingen, som har rubriken »Striden om anslagen», har rec. redan vid ventilationen fått tillfälle framhålla.

Hade förf. fullt ut hållit sitt löfte i förordet att söka »förstå icke bedöma», hade säkerligen inte mycket varit att anmärka. Avhandlingen hade då blivit en skildring av hur den andra statsmakten blev den dominerande i svenskt statsliv, inte så mycket på grund av stadgandena i R.F. som trots dessa.

Gustaf Vidhög.

BERIT BORELL: *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet.* Akad. avh. Upps. & Sthlm 1948. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB (i distribution). 317 s. Pris kr. 8:50.

Med sin vid Stockholms högskola våren 1948 ventilerade gradualavhandling har Berit Borell givit en fyllig och väldokumenterad framställning av representationsfrågans historia under dess intensivaste skede före genombrottet på 1860-talet.

Parallellt med den egentliga representationsfrågan löpte under ständsriksdagens sista årtionden ständigt frågan om det bestående riksdagsskicket förbättring och ombildning. På 1820-talet tog sig denna strävan uttryck i genomförandet av en rad partiella reformer, främst prästeståndets öppnande för universiteten och borgarståndets förbruksägarna. Med de liberala idéernas starka tillväxt under 1830-talet inleddes ett nytt skede, och från och med riksdagen 1840—41 kom den inrikespolitiska diskussionen under ett årtionde framåt att domineras av representationsfrågan i hela dess vidd. De partiella reformsträvandena skötes undan, och det ena förslaget framlades efter det andra, syftande till en genomgripande omdaning av hela representationskicket. Riksdagarna ägnades åt intensivt arbete med representationsfrågan, reformsällskap och kommittéer verkade samtidigt med och mellan riksdagarna, men meningsmotsättningarna voro för starka för att man skulle kunna enas om någon av de många kompromisslösningarna. Den stora reformvägen ebbade ut, och med 1850-talet inträdde åter en epok av partiell förbättring av den gamla ständsriksdagen. Representationsfrågan i stort förlorade för några år sin aktualitet, järnvägsbyggandet och de ekonomiska problemen trädde i förgrunden.

En undersökning av representationsfrågan har att taga hänsyn till i huvudsak tre olika problemkomplex. Det parlamentariska problemet omfattar maktfördelningsfrågorna mellan regering och representation. Till det organisatoriska problemet höra frågor om representationens yttre karaktär, kammersystem, utskottsväsendet m. m.¹ Det sociala eller demokratiska problemet slutligen berör representationens förankring i folket, valrätts- och valbarhetsfrågor, frågor om ständsval, klassval eller samfälliga val m. m. Det är denna sistnämnda sida, som i alldeles övervägande grad intresserat Berit Borell. Parlamentariska och organisatoriska frågor beröras i hennes avhandling blott på få ställen och mera sekundärt. Hon har i stället satt sig uppgiften före att historiskt skildra representationsfrågans behandling under 1840-talet i dess sammanhang med de sociala och ekonomiska förhållandena och därvid beträtt ett i stort sett obearbetat fält, då Gunnar Rexius' stora undersökning »Det svenska tvåkammersystemets tillkomst och karaktär» i huvudsak begränsar sig till de konstitutionella problemen. Resultatet har blivit en väldokumenterad och synnerligen givande framställning, även om avhandlingen nog skulle ha vunnit åtskilligt på att de parlamentariska och organisatoriska frågorna ej så starkt hållits i bakgrunden. Doktor Borells skildring är tydligt färgad av uppfattningen om de sociala faktorernas och de ekonomiska intressenas dominans, och tvivelsutan utgöra de den mäktiga underström, som bär upp och driver fram hela representationsdebatten under ständsriksdagens sista skede. Men man kan ifrågasätta, huruvida ej något större uppmärksamhet bort ägnas de konstitutionella frågorna än som skett i författarinnans framställning. Representationsproblemet ompände dock hela riksdagsskicket, och för många ledande liberaler var den konstitutionella maktfaktorn av vital betydelse. Författarinnan har själv i sin inledande framställning av det liberala programmet

¹ I litteraturen sammanhållas ofta dessa två sidor under beteckningen det konstitutionella problemet.

tydligt visat upp vilken roll de författningsteoretiska resonemangen spelat i de liberala idéernas framträngande i Sverige. Rexius har betonat (s. 130), i vilken grad representationsfrågan för Hierta framstod som det konstitutionella problemets kärnpunkt. Doktor Borell utvecklar (s. 14) i korthet samma tankegång och går (s. 233 f.) utförligt in på de parlamentariska programpunkter, som våren 1848 framlades inom den adliga centergrupp, som gick under namn av Sällskapet de elva. Med Oskar I:s orientering åt konservativt håll hade regeringsproblemet då för de liberala åter fått starkare aktualitet än under tiden närmast efter tronskiftet, men ett tydligare fixerande av den konstitutionella synpunkten hade även för denna tid säkerligen varit av värde.

Författarinnan har genomforskat ett mycket stort material och nedlagt berömvärd möda på att söka påträffa tidigare ej utnyttjade privatsamlingar. Källförteckningen redovisar också en imponerande rad av privatarkiv, av vilka flera ej tidigare varit kända av forskningen. Även om det material, som sålunda kunnat framdragas, ej synes ha varit alltför betydelsefullt för framställningen i förhållande till de i offentliga institutioner befintliga samlingarna, har författarinnan i ett par fall dock gjort verkligt lyckliga fynd. Särskilt gäller detta den dagbok, som i form av en »P.M.» fördes av landshövding Fredrik Åkerman under tiden 1841—1865 och som varit av stort värde speciellt för framställningen av representationsfrågans behandling vid 1844—45 års riksdag.

Beträffande författarinnans hållning till den publicerade litteraturen måste en allvarlig generell anmärkning framföras. Hela avhandlingen präglas av en genomgående tendens att låta skildringen framstå som baserad på uteslutande originalforskning, och i alldeles otillräcklig grad redovisas författarinnans skuld till tidigare forskare. Några exempel böra anföras. På s. 14 betonas i den inledande framställningen den ofrälse oppositionens sympatier för en regerande riksdag. Även om detta numera kan anses vara commune bonum, kunde här med fördel ha hänvisats till Erik Fahlbecks översiktliga skildring av ständsriksdagens sista skede, gärna också till Gunnar Rexius' »Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan». Vid framställningen av det von Kochska hemmets roll som förmedlare av anglosachsiska kulturimpulser har Lotten Dahlgrens arbete »En svensk herrgårdssläkt» ej åberopats, trots att skildringen i stort sett bygger härpå. Det kan ej heller ha varit doktor Borell främmande, att Elsa Norberg och Carl Arvid Hessler pekat på Geijers kontakt med kretsen kring familjen von Koch och den betydelse detta kan ha haft för hans utveckling i liberal riktning. För karakteristiken av 1846 års representationskommitté torde Gunnar Hessléns avhandling ha haft en avsevärt mycket större betydelse än vad som kan utläsas av den lilla hänvisningen i not 50, s. 198. Vid framläggandet av tidsningsstatistiken har författarinnan ej tillfredsställande erkänt den förebild hon haft i Åke Holmbergs avhandling »Skandinavismen i Sverige». Och framför allt kan det ej försvaras att för hela framställningen av representationsfrågan 1840 ej hänvisa till Gunnar Rexius' stora grundläggande arbete annat än på de punkter, där författarinnan anser sig ha anledning att anmäla avvikande mening. Sambandet med och beroen-

det av tidigare forskares resultat bör på ett helt annat sätt erkännas och redovisas.

Vid studiet av doktor Borells avhandling möter redan i själva titeln ett problem, som författarinnan lätt bort kunna eliminera. Man läser länge i boken innan man hittar någon närmare bestämning av ordet liberal, trots att knappast någon politisk term använts flitigare, både som substantiv och som adjektiv. Först på s. 78, not 155 har författarinnan närmare avgränsat ordets användning, under det att beteckningen moderatliberal fått vänta på sin definition till s. 235, not 70. Med författarinnans restriktiva bestämning av dessa politiska begrepp, som f. ö. synes vara konsekvent genomförd, hade det varit av vikt att omedelbart i början av framställningen erhålla vederbörliga upplysningar.

I sitt inledningskapitel om liberalismens framväxt betonar författarinnan med rätta den politiska liberalismens svårigheter att vinna terräng i Sverige och framhåller, att parlamentariska resonemang först mot slutet av 1830-talet klart lancerades. En detalj i framställningen kan diskuteras. Doktor Borell pekar — fullt riktigt — på det ofullgångna i Constants parlamentarism, då han ständigt förfäktar konungens rätt att fritt tillsätta och avskeda sina ministrar. Constants »pouvoir royal» är ej endast en »pouvoir neutre», den är också en »pouvoir modérateur». I motsats till Chateaubriand menade han, att monarken ej skulle vänta till dess ministären begått sådana fel, som kunde föranleda dess störtande, han skulle i stället bespara nationen dessa felsteg genom att avskeda ministären redan då han såg faran hota. Och sitt författningsideal såg Constant realiserat i det engelska statsskicket: »Cette réalité se trouve dans la monarchie anglaise. Elle crée ce pouvoir neutre et intermédiaire: c'est le pouvoir royal séparé du pouvoir exécutif».² I denna beundran för England, vars statsskick ännu vid denna tid allmänt betraktades som präglad av maktfördelning, hade han en svensk meningsfrände i Johan Peter Theorell, som i sin tidning Stockholms Courier ivrigt bekämpade konservatismen i Svensk Literatur-Tidning. Den konstitutionella monarkin, som han fann förverkligad i England, ansåg han förträfflig, och det var egentligen endast legitimismystiken han ville slå ned på. En stark komponent i hans liberalism var patriotismen, och han var visst ingen kungafiende i och för sig utan kunde snarast sätta likhetstecken mellan »en äkta liberal» och »en äkta royalist».³ Att som doktor Borell helt summariskt karakterisera Theorell som »frankorienterad» och påverkad av Constant (s. 13) blir under sådana omständigheter missvisande.

I fråga om författarinnans användning av termen parlamentarism kan f. ö. ännu en detalj diskuteras. Det kan synas i viss mån överraskande, att då begreppet i fråga i den tidigare omnämnda noten begagnas som kriterium på en liberal åskådning, den reformkonservativa åskådningen också anses kunna karakteriseras som en sorts parlamentarism (s. 34).⁴ Enligt

² Collection complète des ouvrages, 1, Paris 1818, s. 23. Jfr om C:s statslära Ivar Andersson, »Oppositionen och ministeransvarigheten», s. 15 ff.

³ Se D. Andreae, Liberal litteraturkritik, ss. 109, 113.

⁴ Gunnar Heckscher har tidigare använt samma terminologi, t. ex. Svensk konservatism, 2, s. 103.

anmälares mening synes det likväl lyckligare att reservera termen för det system, som sedan länge brukat gå under denna beteckning, nämligen en ministär, uppbyren av den härskande politiska opinionen inom representationen och inför denna solidariskt ansvarig för sin politik. Då de reformkonservativa ej ville tillerkänna riksdagen något inflytande på ministärbildningen, faller deras åskådning utanför den parlamentariska typen.

Avhandlingens huvudframställning tar sin utgångspunkt i det Anckarsvärd-Richertska representationsförslaget och debatten under 1830-talet för att sedan utförligt dröja vid representationsfrågans behandling under riksdagen 1840—41. Anmälares har i annat sammanhang haft tillfälle att taga ställning till författarinnans skildring av utskottsvalen, varför denna fråga här lämnas å sido.⁵ Beträffande avhandlingens karakteristik av konstitutionsutskottets första representationsförslag kan det ifrågasättas, om ej doktor Borell något underskattat dess politiska chockverkan. Med hänvisning till det radikala program, som i Stockholms Weckoblad skisserats av Gustaf Hierta, »en man ur Aftonbladskretsen», vill författarinnan på s. 56 reducera Rexius' värdering av förslaget som en vändpunkt i den liberala åskådningens utveckling. Men Stockholms Weckoblad var ett kortlivat organ, som säkert ej hade alltför många läsare utanför meningsfrändernas krets, och Aftonbladet, som var det stora tongivande språkröret för liberalismens vänsterflygel, hade utan att antyda andra reformlinjer betecknat Sprengtportens förslag i representationsfrågan såsom enligt den allmänna uppfattningen ojämförligt underlägset det Anckarsvärd-Richertska, vilket sålunda kom att framträda som tidningens huvudlinje.⁶ Författarinnan har själv betonat, att konstitutionsutskottets förslag var radikalare än Anckarsvärd och Richerts och att detaljerna i själva förslaget — ej inledningen — få tillskrivas Carl Fredrik Wærns dominerande inflytande.

Rexius har i sitt arbete om tvåkamarsystemet (särskilt s. 157 f.) hävdad, att det representationsförslag, vars tankar utformats av W. F. Dalman och som vid 1840 års riksdag framlades av C. G. Spens, innebar genombrottet för den segrande typ av tvåkamarsystem, som ville åstadkomma nödig karaktärsskillnad mellan kamrarna endast genom olikhet i fråga om valsätt, valperiod och valbarhetsvillkor. Denna typ benämner Rexius den amerikanska i motsats till den engelska, där olikheten i socialt ursprung bestämmer karaktärsskillnaden mellan kamrarna, och vill tillskriva dess plötsliga framgång 1840 inflytandet från Tocquevilles då nyligen översatta arbete om den amerikanska demokratien. Doktor Borell söker nu (s. 61 f.) genomföra en omvärdering av denna Rexius' huvudtes genom att hävda, att Dalmans förslag ej tillhör den amerikanska typen och att Tocquevilles arbete för Dalman liksom för andra förslagsställare haft sin egentliga betydelse som arsenal för den politiska debatten.

Resonemanget förbiser de politiskt betydelsefulla faktorerna. Det är riktigt, att Dalmans förslag jämte det amerikanska systemets garantibestäm-

⁵ G. Hornwall, Den avgörande faktorn vid riddarhusets bänkmansval 1840, Statsvet. tidskr. 1948, s. 350 ff.

⁶ Aftonbladet 21/8 1839. Jfr G. Rexius, a. a., s. 142.

meler — indirekt valsätt, längre valperiod och högre valbarhetsålder för övre kammarens ledamöter — även innesluter ett överhusbetonat moment genom att för valbarhet till övre kammaren fordra »att äga fastighet, bruk eller boställe, eller idka en industriell rörelse med en viss minimiavkastning, eller äga lön på rikets stat till ett visst högre belopp».⁷ Det är riktigt, att Dalmans förslag därför ej typologiskt kan reservationslöst inrangeras i det amerikanska systemet. Men detta träffar ej det väsentliga. Det politiskt betydelsefulla var, att Dalman såsom den förste i ett offentligt framställt representationsförslag lancerade det amerikanska systemets karakteristika på ett sätt som lät dessa framstå som huvudsaken och stödde sitt resonemang med citat från den amerikanska demokratiens skildrare. Vilken uppfattning av de ideella faktorernas betydelse man än har, är det ett orealistiskt betraktelsesätt att som författarinnan helt negligera det faktum, att en politisk författares åskådning knappast kan förbli helt oberörd av de argument, med vilka han motiverar sina teser, och att han i varje fall måste i betydande grad rätta sin framställning efter dessa argument. Att Dalmans förslag av samtiden uppfattats som ett i huvudsak »amerikanskt» upplagt förslag är ganska säkert, och Spens kunde ju också genom en mycket enkel bortoperation av den skärpta förmögenhetscensus till övre kammaren förvandla det till en fullödlig exponent för den amerikanska typen. Doktor Borell synes dessutom knappast ha haft blicken öppen för den plötsliga våg av framgång för de amerikanska författningsidéerna, som kan skönjas 1840, då t. o. m. Hartmansdorff däri såg tidens lösen och i anslutning till ett tidigare av Lefrén framfört projekt sökte som de konservativas huvudlinje lancera ett klassvalsförslag, som i sin ursprungliga utformning klart tillhörde den amerikanska typen. Polemiken mot Rexus i denna fråga är således enligt anmälarens mening i huvudsak förfelad. Rexus' huvudtes står sig och står sig bra.⁸

I ett kapitel om befolknings- och egendomsfördelningen vid mitten av 1840-talet ger författarinnan en fyllig och intressant översikt av de sociala förhållandena, försiktigt hållen och med klar blick för bristerna i tidens statistik. Stort intresse erbjuder också författarinnans skildring av valstriden före 1844—45 års riksdag, där valen under ständsriksdagens sista skede för första gången närmare belysts. De anförda siffrorna beträffande valdeltagandet bestyrka klart det mattade politiska intresset i jämförelse med situationen fem år tidigare; anmälaren har för valet 1839 kunnat konstatera betydligt högre deltagarsiffror. Men den stora kampen mot regeringen 1840 hade också helt andra möjligheter att sätta sinnena i svallning än den mera teoretiska representationsfrågan, som 1844 var agitationens centralproblem. Beträffande valen till borgarståndet söker författarinnan (s. 128 ff.) reducera tidigare framförda omdömen om en radikal politisk omsvängning av väljaropinionen i jämförelse med situationen 1840. På s. 158 framhålles dock att väljarna ogillat borgmästarnas eftergivenhet för regeringens anslagskrav och att detta sannolikt bidragit till att färre borgmästare valts

⁷ W. F. D[alman], Promemoria uti representationsfrågan, s. 192.

⁸ Anmälaren har sig bekant, att Tocquevilleproblemet i stort kommer att utförligt behandlas av annan recensent, varför denna fråga här ej upptages till närmare behandling.

1844. På s. 165 betonas borgmästargruppens intresse för protektionismen och pekås på att sympatierna för näringsfrihet avgjort ökats bland väljarna under de gångna åren. Resonemanget förefaller på denna punkt knappast fullt genomarbetat.

Något överhettat verkar författarinnans omdöme på s. 135: »De konservativa, som i likhet med Leonard Fredrik Rääf motsatte sig alla reformer, gingo tillsammans med Hartmansdorff och hans ämbetsmän och höllo möten hos honom». Hartmansdorff framlade ju dock vid 1844—45 års riksdag åter sitt tvåkammarförslag från 1840, nu modifierat i »engelsk» riktning i anledning av hans meningsfränders farhågor att karaktärsskillnaden mellan kamrarna enligt den rena amerikanska linjen skulle bli för liten. Det kan också diskuteras, huruvida det är nöjaktigt att som på s. 109 helt kategoriskt åsätta civilministern O. I. Fähræus etiketten konservativ. År 1838 hade dock Fähræus avböjt att inträda i statsrådet, då han befarade att med dess dåvarande konservativa sammansättning ej få tillfälle att arbeta för en friare handelslagstiftning. Då Posse efter Rosenblads fall blivit justitiestatsminister, samtyckte Fähræus att åtaga sig statsrådsämbetet och knöt senare som departementschef sitt namn till 1846 års näringslagstiftningsförordning. Författarinnans påpekande, s. 188, att han härvid i vissa detaljer varit återhållande, utesluter ej att Fähræus måste betraktas som en den ekonomiska liberalismens verksamme befrämjare.

Liberalernas högtflygande förhoppningar vid tronskiftet blevo icke infriade. Den nye konungens humanitära intressen i fråga om strafflagen och fångvården voro väl alltjämt lika varma som under hans faders sista regeringsår, och med stöd av material i Bernadotteska familjearkivet kan doktor Borell (s. 203 f.) t. o. m. visa upp, att han i vissa näringsfrågor blivit ännu reformvänligare sedan 1839. Men den efterlängtade ombildningen av ministären i liberal riktning dröjde, och med vintern 1846—47 kunde en påtaglig avkylning i förhållandet till liberalerna konstateras. I den representationskommitté, som Oskar I i enlighet med den senaste riksdagens önskan tillsatte år 1846, verkade han för att monarken skulle få rätt att tillsätta en del av övre kammaren, och författarinnans åsikt, att det närmast var sammanstötningen med de liberala strävandena i denna fråga, som verksamast bidrog till den ökade irritationen på ömse håll, förefaller väl styrkt. Vid 1847—48 års riksdag hade Oskar förlorat intresset för representationsfrågan och önskade ingen framgång för den kungliga kommitténs artificiella kompromissprodukt.

Författarinnans skildring av den begynnande arbetarrörelsen i Sverige möt slutet av 40-talet är intressant och givande, även om den ej bjuder på några nya synpunkter. Under inflytande av oroligheterna i utlandet på våren 1848 var Oskar I en tid benägen att gå liberalerna till mötes i representationsfrågan, men reaktionen kom snabbt, och vid riksdagen 1850—51 följde han rent konservativa linjer. Den stora vägen i representationsfrågan, som ännu vid 40-talets slut och 50-talets början framkallat reformsällskapen och Örebromötena, började ebba ut. De många fruktlösa ansträngningarna hade visat, att motsättningarna ej endast mellan liberaler och konservativa utan även mellan borgar- och bondeintressena tillsvidare voro omöjliga att utjämna.

Ehuru anmälaren ej haft tillfälle att företaga någon detaljerad kontroll, synas författarinnans sakuppgifter överlag väl styrkta och dokumenterade. (På s. 280 kallas den bekante hästslaktaren och litteratören Karl Johan Ekeblad för Karl Jöran, men ett dylikt misstag är rent undantag.) Den språkliga framställningen är vårdad om ock något kärv, någon gång möter en mindre lycklig formulering. Ett uttryck som »julirevolutionen vänstervred utländsk och svensk liberalism» (s. 18) kan knappast anses mönstergillt.

De ovan diskuterade detaljerna ha endast kunnat giva en ytterst fragmentarisk uppfattning om innehållet i Berit Borells avhandling och rubba på intet sätt dess huvudresultat. Anmälaren är angelägen att framhålla, att representationsfrågan under 1840-talet i dess samband med de sociala förhållandena genom denna avhandling erhållit en solid, vederhäftig och pålitlig framställning.

Gert Hornwall.

F. D. WELDON: *Stat och moral*. En studie över politiska konflikter. Övers. av Alf Ahlberg. Sthlm 1948. (Originalalets titel: *States and morals*).

Samhällsfilosofins behandling av ett så intressant och för lekmannen svårbedömbart problem som stat och moral är givetvis av särskild vikt för statsvetenskapen.

Platon och hans efterföljare ansåg, att man i filosofin kunde uppställa eviga idéer eller värden och att den, som kände till dem, med orubblig visshet kunde veta, hur alla stater borde vara organiserade och i vilka förhållanden de borde stå till varandra inbördes och till individerna. Filosofin blev på så sätt högsta instansen i alla praktiska frågor (t. ex. uppfostringsfrågor, födelsekontroll, eller, överfört till nuet, atombombens rätta bruk).

Å andra sidan finns det filosofer, som beteckna den platoniska uppfattningen som en ren illusion och som sökt göra en boskillnad mellan den teoretiska samhällsfilosofin och olika praktiska frågor. Alla teorier om statens natur vore med denna utgångspunkt enbart logiska problem. Filosofins uppgift vore att undersöka, om dessa problem voro konsekvent genomtänkta och om de stämde överens med de allmänna uppfattningarna om Guds, människans och tillvarons väsen.

Weldon fördömer båda dessa filosofiska riktningar. Filosoferna ha ingen möjlighet att lösa en politisk konflikt, såsom Platon menade, och ingen speciell insikt för att uppträda som skiljedomare i verkliga politiska och ekonomiska angelägenheter. Gentemot platonikernas motståndare framhåller Weldon, att konsekvens nog är bra, men det finnes intet påtagligt behov av en samhällsfilosofi, om ej dess läror ha någon direkt tillämpning på aktuella politiska konflikter. Vore detta ej fallet, bleve det hela bara en lek med ord och tankar.

Weldon åsyftar ej att uppställa en ny samhällsfilosofi. Han vill blott närmare granska vissa redan utformade doktriner, sådana som uppställts av t. ex. Locke, Hegel och Marx. Dessa voro visserligen inga eviga och ofelbara sanningar, som det endast kunde falla dårar eller brottslingar in att bestrida, eller skolastiska spetsfundigheter rörande staten, friheten och de-

mokratin. De hade sin speciella betydelse därför, att »de på ett tämligen klart och begripligt språk formulera de praktiska principer, som ligga till grund för statsmännens praktiska politik i stater av olika slag». Dessa doktriner basera sig med andra ord på ett tämligen ingående studium av de empiriska särdrag, som känneteckna verkliga stater, och man måste förstå detta för att kunna avgöra både deras värde och deras begränsning.

Förf. har otvivelaktigt rätt i att det är omöjligt »att förstå motsättningarna mellan Ryssland, Amerika och England utan att ha en klar uppfattning om de olika politiska åskådningarna, varpå deras tänkande bygger». Lika omöjligt vore att förstå dessa åskådningars särart och betydelse, om man ej såg dem mot bakgrunden av de politiska konflikter, vari de komma till uttryck. Därmed vare ej sagt, betonar förf., att ekonomiska åtgärder och politiska institutioner helt och hållet berodde av olika åskådningar om individens frihet. Det vore lika dåraktigt att påstå detta »som att hysa den motsatta uppfattningen, att ekonomiska faktorer helt och hållet bestämma de politiska åskådningarna». Då man ofta nog missförstod och därför underskattade de moraliska faktorernas roll i dessa åskådningar, vore det av vikt att motverka denna tendens.

Men det är ej den inre konsekvensen hos de olika samhällsteorierna — demokrati contra autokrati, individualistisk contra organisk statslära — som förf. tar upp till behandling i sin bok. Ty ingen åskådning kan göra anspråk på den absoluta sanningen. Förf. diskuterar i stället, hur man skall bedöma de olika åskådningarna och vilka skäl, som tala för den ena eller den andra.

Enligt förf:s mening erbjuda dessa teorier en stor likhet med de naturvetenskapliga hypoteser, som uppsatts för att förklara iakttagna fakta, låt vara att samhällsteorierna innefatta speciella problem, som ytterst utgå från känslomässiga värderingar av den enskilda människan. Dessa värderingar, anser Weldon, kunna varken vederläggas »eller ens nämnvärt förändras genom rationella skäl». De måste helt enkelt accepteras utan att därför kunna överflyttas eller omplanteras i en ny miljö.

Detta låter ju föga uppmuntrande för den, som tror på de moraliska faktorerna som den yttersta grunden för statens och de politiska partiernas målsättning och handlingar. Har samhällsfilosofin ingen annan uppgift än att klargöra, hur staten är och ej hur den bör vara, förlorar den mycket av sin praktiska betydelse. Den moderna vetenskapen har dock mer och mer tvingats till värderingar och till uppställande av vissa ideal. Moral, konst och kultur bygga på värderingar utan att man därför kan fränkänna dem rationell, förnuftsmässig grund. Såsom Vinding Kruse nyligen påpekat i den filosofiska tidskriften *Theoria* (*The Method of Social Sciences*) och i *Tidsskrift for Rettsvidenskap* (*Etikens grundproblem*, 1948) borde om det är ovetenskapligt att syssla med moraliska frågor all moralisk uppfostran såväl i skola som hem upphöra, likaså borde det bli slut med dömande och fördömande av individens handlingar liksom med all lagstiftning, om den numera ganska allmänt härskande uppfattningen i sociologi, nationalekonomi och filosofi vore riktig. Kruse anser det vara absurt att låtsas, som om de moraliska frågorna ej alls anginge de sociala vetenskaperna. I stället borde man göra klart för sig, när de komma in och hur man då bör bete sig. Om

man såsom i nationalekonomin vill enbart syssla med de ekonomiska faktorerna, så kan denna vetenskap likväl ej komma ifrån de icke-ekonomiska faktorer, som ur nationalekonomisk synpunkt störande inverka på det ekonomiska händelseförloppet. Detta regleras nämligen inom en stat av bestämda regler om kontrakt, kreditgivning o. s. v. Dessa juridiska, i det ekonomiska livet ofta djupt och överraskande ingripande faktorer äro synnerligen reella, även om man betecknar dem som »irrationella, alogiska». Marx' tro på att alla länder skulle genomgå en likartad kapitalistisk utveckling som England har visat sig vara felaktig, bl. a. beroende på att de av statsmakten stiftade lagarna voro olika i skilda stater.

Man behöver ej vara ovetenskaplig därför att man inom de humanistiska vetenskaperna gör värdeomdömen, grundade på kända fakta och djuplodande analys. Inom naturvetenskaperna har man numera hunnit så långt, att man ej enbart beskriver, vad som är, utan även experimenterar för att kunna tillfredsställa människans behov. Här kan man tala om värderande experiment. Om det alltså finns tillämpad naturvetenskap, varför skulle det ej finnas tillämpad socialvetenskap? Om våra under årtusenden nedärvda moralregler ej förslå, måste vi inom de sociala vetenskaperna gå fram efter kliniskt experimentella linjer.

Även den engelske sociologen M. Ginsberg hävdar i en nyligen utkommen bok (*Reason and Unreason in Society*), att de sociala vetenskaperna ej kunna undgå att syssla med värderingar. Ginsberg, som — i motsats till Weldon — anser, att förnuftet spelar en stor roll för det moraliska valet, framhåller, att de svårartade sociala konflikterna i vår tid till stor del bero på att moraliska krav, som förut försummats, ej längre låta sig tillbakavisas.

Ingen av samhällsvetenskaperna har emellertid kommit så långt, att den kunnat uppställa några vetenskapligt motiverade normer för statens handlande. Enligt Weldon måste man i framtiden räkna med »ett stort antal stater med principiellt olika moraliska åskådningar och på dem byggda diametralt motsatta statsuppfattningar». Weldon behandlar ingående den moraliska grundvalen för den organiska staten liksom för den demokratiska staten och den icke-moraliska maktstaten, och det framgår därav, att det svalg, som förefinnes mellan den demokratiska staten å ena sidan och den organiska och maktstaten å andra sidan, är oöverstigbart. Det förhållandet, att de två nuvarande främsta representanterna för de motsatta polerna — Ryssland och U. S. A. — båda underskrivit Förenta Nationernas stadga, där individen och de mänskliga rättigheterna utgöra utgångspunkten, bör likväl utgöra en tankeställare. Om man såsom i makt- och organismstaten Ryssland (genom deportationer, tvångsarbetsläger etc.) i praktiken handlar stic k i stäv med dessa principer, så visar detta endast, att man ej har likvärdiga moraliska principer att ställa upp eller officiellt vill ställa upp för den organiska maktstatens handlingar och målsättning. Detta har Weldon icke beaktat trots att tesen om de mänskliga rättigheterna (likheter med avseende på kön, ras och religion) gjort sitt segertåg genom alla hittills under tecknade fredsfördrag. Förenta Nationernas generalförsamling har ju också i dec. 1948 antagit en i detalj utarbetad resolution rörande tillämpningen av de mänskliga rättigheterna. Visserligen nedlade de slaviska staterna sina röster, men de röstade dock ej mot antagandet av rättighetsför-

klaringen. Den är en mänsklighetens Magna charta, som blir normgivande och ger stöd åt en demokratisk målbildning och åt det rättsmedvetande, som skapar lag — såväl nationell som internationell.

Moralisk omskolning är givetvis en svår uppgift och den kan under inga förhållanden anses vara gjord endast därmed, att en ny författning antagits (t. ex. Weimarförfattningen) eller en ny ekonomisk organisation genomförts i en stat. Förutsättningen för att den skall äga livskraft är att den principiella moraliska åskådning, som den bygger på, även finnes där och uppbäres av ett tillräckligt antal individer, som ha statens tvångsorgan till sitt förfogande.

Weldon blundar ej för det faktum, att motsättningen mellan ideologierna nu är så stor, att risk föreligger för »ett stort religionskrig, även om det icke är några teologiska frågor, som stå på spel». Någon kompromiss tror han ej på, ty någon gemensam plattform för en sådan finnes icke. Detta hindrar dock icke, att liksom under forna tiders religionskrig ett modus vivendi kan skapas. Religiösa stridsfrågor mellan katoliker och protestanter, mellan kristna och muhammedaner kvarstå och kunna givetvis aktualiseras. Det finns sekundära tvistefrågor, som mycket väl kunna lösas på fredlig väg, men det finns också frågor, om vilka ingen kompromiss är möjlig.

Resultatet av Weldons undersökning blir, att all dogmatism »ifråga om politiska och därför även moraliska doktriner är farlig och bör undvikas». Varje statsuppfattning har enbart teoretiskt värde och utgör inget evangelium, som motiverar ett ideologiskt korståg.

Helge Granfelt.

NÅGRA PAPEKANDEN I ANLEDNING AV RECENSION.

Med anledning av docenten O. Nymans recension av min Verdandi-skrift »Den svenska förvaltningen» (Statsvetenskaplig tidskrift 1948 s. 463 f.) tillåter jag mig göra några påpekanden.

Rec. menar att »man [saknar] ett påpekande av den nya tendensen att i allt större utsträckning låta icke-ämbetsmän ingå som ledamöter» (i de centrala ämbetsverken). På s. 12 i min framställning står: »I vissa verk äro även andra, icke-ämbetsmän ledamöter». Påpekandet finns alltså! Jag skulle för övrigt för min del inte i detta sammanhang vilja skriva »nya tendensen» och taga ex. från 1940-talet för styrkande härav, ty den har gjort sig gällande långt förut. Redan på 1920-talet var den föremål för betydande uppmärksamhet. Man menade, att den vid denna tid lett till en del missbruk. Jag kan hänvisa till motion i A.K. av Ivar Anderson m. fl. 1926 (nr 53) och därav föranledd diskussion, vilket allt resulterade i ett riksdagsbeslut om utredning, som också kom till stånd. (Jfr min avhandling »Det svenska kommittéväsendet», 358, not 4).

Vidare heter det i recensionen: »Att riksdagen har en egen förvaltning omnämns inte, och beträffande den lokala förvaltningen omnämns inte stiftsstyrelserna, domkapitlen». Närmast efter behandlingen av statskontoret följer dock i min framställning (på s. 21 f.) en redogörelse för riksgäldskontoret och riksbanken, där det uttryckligen säges ifrån, att dessa

verk ej lyda under Kungl. Maj:t utan under riksdagen. (Statsrevisorerna bli på samma sätt omnämnda i samband med riksräkenskapsverket.) Domkapitlen behandlas i samband med ecklesiastikdepartementet (s. 23 f.). Det påpekas där, att det ej finns någon »centralstyrelse för den svenska s. k. statskyrkan» utan i stället 13 domkapitel, för vilkas sammansättning det så redogöres.

Man kan diskutera, var i framställningen riksgäldskontoret etc. och domkapitlen böra infogas (jag har för min del valt att redovisa för dem på ställen, där de med hänsyn till sina uppgifter logiskt höra hemma), men man kan inte, som rec., påstå, att de ej finnas omnämnda, om man läst den lilla skriften ordentligt.

Rec. anmärker på att jag ej »med tillräcklig skärpa» preciserat de centrala ämbetsverkens ställning i förhållande till Kungl. Maj:t. Om man redogör dels för Kungl. Maj:ts, dels för de centrala ämbetsverkens uppgifter och verksamhetsområden (såsom skett s. 9 ff.) och dessutom (s. 25 f.) refererar 1908 års departementalkommittés betänkande beträffande förhållandet mellan departement och verk och den därav föranledda diskussionen samt slutligen (s. 28 f.) påpekar, att den skiljelinje eller dualismen, som finnes mellan Kungl. Maj:t och de centrala verken, realiter men ej formellt i viss mån utsuddats på grund av den politiska utvecklingen, så torde man på det begränsade utrymme, som stått till buds, ha fullt nöjaktigt klargjort förhållandet mellan verk och departement. Om detta ej på varje punkt »preciserats med tillräcklig skärpa», så beror det på att det — enligt mitt sätt att se — i praktiken kommit att bli så, att dessa en gång skarpa linjer i någon mån utsuddats.

Vad som skall tagas med i en kort framställning, kan alltid diskuteras. Här är det fråga om tycke och smak. Rec. har sin och jag har min. Jag vill blott påpeka, att en stor del av framställningen mot min önskan satts med petiststil, därför att mitt manuskript av redaktören ansågs för omfattande.

Det knappa utrymmet är bl. a. bakgrunden till att jag nöjer mig med att anföra R.F. 1720, när jag skall söka förklara uppkomsten av de självständiga, från regeringskanseljen helt avskilda centrala ämbetsverken. Det finnes ingen anledning att här taga utrymmet i anspråk för en utredning av hela detta vidlyftiga problem. Jag vill endast påpeka, att riksdagen i reaktion mot enväldets nyskapelser 1719 i stort sett återupplivade organisationen från R.F. 1634, och att riksråden alltså voro chefer för och bisittare i kollegierna, vilket de för övrigt i stort sett varit även under en stor del av enväldets tid. Med 1720 års R.F. avklippte dock rikstens ständer denna personliga förbindelse mellan kollegierna (de centrala ämbetsverken) och riksrådet (regeringen) — med undantag av kanslikollegium — och så har det sedan förblivit. Jag har ej alls yttrat mig om när »boskillnad [infördes] mellan å ena sidan de förvaltande och å andra sidan de expedierande och beredande uppgifterna» som rec. uttrycker sig. Jag konstaterar endast — utan att härvid nämna något årtal — att ett av dessa kollegier, kanslikollegium, utöver de materiella förvaltningsuppgifter, som ålåg detta i analogi med de övriga kollegierna, även hade en formell uppgift, att expediera regeringens beslut. Att i detta sammanhang hänvisa, såsom rec. önskar göra, till 1713 års kansliordning skulle säkerligen anses såsom missvisande.

Oförbehållsamt vill jag erkänna, att jag förbisett 1947 års reform inom socialstyrelsen, varigenom fattigvårds- och barnavårdsbyrån uppdelats i två byråer. Jag hade säkerligen, om jag sett upp, kunnat härom göra en ändring i korrekturet, som visserligen förelåg redan då förändringen ägde rum, men som på grund av förhållanden utanför min kontroll restrycktes först på våren 1948. Däremot utkoim författningen om lantbruksstyrelsens nya organisation sedan boken förelåg i bokhandeln, varför recensentens krav på att denna styrelses uppgifter i samband med jordbruksreformen skulle kommit till synes, knappast kan sägas vara välgrundat.

Jag har ansett mig böra påpeka några misstag och påtala ett par påståenden, som rec. gjort vid granskningen av min lilla skrift, och har därför tagit tidskriftens utrymme i anspråk. Om det berättigade i docent Nymans omdömen och synpunkter i övrigt i här ifrågavarande recension tillåter jag mig ej att yttra mig. Det gläder mig givetvis, att han anser den vara »ett mycket gott arbete», och jag kan endast beklaga, att jag ej kan hysa fullt samma höga uppskattning av hans recension.

Gunnar Hesselén.

REPLIK.

1. Vad gäller den första punkten, har förf. missförstått min anmärkning. Han behöver inte frukta, att jag tror, att det är någon ny företeelse att icke-ämbetsmän bli ledamöter av de centrala ämbetsverken. Det nya — och det som jag anser, att förf. icke tillräckligt uppmärksammat — är »tendensen att i *allt större utsträckning* låta icke-ämbetsmän ingå som ledamöter». Detta är enligt min mening ett mycket markant drag i de senare årens skeende på detta område. Om denna form för ämbetsverkens organisation tidigare på det hela taget var mycket sällsynt, har den vad de under 1940-talet tillkomna ämbetsverken beträffar snarast tenderat att bli regel i stället för undantag. Och tendensen synes fortsätta att ytterligare accentueras. Typiskt är sålunda, att av de på senaste tid omorganiserade eller nytillkomna ämbetsverken — lantbruksstyrelsen, fiskeristyrelsen, bostadsstyrelsen och arbetarskyddsstyrelsen — skola samtliga ha inslag av icke-ämbetsmän såsom ledamöter; arbetarskyddsstyrelsen dock endast vid behandling av vissa ärenden (partsrepresentanter på samma sätt som i arbetsrådet).

2. Jag beklagar, att jag valt en formulering, som blivit orättvis mot förf., då jag skrivit, att det inte omnämns, att riksdagen har en egen förvaltning. Vart jag syftade med min kritik på denna punkt var, att det borde ha funnits ett särskilt avsnitt på några rader, där riksdagens egen förvaltning behandlats i ett sammanhang, i stället för att riksbank och riksgäldskontor omnämnts i förbigående insprängda bland de under Kungl. Maj:t sorterande verken.

Det förhåller sig på liknande sätt rörande domkapitlen: »och beträffande den lokala förvaltningen omnämns inte stiftsstyrelserna, domkapitlén», heter det i recensionen. Det är alltså i *det* sammanhanget jag saknar ett omnämnande av dem, nämligen som en pendang — på sitt område — till länsstyrelserna.

3. När det gäller framställningen om de centrala ämbetsverkens ställning i förhållande till Kungl. Maj:t, kan jag endast konstatera, att vi ha olika mening om den grad av precision, som borde vara önskvärd, meningsskiljaktigheter som det emellertid knappast tjänar mycket till att ytterligare ventilera.

4. Jag måste naturligtvis hålla med förf., när han framhåller, att det alltid kan diskuteras vad som skall tagas med i en kort framställning. Jag vill emellertid här upprepa — eftersom förf. speciellt berör denna sak — att jag anser, att den antydning till historik, som förekommer på s. 10, har blivit så sammanträngd, att den inte ger avsett utbyte utan i stället kan verka vilseledande.

5. När förf. tycker, att jag ställer för stora krav på hans påpasslighet ifråga om noterandet av lantbruksstyrelsens nya organisation och därmed egnahemsstyrelsens försvinnande, vill jag hänvisa till att principbeslutet härom fattades av 1947 års riksdag, varvid avsågs att den omorganiserade styrelsen skulle träda i verksamhet såsom centralorgan för rationaliseringsverksamheten inom jordbruket den 1 juli 1948. I den proposition, som ligger till grund för detta riksdagens beslut, är ämbetsverkets nya organisation klart angiven (prop. nr 75 år 1947). Det var endast detaljbesluten, fastställande av personalförteckning och avlöningsstat, som dröjde till 1948 års riksdag. Det borde under sådana förhållanden ha funnits möjlighet att uppmärksamma denna förändring och förebygga, att boken blev inaktuell på denna punkt praktiskt taget i samma stund den utkom.

Olle Nyman.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT.

Förvaltningsrättslig tidskrift. Årg. 11: 1948. H. 5. *Herlitz, N.*, Engelska rese-intryck, s. 257—274.

Historisk tidskrift. Utg. av Svenska historiska föreningen. F. 2. Årg. 11: 1948. H. 4. *Carsson, E.*, Karl Johans utrikespolitiska program vid ankomsten till Sverige 1810, s. 335—343.

Nordisk tidskrift. Utg. av Letterstedtska föreningen. Årg. 24: 1948. H. 6. *Östvedt, E.*, Den franske opplysningslitteratur og slekten för 1814, s. 335—348.

Politisk tidskrift. Utg. av Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund. 1948. Nr 12. Dec. *Lindegren, K.*, Principer och verklighet, s. 321—324. — Obligatorisk arbetslöshetsförsäkring, s. 325—328. 1949. Nr 1. Jan. *Nilsson, H.*, Den högre utbildningens demokratisering, s. 6—9. — Neutralitet, nordisk samverkan, västmaktsallians, s. 9—12. — *Hansen, K.*, Det danske valgssystem, s. 13—18.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. Årg. 6. 1949. Nr 1. Jan. *Wickman, J.*, Den tysk-ryska vänskapen, s. 3—8. — *Holm, T.*, Debatten om atlantpakt, s. 13—17. — *Bendz, E.*, Bakom ridån. Ett blad ur den franska motståndsrörelsens historia, s. 18—22. — *Toynbee, A. J.*, Civilisationens prövestund, s. 41—47. — *Selander, T.*, Myt och politik, s. 48—52.

Svensk tidskrift. Årg. 35. 1948. H. 9. *Håstad, E.*, Bör vårt valsysteem reformeras? s. 529—540. — *Munktell, H.*, Konservativ arbetarpolitik, s. 541—546. — *Sjövall, B.*, Västern som ideologiskt tomrum. En analys av det politiska tänkandet, s. 552—559. — *De Laval, E.*, Palestinakriget. En krönika om stormaktsintressen och fanatisk nationalism, s. 567—577. — *Historicus*, Tysklands historiska syndaböcker, s. 578—585. — *Dagens frågor*: Tredje gången, s. 586—587. H. 10. *Lindblad, B.*, Den moderna människan inför världsalatet, s. 607—613. — *Valentin, H.*, Det judiska folkets framtid, s. 614—621. — *Helldén, A.*, När socialdemokraterna 1914 gjorde sitt vägval, s. 640—645. — *Dagens frågor*: Hur kunna årets valsiffror förklaras? — En felbedömning. — Gamla och nya profiler i polsk politik, s. 653—663.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. 1948. H. 9. Nov. *Sjöhagen, A.*, Alkoholistvård i frihet, s. 362—366.

Sveriges landstings tidskrift. Utg. av Svenska landstingsförbundets byrå. Årg. 35. H. 6. Förslag till vissa ändringar i landstingslagen, s. 143—147. — *Sachs, T.*, Landstingsvalkretsarna och antalet landstingsmän, s. 153—155.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. 1948. Nr 10. Dec. *Eckerberg, P.*, Utbildningens demokratisering, s. 513—517. — *Sköld, P. E.*, och *Sköld, L.*, Valkarteller och valmetoder, s. 520—530. — *Dalenius, T.*, Valprognoserna, s. 531—540. — *Prydz, P.*, Effektivitet och full sysselsättning, s. 541—544. — *Du Rietz G.*, Militär skandinavism och atlantpakt, s. 551—553. — 1949. Nr 1. Jan. Lejonet, vargen och geten, s. 1—5. — *Fredriksson, K.*, Maktpolitikens bryderier, s. 6—13. — *Ekdahl, G.*, Den framtida bostadspolitiken och kommunerna, s. 18—27. — *Ohlin, G.*, Europa och dollarn, s. 34—41. — *Björk, K.*, Trotskij om Stalin, s. 42—45.

Utrikespolitik. Redigerad av utrikespolitiska institutet. Årg. 3. 1948. H. 4. Dec. *Wigforss, H.*, Från västunion till atlantpakt, s. 193—199. — *Tunberger, K. A.*, Storbritannien, imperiet och samväldet, s. 200—208. — *Schäffer, H.*, Västtyskland efter valutareformen, s. 209—217. — *Christensson, H.*, Palestinafrågan efter andra världskriget, s. 218—226. — Ur dagskrönikan: Valen i Förenta Staterna. — FN:s generalförsamling. — Dödläge i Berlinfrågan. — Franska strejker och bekymmer. — Kuomintang-Kina i farozonen. — Nya Regeringar, s. 235—242.

Gads Danske Magasin. Aarg. 42. 1948. Dec. *Martin, J.*, Tågernes måned, s. 629—634. — *Pio, F.*, Truslen mod demokratiet, s. 644—650. — *Møller, E.*, »Frygt og »fredspropaganda», s. 674—687.

Historisk Tidsskrift. 1948. 3. lev. *Steen, S.*, De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati, s. 581—600. — *Schreiner, J.*, Kongens rådgivere under Håkon Håkonsson, s. 601—608.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. Aarg. 29. 1948. H. 3. *Vagn-Hansen, C. A.*, Den færøske nyordning, s. 65—72. — *Bryn, A.*, Ny utenriksordning i Norge, s. 73—85.

Økonomi og Politik. Udg. af Institutet for Historie og Samfundøkonomi. Aarg. 22. 1948. Juni—sept. H. 3. *Reske-Nielsen, E.*, Omvæltningen i Fransk Indokina, s. 107—125. — *Brems, H.*, Den nationaliserede kulindustri i Storbritannien, s. 126—138. — *Larsen, H. S.*, De internationale bestræbelser for en friere verdenshandel, s. 138—150.

The american journal of sociology. Vol. LIV. 1948. No 3 Nov. *Redfield, R.*, The art of social science, s. 181—190. — *Eldridge, S.*, Rival social systems, s. 191—195. 1949. No 4. Jan. Industrial sociology, s. 300—310. — *Shepard, H. A.*, Democratic control in a labor union, s. 311—316.

The american political science review. Publ. by the american political science association. Vol. XLII. 1948. No 3. Oct. *Hardin, C. M.*, Reflections on agricultural policy formation in the United States, s. 881—905. — *Kelsen, H.*, Absolutism and relativism in philosophy and politics, s. 906—914. — *Stone, D. C.*, The application of scientific management principles to international administration, s. 915—926. — Post-war politics in Japan: *Williams, J.*, The japanese Diet under the new constitution, s. 927—939. — *Colton, K. E.*, Pre-war political influences in post-war conservative parties, s. 940—956. — *Staffell, J.*, Japan's post-war socialist parties, s. 957—969. 1948. No 6. Dec. *Grant, J. A. C.*, »Contract clause» litigation in Colombia; a comparative study in judicial review, s. 1103—1126. — American government and politics: *Zeller, B.*, and *Bone, H. A.*, The repeal of PR in New York City — ten years in retrospect, s. 1127—1148. — *Ebenstein, W.*, Toward international collaboration in political science: a report on the UNESCO project »Methods in political science», s. 1181—1188. — *Fifield, R. H.*, The introductory course in international relations, s. 1189—1196.

The english historical review. Vol. LXIII. 1948. No 249. Oct. *Whitelock, D.*, Wulfstan and the laws of Cnut, s. 433—452. — *Davies, G.*, The election of Richard Cromwell's parliament, 1658—59. — *Gash, N.*, F. R. Bonham, conservative »political secretary» 1832—47, s. 502—522.

The journal of modern history. Vol. XX. 1948. No 4. Dec. *Rothfels, H.*, 1848—One hundred years after, s. 291—319. — *Farmer, P.*, Some frenchmen review 1848, s. 320—325.

Foreign affairs, an american quarterly review. Vol. 27. 1949. No 2. Jan. *Historicus*, Stalin on revolution, s. 175—214. — *Beloff, M.*, No peace no war, s. 215—231. — *Dubinsky, D.*, Rift and realignment in world labor, s. 232—245. — *Ward, B.*, Limits of economic planning, s. 246—262. — *Menzies, R. G.*, The commonwealth problem: Union or alliance, s. 263—273. — *Salter, A.*, European recovery: a look ahead, s. 289—301. — *Taborsky, E.*, Benes and the Soviets, s. 302—314. — *Campbell, J. C.*, Diplomacy on the Danube, s. 315—327.

International affairs. Vol. XXIV. 1948. No 4. Oct. *Cunningham, A.*, Palestine — The last days of the mandate, s. 481—490. *Mansergh, N.*, Britain, the commonwealth and the western union, s. 491—504. — *Jackson, J. H.*, Finland since the armistice, s. 504—514. — *Wimperis, H. E.*, Atomic energy control: the present position, s. 515—523. — *Toynbee, A. J.*, The study of history in the light of

current developments, s. 555—564. **Vol. XXV. 1949. No 1. Jan.** *Finletter, T. K.*, The european recovery programme in operation, s. 1—7. — *Courtin, R.*, French views on european union, s. 8—22.

Political science quarterly. Vol. LXIII. 1948. No 4. Dec. *Rogers, L.*, Variations on democratic themes, s. 481—500. — *Tannenbaum, F.*, The anvil of american foreign policy, s. 501—527. — *Haas, E. B.*, The united states of Europe, 528—550. — *Black, C. E.*, Greece and the United Nations, s. 551—568. — *Herz, J. H.*, The fiasco of denazification in Germany, s. 569—638.

The Yale review. Publ. quarterly by Yale university press. **Vol. 38. 1948. No 2. Dec.** *Lindley, E. K.*, The eighty-first congress, s. 193—203. — *Jones, A. C.*, The british colonial territories, s. 204—221.

Revue politique et parlementaire. 50 Annéc. No 582. 1948. Nov. *Compeyrot, J.*, L'heure de vérité, s. 241—248. — *Kover, J. F.*, La politique internationale, maître ou serviteur de la politique intérieure? s. 249—257. — *Baudin, L.*, Catholicisme et communisme, s. 258—261. — *Gregoire, R.*, Une tentative Saint-Simonienne: L'Ecole d'Administration de 1848, s. 262—274. — *Gaudemet, P. M.*, La politique americaine de democratisation de l'Allemagne, s. 275—286. — *Rouvier, Y.*, L'activité russe en Amerique de Sud, s. 287—292. **1948. No 583. Dec.** *Gassier, M.*, Les deux conceptions de la défense nationale: artisanale ou industrielle, s. 353—363. — *Lavergne, B. M.*, Quelle politique musulmane devrions-nous suivre en Algerie? s. 364—373. — *Goblet, Y. M.*, Les conférences de Londres et l'évolutions du commonwealth britannique, s. 374—383.

H. M.

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1948

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Lagerroth, Fahlbeck, Quensel, Åkerman, Carlsson, Bolin och Gjerstad. Såsom preses har fungerat undertecknad Carlsson och såsom sekreterare och ansvarig utgivare för Statsvetenskaplig tidskrift professor Fahlbeck.

Kollegiet har under året hållit sju sammanträden, varav ett enligt traditionen förlagt till stiftarens födelsedag 15 okt., då kransnedläggning ägde rum å hans grav.

Av Statsvetenskaplig tidskrift har årg. 51 utkommit med fem häften om sammanlagt 470 sidor. I redaktionen ha medverkat professor Hessler, Uppsala (litteraturgranskningar), och docent Thermænius, Stockholm (översikter och meddelanden).

I serien »Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen» har under året utkommit: *Ragnar Olsson*, »Riksdagsmannavalen till bondeståndet under den senare delen av frihetstiden (1740—1772)».

Professor Karl Olivecrona har efter anmodan av Universitetets rektor deltagit i revisionen och däröver avgivit berättelse.

Utdrag av räkenskaperna bifogas härvid.

Lund i februari 1949.

Gottfrid Carlsson.

Räkning över Fahlbeckska Stiftelsen för räkenskapsåret 1947—1948.

(Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitet.)

Balans från föregående räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1943	20,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1941	30,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1944	75,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 % obl. av 1946	80,000:—	
Sthlms stads 4 % obl. av 1940	15,000:—	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945	25,000:—	
Sv. Statens 3 1/2 % obl. av 1/11 1943	10,000:—	
Sparbanken i Lund	2,023:89	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	4,076:23	281,100:12

Uppbörd.

Ränta å obligationer	9,175:—	
Räntor å i banker innestående medel	136:81	
A.-B. C. W. K. Gleerup, skriftserien	316:20	9,628:01
	Summa kr.	290,728:13

Utgifter.

1) Statsvetenskaplig Tidskrift.

Tryckningskostnader	6,290:34	
Kontant till expeditionen	4,000:—	10,290:34

2) Övriga utgifter.

Præsesarvode	600:—	
Räkenskapsföraren	100:—	
Revisorsarvode	50:—	
Diverse omkostnader	219:88	
	969:88	11,260:22
	Transport	11,260:22

Transport 11,260: 22

Balans till följande räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1943	20,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1941	30,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1944	75,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 3 % obl. av 1946	80,000:—	
Sthlms stads 4 % obl. av 1940	15,000:—	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945	25,000:—	
Sv. Statens 3 1/2 % obl. av 1/11 1943	10,000:—	
Sparbanken i Lund	335: 78	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank.....	4,132: 13	279,467: 91
	<u>Summa kr.</u>	<u>290,728: 13</u>

Räkning över Fahlbeckska understödsfonden för räkenskapsåret
1947—1948.

Balans från föregående räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000:—	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945.....	20,000:—	
Sparbanken i Lund	2,226: 71	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	550: 85	42,777: 56

Uppbörd.

Ränta å obligationer	1,300:—	
Räntor å i banker inestående medel	90: 55	1,390: 55
	<u>Summa kr.</u>	<u>44,168: 11</u>

Utgifter.

Docent Edvard Thermanius, resebidrag.....	500:—	
» Jörgen Westerstahl, premium	500:—	
» Nils Stjernquist, d:o	500:—	
» Gunnar Gerdner, d:o	500:—	2,000:—

Balans till följande räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000:—	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945.....	20,000:—	
Sparbanken i Lund	915: 95	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank.....	1,252: 16	42,168: 11
	<u>Summa kr.</u>	<u>44,168: 11</u>

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för räkenskapsåret
¹/₇ 1947—³⁰/₆ 1948.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans från föregående räkenskapsår.

Postgiro	112: 70	
Banktillgodohavanden	2,573: 41	
Kontant i kassan	133: 14	2,819: 25 ¹

Inkomster.

Prenum.-avg., lösnummer m. m.	1,182: 90	
A.-B. C. W. K. Gleerup	1,450: 35	
Kontant från Fahlbeckska Stiftelsen	4,000: —	
Ränta å sparkasseräkning	42: 76	
Diverse (porto)	7: 50	6,683: 51
	Summa kr.	9,502: 76

Utgifter.

Författarearvoden	2,096: —	
Avlöningar	2,000: —	
Arvode för översättningar	110: —	
Telefon	98: 60	
Diverse omkostnader	1,535: 49	
Inlösta jetonger	200: —	6,040: 09

Balans till följande räkenskapsår.

Postgiro	241: 50	
Banktillgodohavanden	3,066: 17	
Kontant i kassan	155: —	3,462: 67 ¹
	Summa kr.	9,502: 76

b) Översikt för räkenskapsåret ¹/₇ 1947—³⁰/₆ 1948.

Debet.

Prenumerationsavgifter m. m. (exp.)	1,182: 90	
A.-B. C. W. K. Gleerup (exp.)	1,450: 35	
Ränta å sparkasseräkning (exp.)	42: 76	
Diverse (exp.)	7: 50	2,683: 51
Från Fahlbeckska Stiftelsen		9,446: 92
	Summa kr.	12,130: 43

¹ Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

Kredit.

Författarearvoden (exp.)	2,096: —
Tryckningskostnader (Fahlb. Stift.)	6,290: 34
Avlöningar (exp.)	2,000: —
Översättningsarvoden (exp.)	110: —
Telefon (exp.)	98: 60
Diverse omkostnader (exp.)	1,535: 49
	<hr/>
Summa kr.	12,130: 43

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- Actes des Princes-Evêques de Liège. Brüssel 1946.
Betänkande med förslag till förordning angående allmänt kyrkomöte. 1946.
Bulletin de la Commission Royale d'Histoire. CXIII. 1re et 2e livraisons. Brüssel 1948.
CARLSSON, STEN, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Lund 1949.
EEK, HILDING, Nya tryckfrihetsförordningen. Svensk pressrätt i systematisk framställning. 207 sid. Pris 8:75; kart. 11:— . Sthlm 1949. Wahlström & Widstrand.
Internationella arbetsorganisationen. Sthlm 1948.
Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 1949.
Kommunal minneslista 1949. Utg. av Landskommunernas Förbunds Centralbyrå. (Bilaga till Landskommunernas Tidskrift. 1949, nr 1.) Sthlm 1949.
LUNDBORG, RAGNAR, Länder med delvis statskvalitet. (Särtryck ur »Syn og Segn», 1948).
Militieombudsmannens ämbetsberättelse 1949.
Riksdagens revisorers berättelse. Sthlm 1949.
RYGG, N., I økonomisk stormvær. (Särtryck ur »Festskrift til Joh. H. Andresen».) Oslo 1948.
RÖPKE, WILHELM, »Det tyska problemet». 1948. Natur och kultur.
SVERDRUP, JAKOB, Stormakterna och Tyskland. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) 32 sid. Pris kr. 0:60. Sthlm 1949. Kooperativa förbundets bokförlag.
Sveriges officiella statistik. Befolkningsrörelsen år 1945. Av Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1948. — Bergshantering år 1947. Av Kommerskollegium. Sthlm 1948. — Fattigvården år 1946. Av Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm 1948. — Industri år 1946. Av Kommerskollegium. Sthlm 1948.
Table chronologique des chartes et diplomes imprimés concernant l'histoire de la Belgique. Brüssel 1948.
TINBERGEN, J., Økonometri. Kbhvn 1948.
WALLANDER, JAN, Flykten från skogsbygden. Industriens utredningsinstitut. Sthlm 1948.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Allsvensk Samling, Ekonomisk Revy (Sthlm), Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review (Montreal), Kartellregistret, Kommersiella Meddelanden, Landskomm. Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationaløkon. Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret (Kbhvn), Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Vi, Økonomi og Politik.

Sakkunnigutlåtanden rörande Skytteanska professuren samt rörande Lars Hiertas professur i statskunskap vid Stockholms Högskola kunna erhållas separat à kr. 2:— pr st. hos Statsvetenskaplig tidskrifts exp., Lund. Inbetalning till postgiro nr 2795 65.

SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts-verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT RÖHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nädefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BÖMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsmråde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.
- XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—.
- XXXIII. RAGNAR OLSSON: Riksdagsmannavalen till bondeståndet under den senare delen av frihetstiden (1740—1772). 1948. Pris kr. 7: 50.